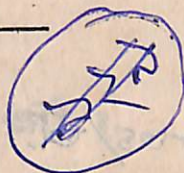

আসান সাহিত্য সভা ।
লাইব্রেরী ।
তাৰিখ... ২৭/১২ নং ১০

অভিমন্যুবধ নাটক ।

—:~:~:~:—

শ্ৰীভাৰতচন্দ্র দাস বি,এ,ৰ দ্বাৰা ।

ৰচিত আৰু প্ৰকাশিত ।

গুৱাহাটী ।

দ্বিতীয় তাৎপৰণ ।

১৯২৫ ।

মূল্য ৥৭০ দহ অনা

কিবান স্যাম্পেলভীত

১৮-৩৪/অঃ

~~২২৮~~ গঃ

। দাঃ সঃ পঃ সঃ সঃ সঃ সঃ সঃ সঃ

গুরাহাটী নিউ প্রেছত—
শ্রীহতিবাম মেধিব দ্বাৰা ছপা হল।

। দাঃ সঃ পঃ সঃ সঃ সঃ সঃ সঃ

। ১৫৫৫

উচর্গা ।

যাব আগ্রহত দিলেঁ। ফুল ভাবতব,
দেবী-পদ-কমলত ; আদবিণী সেই
প্রেমময়ী, প্রিয়তমা, প্রণয়িনী কবে,
সপিলেঁ। কুমাব বীৰ অভিমন্যু মোব ॥

ভারবীয়াসকল ।

কৌৰবদল ।

দ্রুপ্যোধন, দ্রোণ, কর্ণ, কৃপ, অশ্বত্থমা, শকুনি, জয়দ্রথ, উলুক,
বৃষকেতু, লক্ষণ, পদ্ম আৰু চিপাহীগণ ।

—o:o:o—

পাণ্ডৱদল ।

শ্ৰীকৃষ্ণ, যুধিষ্ঠিৰ, ভীম, অৰ্জুন, নকুল, সহদেৱ,
অভিমন্যু, দূত আৰু সৈন্যগণ ।

—

বাটকরা, গবখীয়া, টকক বাপু, দুইজন চিপাহী,
নদাই আৰু ভাৰী ।

তিৰোতাসকল ।

সুভদ্ৰা; উত্তৰা, স্মৃতিবা, বিবহী, অম্বৰী আৰু দাসীগণ ।

—

অভিমন্যুবধ নাটক ।

প্রথম অঙ্ক ।

—°*°—

প্রথম গর্ভাঙ্ক ।

ফুলনি—অপ্সরীগণ ।

খাম্বাজ মিশ্র—একতালা ।

কুঞ্জে কুঞ্জে নাটো বঙ্গে যতেক বঙ্গিনী,
আহাঁহে সঙ্গিনী ।

মুকুতা ধাবে, কুসুম হাবে, সাজাহে সঙ্গিনী,
প্রেম বিবহিনী, আহাঁহে বঙ্গিনী,
যতেক সঙ্গিনী ।

প্রকৃতি কুসুম বাউ, কুলিয়ে মাতিছে কুউ,
ধীব মলয়া বয়, আকুল কবে হৃদয়,
ফুলব বাস, ফুলব লাস, ফুলব সঙ্গিনী,
প্রেম বিবহিনী, আহাঁহে বঙ্গিনী,
যতেক সঙ্গিনী ।

দ্বিতীয় গর্ভাঙ্ক ।

পাণ্ডৱ ছাউনী ।

শ্ৰীকৃষ্ণ, যুধিষ্ঠিৰ, ভীম, অৰ্জুন, নকুল আৰু সহদেৱ ।

যুধিষ্ঠিৰ—প্ৰভো ! আৰু কিমান দিনৰ মূৰত এই ভাৰত-যুদ্ধ অন্ত হব ? যুদ্ধ আৰম্ভ হবপেৰা আমাৰ যিমান দুখ কষ্ট আৰু অপমান হৈছে তাক কৈ অন্ত কৰিব নোৱাৰি । জ্ঞাতি-বধ, কুটুম্ব-বধ, ব্ৰাহ্মণৰ বক্তপাত, গুৰু শিষ্যৰ যুদ্ধ আৰু গৃহ-কন্দল প্ৰভৃতিৰ কথা মনত পৰিলে এতিয়াই যুদ্ধ এৰি বনলৈ যাবৰ মন যায় । সোণৰ বাজ্য ছাৰখাৰ হল ! যব-চুৱাৰ, আলি-পছলি, ভাগি-ছিগি শিয়াল, বাঘ আৰু ঘোঙৰ বাহ হল । প্ৰজাৰ দুখত গছৰ চৰায়ে বাহ এৰিলে । বীৰ-সৰে লাখে লাখে শত্ৰুৰ হাতত জীৱন দি লৰা-তিবোতাক অনাথ, অনাথিনী কৰি মহানুখে স্বৰ্গবাসী হৈছে । মাউৰা লৰা-ছোৱালীৰ কান্দনত গছৰ পাত সৰিছে । বিধবাৰ আত্ম-বোলত হিয়া দুফাল হব খোজে । এতিয়া ইবোৰ সিবোৰ এৰক । হয় কওক যে অতি অলপতে যুদ্ধৰ সামৰণি হওব ; নতুবা পাঁচ পাণ্ডৱক আকৌ বনবাসী হবলৈ আজ্ঞা দিয়ক ।

শ্ৰীকৃষ্ণ—ধৰ্ম্মৰাজ ! মই আপোনাৰ শ্ৰীচৰণত ধৰি কৈছোঁ যে অচিবে এই সমৰৰ অন্ত পেলোম । কুকুল জয়-পাতে ক্ষয় হব । ভীম অৰ্জুনৰ হাতত সিহঁতে এটি এটিকৈ প্ৰাণ সোধাব ।

অৰ্জুন—সখি! প্ৰজাৰ দুখ, আত্মীয়-কুটুম্বৰ মৃত্যু, লৰা-ছোৱালী আৰু বিধবাৰ কান্দনলৈ চাই আৰু যুদ্ধ কৰিবৰ মন নাযায়। কিন্তু কি হব? তোমাৰ আজ্ঞা নাপাওমানে যুজিবই লাগিব। দাদা যুধিষ্ঠিৰ আৰু তোমাৰ বচন, আমাৰ সকলোৰে শিবোধাৰ্থ্য। তথাপি যিমান সোনকালে হয় এই যুদ্ধ অন্ত হলে সকলোৰে মঙ্গল।

নকুল—হয় দাদা; নহলে আমাক পুনঃ বনলৈ পঠাই দিয়ক। ৰাজ্য লোৱাৰ বা লাভ কি? যিমান কষ্ট আৰু অপমান হৈছে এইয়ে যুৰিছে।

সহদেৱ—মোৰ মনেৰে মিছাতে যুদ্ধ কৰি প্ৰজা ক্ষয় কৰাতকৈ বনবাস লক্ষণে শ্ৰেয়ঃ।

যুধিষ্ঠিৰ—বাপা ভীম! তুমি দেখোঁ মনে মনে থাকিলা এই বিষয় তোমাৰ মত কি?

ভীম—মত অমতৰ কথা নহয়। দুৰ্য্যোধনে আমাক যিমান অপমান আৰু অমৰ্য্যাদা কৰিছে তাৰ শোধ নোলোৱাকৈ কেতিয়াও ক্ষান্ত নহওঁ। ক্ষত্ৰিয়ৰ সন্তান হৈ মৰিবলৈ ভয় কৰিলে তাক কাপুৰুষ নুবুলি কি বুলিব? ৰজা হৈ প্ৰজা পালন কৰিব নোৱাৰিলে তাক কোনে ৰজা বুলিব? দুৰ্ভয়ক দমন, শিষ্টক পালন ৰাজ্যৰ ধৰ্ম্ম; ধনু-শৰ ধৰি শত্ৰু বিনাশ আৰু আত্মবক্ষা কৰা ক্ষত্ৰিয়ৰ কৰ্ম্ম। পাশাখেল, দ্ৰোপদীৰ অপমান, জৌগৃহ, অজ্ঞাতবাস প্ৰভৃতি দুখৰ কথা মনত পৰিলে ধৈৰ্য্য ধৰা অসম্ভৱ হৈ উঠে। দুৰ্য্যোধনৰ উকভঙ্গ, দুঃশাসনৰ

বন্ধপান প্রভৃতি প্রতিজ্ঞা এতিয়াও ভীমৰ মনৰপৰা গুচা
নাই আৰু নুগুচে । ইন্দ্র, যম, কুব্বেৰ, বৰ্ণ, অন্য কি স্বয়ং
ভগবান শিবও যদি দুৰ্য্যোধনৰ ফলীয়া হৈ যুদ্ধ কৰে তথাপি
তাৰ নিস্তাৰ নাই । এই ত্ৰিভুবনত এনেকুৱা কোনো বাঁৰ
নাই যি দুৰ্য্যোধনক ভীমৰ হাতৰপৰা সৰুৱাব পাৰে । দ্রোণ,
কৰ্ণ, অশ্বত্থমা, কৃপাচাৰ্য্য, প্রভৃতি বাঁৰসকল ভীমৰ মনত তৃণ-
কুটা ! মহাৰাজ ! আপুনি আমাৰ গুৰু আৰু আপোনাৰ
বাক্য শিবোধাৰ্য্য । কিন্তু এই কথাত মোৰ সম্পূৰ্ণ অমত ।
(তবোৱাল দিয়ে) এই তবোৱালেৰে ভীমক খণ্ড খণ্ডকৈ
কাটি কুকুৰ শিয়ালক খুৱাওক, তথাপি ভীমে এই কথাত কেতি-
য়াও মান্তি নহয় । পিতামহ পৰিলেই । এতিয়া বাঁৰৰ ভিত-
ৰত গুৰু দ্রোণ, ভীক কৰ্ণ, নিলাজ দুঃশাসন, টুটকীয়া শকুনি
অধৰ্ম্মী আৰু ব্যভিচাৰী দুৰ্য্যোধন মাত্ৰ । ইহঁতৰ ভয়ত
বনত পলাই থাকিব লাগে তেন্তে ভীম কেলেই জীয়াই আছে ।
শ্ৰীকৃষ্ণই কিয় জগদীশ্বৰ নাম লৈছে ? অৰ্জুনে কি কাৰণে
গাণ্ডীৰ ধৰিছে ? আপোনাৰ ইচ্ছিত পালে এতিয়াই এই গদাৰ
কোবত দ্রোণাচাৰ্য্যে ত্ৰাহি ত্ৰাহি ডাকিলেহেতেন ! কৰ্ণ ই
দস্তালি এৰি হাবিয়ে বননিয়ে লুকাই ফুৰিলেহেতেন ! নিলাজ
দুঃশাসনৰ তেজেৰে দ্রোপদীৰ চুলি আৰু ভীমৰ মুখ ইমান
দিনে বন্ধা পৰিলহেতেন ! দুৰ্ঘ শকুনিয়ে দাতত তৃণ লৈ
ধৰ্ম্মৰাজৰ ওচৰত ক্ৰমা ভিক্ষা কৰিলেহেতেন ! সিহঁতে ইমান
দিনলৈ যে মহতালি কৰি ফুৰিছে আপুনিয়ৈই তাৰ কাৰণ ;

আপুনিয়েই যত অনর্থক মূল । আপোনাৰপৰাই আমাৰ
ইমান দুৰ্দশা হৈছে ।

শ্ৰীকৃষ্ণ—দাদা ! গৃহ-কন্দল ভাল নহয় । আপুনি ধৰ্ম্ম-
বাহক আৰু তিবন্ধাব নকৰিব । মোৰ কথা শুনক । কালি
সখি অৰ্জ্জুনৰ লগত সংসপ্তক সেনাৰ ঘোৰ যুদ্ধ হব ।
সেই কাৰণে কালি ধৰ্ম্মৰাজক বন্ধাব ভাব আপোনাৰ গাত
থাকিল ।

ভীম—ধৰ্ম্মৰাজ ! খঙ্গত আপোনাক বহুত কুবচন
বুলিলো, দাস বুলি ক্ষমা কৰক ।

যুধিষ্ঠিৰ—প্ৰিয় বৃকোদৰ ! তোমাৰ কথাত মোৰ অলপো
খং উঠা নাই ; কাৰণ তোমাৰ কথা সম্পূৰ্ণ সঁচা । সম্প্ৰতি
শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু অৰ্জ্জুনে কি কয় শুনা ।

অৰ্জ্জুন—দাদা ! মই দ্ৰোণাচাৰ্য্য আৰু দুৰ্য্যোধনৰ মন্ত্ৰণা
ভালকৈ জানো । কালি নাৰায়ণী সেনাৰ যুদ্ধত মই ব্যস্ত
থাকিম । মোৰ অনুপস্থিতিত যেন ধৰ্ম্মৰাজৰ একো অনিষ্ট
নহয়, তালৈ চকু ৰাখিব ।

নকুল—সহদেব ! আহা ; আমি যাওঁ ; বাতি হল ।
কালি বাতিপুৱা সোনকালে যুদ্ধৰ আয়োজন কৰিব লাগিব ।

তৃতীয় গর্ভাঙ্ক ।

কৌশল ছাউনী ।

দুর্যোধন, কর্ণ আৰু শকুনি ।

দুর্যোধন—উঃ ! কি পৰিতাপ ! একেবাৰে সৰ্বনাশ হল ।
 শিয়ালৰ বণত সিংহৰ পৰাজয় ! হায় ! পিতামহ ! ইচ্ছাধীন
 মৃত্যু স্বহেও আপুনি যে অৰ্জুণৰ বাণত মৰিল ই মোৰ দুৰ্বাদৃষ্টৰ
 ফল মাত্ৰ । এই যুদ্ধত জয়লাভৰ আশা আৰু নিশাৰ সপোন
 সমান । কাৰণ সেনাপতি হৈ পাঁচ পাণ্ডৱক পৰাভয় কৰিব
 পাৰে এনে বীৰ আৰু কোন আছে ? সঁচাকৈ কৈছোঁ, মামা !
 সখি কর্ণ ! আৰু যুদ্ধ কৰাৰ সকাম নাই । আইক পাণ্ডৱক
 ৰাজ্য এৰি দি আমি বনলৈ যাওঁহক । তাকে নকৰি যুদ্ধত
 পৰাস্ত হৈ লোক-হাঁহিয়াতৰ পাত্ৰ হোৱাৰ সকাম কি ? পি-
 মছে ইমান দিন যুদ্ধ কৰি যদি পাঁচ পাণ্ডৱৰ এজনকো বধ
 কৰিলেহেতেন, তথাপি জয় লাভৰ অলপ আশা আছিল !
 কিন্তু ক'তা ? উঃ ! মই একেবাৰে হতাশ হলেঁ ! হায় ।
 হায় ! আগেয়ে এনে বুলি জনা হলে, শ্ৰীকৃষ্ণই যেতিয়া
 পাঁচখন মাত্ৰ গাওঁ খুজিছিলহি তেতিয়াই ইয়াৰ এটা মীমাংসা কৰিব
 পৰা গলহেতেন । যুদ্ধৰপৰা ক্ষান্ত হলেও যে মান নাথাকে !
 মামা ! সখি কর্ণ ! আপোনালোকেই মোৰ বল-বুদ্ধি ;
 কওকচোন, বাক এতিয়া কি কৰা যুক্ত ?

শকুনি—তুমি পাগলৰ দৰে এইখন প্রলাপ বকিছা কিয় পাণ্ডৱলৈ তোমাৰ ইমান ভয় নে ? সিহঁতৰ পাঁচোটাহে তোমাৰ দেখোঁ একশ । কিন্তু তাতে জানিবা অলপ কথা আছে ; কাৰণ শ্ৰীকৃষ্ণ সিহঁতৰ সহায় । হলেই বা আমাক কি কৰিব পাৰে ? তেওঁ সাবথিহে ; যুজাক তো নহয় । তোমাৰ ফৈদত যিমানবিলাক সেনাপতি আছে তেওঁবিলাকৰ আগত তেনে শত কৃষ্ণ বা শত পাণ্ডৱেও ধনু ধৰি থিয় হোৱা টান । তুমি কেলেই ভয় খাইছা ?

কৰ্ণ—এবা । গতস্ত শোচনা নাস্তি । পাণ্ডৱক পৰাজয় কৰা ইমান ডাঙ্গৰ কাম নে ? সখি আপুনি পিতামহৰ মৰণত ইমান ভয় নাখাব । আপোনাৰ কতাক্ষতে তেনে শত শত সেনাপতি ওলাব । ভীষ্মদেৱ একেই বুঢ়া । তেওঁ যে একেৰাহে দহদিন যুদ্ধ কৰিলে এইয়ে বহুত । সেই বাবে তেওঁক ধন্যবাদহে দিব লাগে ।

শকুনি—তেওঁৰ ক্ষমতা অসীম । সেই বুলি তেওঁৰ মৰণত শোক কৰা নিতান্ত অন্যায় ; কাৰণ পেটেৰে তেওঁ পাণ্ডৱৰ ফলীয়া আছিল । যোৱা কথা গল । সম্প্ৰতি কৰ্ণৰ কথা শুনা । এক সেনাপতিৰ মৰণত ইমান ব্যাকুল হোৱা তোমাৰ নিচিনা বাৰ পুৰুষৰ উচিত নহয় । আন এজনক সেনাপতি কৰি যুদ্ধলৈ যোৱাৰ উদ্যোগ কৰা ।

দুৰ্য্যোধন—মামা ! পিতামহ অসীম ক্ষমতাশালী আৰু ত্ৰিভুবন বিজয়ী আছিল । তেওঁৰ শোক পাহৰা সহজ কথা নহয় ।

তৃতীয় গর্ভাঙ্ক ।

কৌশল ছাউনী ।

দুর্যোধন, কর্ণ আৰু শকুনি ।

দুর্যোধন—উঃ ! কি পৰিতাপ ! একেবাৰে সৰ্বনাশ হল ।
শিয়ালৰ বণত সিংহৰ পৰাজয় ! হায় ! পিতামহ ! ইচ্ছাধীন
মৃত্যু স্বহেও আপুনি যে অৰ্জুণৰ বাণত মৰিল ই মোৰ দুবাদৃষ্টৰ
ফল মাত্ৰ । এই যুদ্ধত জয়লাভৰ আশা আৰু নিশাৰ সপোন
সমান । কাৰণ সেনাপতি হৈ পাঁচ পাণ্ডৱক পৰাস্ত কৰিব
পাবে এনে বীৰ আৰু কোন আছে ? সঁচাকৈ কৈছোঁ, মামা !
সখি কর্ণ ! আৰু যুদ্ধ কৰাৰ সকাম নাই । আইক পাণ্ডৱক
ৰাজ্য এৰি দি আমি বনলৈ যাওঁহক । তাকে নকৰি যুদ্ধত
পৰাস্ত হৈ লোক-হাঁহিয়াতৰ পাত্ৰ হোৱাৰ সকাম কি ? পি-
মহে ইমান দিন যুদ্ধ কৰি যদি পাঁচ পাণ্ডৱৰ এজনকো বধ
কৰিলেহেতেন, তথাপি জয় লাভৰ অলপ আশা আছিল !
কিন্তু ক'তা ? উঃ ! মই একেবাৰে হতাশ হলোঁ ! হায় ।
হায় ! আগেয়ে এনে বুলি জনা হলে, শ্ৰীকৃষ্ণই যেতিয়া
পাঁচখন মাত্ৰ গাওঁ খুজিছিলহি তেতিয়াই ইয়াৰ এটা মীমাংসা কৰিব
পৰা গলহেতেন । যুদ্ধপৰা ক্ষান্ত হলেও যে মান নাথাকে !
মামা ! সখি কর্ণ ! আপোনালোকেই মোৰ বল-বুদ্ধি ;
কওকচোন, বাক এতিয়া কি কৰা যুক্ত ?

শকুনি—তুমি পাগলৰ দৰে এইখন শ্ৰলাপ বকিছা কিয় পাণ্ডৱলৈ তোমাৰ ইমান ভয় নে ? সিহঁতৰ পাঁচোটাহে তোমাৰ দেখোঁ একশ । কিন্তু তাতে জানিবা অলপ কথা আছে ; কাৰণ শ্ৰীকৃষ্ণ সিহঁতৰ সহায় । হলেই বা আমাক কি কৰিব পাৰে ? তেওঁ সাৰথিহে ; যুজাক তো নহয় । তোমাৰ কৈদত যিমানবিলাক সেনাপতি আছে তেওঁবিলাকৰ আগত তেনে শত কৃষ্ণ বা শত পাণ্ডৱেও ধনু ধৰি থিয় হোৱা টান । তুমি কেলেই ভয় খাইছা ?

কৰ্ণ—এবা । গতশ্য শোচনা নাস্তি । পাণ্ডৱক পৰাজয় কৰা ইমান ডাঙ্গৰ কাম নে ? সখি আপুনি পিতামহৰ মৰণত ইমান ভয় নাখাব । আপোনাৰ কতাক্ৰতে তেনে শত শত সেনাপতি ওলাব । ভীষ্মদেৱ একেই বুঢ়া । তেওঁ যে একেবাহে দহদিন যুদ্ধ কৰিলে এইয়ে বহুত । সেই বাবে তেওঁক ধন্যবাদহে দিব লাগে ।

শকুনি—তেওঁৰ ক্ষমতা অসীম । সেই বুলি তেওঁৰ মৰণত শোক কৰা নিতান্ত অন্যায় ; কাৰণ পেটেৰে তেওঁ পাণ্ডৱৰ ফলীয়া আছিল । যোৱা কথা গল । সম্প্ৰতি কৰ্ণৰ কথা শুনা । এক সেনাপতিৰ মৰণত ইমান ব্যাকুল হোৱা তোমাৰ নিচিনা বীৰ পুৰুষৰ উচিত নহয় । আন এজনক সেনাপতি কৰি যুদ্ধলৈ যোৱাৰ উদ্যোগ কৰা ।

দুৰ্য্যোধন—মামা ! পিতামহ অসীম ক্ষমতামণ্ডলী আৰু ত্ৰিভুবন বিজয়ী আছিল । তেওঁৰ শোক পাহৰা সহজ কথা নহয় ।

শকুনি—শোক পালে বুলি কোনবাই কাৰবাক ধন, মান
এৰি দিব পাবেনে ? হায় ! হায় ! ইয়ালৈকে তুমি কৃত্ৰিয়
কুলত জন্ম লৈছিলি ? চিঃ ! ই সামান্য লাজৰ কথা নহয় ।

কৰ্ণ—বাস্তবীক, এই লাজ বাখিবলৈ পৃথিবীত ঠাই নহব ।
গোটেই জগত জুৰি কলঙ্ক থাকিব ।

দুৰ্য্যোধন—মামা ! এতিয়ানো কাক সেনাপতি কৰা
উচিত ? কোনে পাণ্ডৱক ধৰি দি মোৰ হিয়াৰ শাল উভালিব ?

শকুনি—মোৰ মনেবে গুৰু দ্রোণকে সেনাপতি পাতা
ভাল । কিয়নো তেওঁ পাণ্ডৱৰ অস্ত্ৰ-গুৰু । পাণ্ডৱে কেতিয়াও
তেওঁক পৰাস্ত কৰিব নোৱাৰে ; সিহঁত নিশ্চয় দ্রোণৰ হাতত
মৰিব ।

কৰ্ণ—অতি সজ্ঞ প্ৰস্তাব । ই নিশ্চয় বহু বিবেচনাৰ ফল ।
দ্রোণাচাৰ্য্য আপোনাৰ অন্তৰে প্ৰতিপালিত, গতিকে তেওঁ
প্ৰাণপণে আপোনাৰ হিত চেষ্টা কৰিব ; পাণ্ডৱ দ্রোণৰ শি-
এতেকে পাণ্ডৱৰ পৰাজয় ধুকপ । এতিয়া যোৱা যাওক ।
গহৰি কৰাৰ সকাম নাই । সোনকালে দ্রোণক সেনাপতি
পদত বৰণ কৰোঁগৈহঁক ।

শকুনি—[স্বগতঃ] যি ভীষ্মই পৰশুৰামক পৰাস্ত কৰিছিল,
যাৰ নামত স্তবাস্তব, বন্ধ-বন্ধ, গন্ধৰ্ব আদি কল্পমান, সেই
ভীষ্ম দুৰ্য্যোধনৰ সেনাপতি হৈ এটি পাণ্ডৱকো হানি নকৰিলে !
পাণ্ডৱলৈ তেওঁৰ ইমান মৰম ! ইমান স্নেহ ! নিজৰ প্ৰাণকে
বলি দিলে । সম্প্ৰতি বাপুৰো মন পোৱা টান হৈছে । এওঁৰো

পাণ্ডুরলৈ স্নেহ কম নহয়; বিশেষত অৰ্জুন তেওঁৰ প্ৰিয় শিষ্য। নহলে আনবোৰ শিষ্যক খৰি পানী আনিবলৈ পাঠিয়াই মনে মনে অৰ্জুনক নানা বিধ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ শিকাই নে? ছিঃ! বব ভুলটো কৰিলে।। কৰ্ণকহে সেনাপতি পতা উচিত আছিল! তেওঁৰনো আকৌ মন পাওঁ কেনেকৈ? যুদ্ধ নো আৰম্ভ হওতেই কলাচাঁদে মন্ত্ৰ শিকাই থৈ গৈছে। “তুমি কুন্তীৰ বব পো” বুলি কৈ গৈছে নহয়।

দ্রোণৰ প্ৰবেশ।

[ফুটাই]—এইয়া তত ওলালহিয়েই।

দ্রোণ—মহাৰাজ! আপুনি ইমান চিন্তাকুল হৈছে কিয়? আপোনাৰ এনে অৱস্থা দেখি মোৰ মনত বৰ দুখ লাগিছে। সোনকালে আপোনাৰ চিন্তাৰ কাৰণ কৈ নিৰ্ভাবনা কৰক।

দুৰ্য্যোধন—(প্ৰণিপাত কৰি) গুৰুদেৱ! কবলৈ আক কি আছে! আপুনি সকলো কথা জানেই। ইমান দিনৰ মূৰত জানিলো যে পিতামহ ভীষ্মে যেতিয়া অৰ্জুনৰ শৰত প্ৰাণ এৰিলে তেতিয়াই কুৰুকুল নিৰ্ব্বংশ হল। গতিকে মোৰ মনৰ আশা মমতে বল। ইমান সোনকালে যে পিতামহৰ কাল হব, সি মোৰ সপ্নৰো অগোচৰ আছিল।

শকুনি—বাপা! মিছা কথাত অনুতাপ কৰা ভাল নহয়। এতিয়া আহা, গুৰু দ্রোণক সেনাপতি কৰি বৰলৈ যাওঁক।

দ্রোণ—মহাৰাজ! এজন সেনাপতিৰ মৰণত আপুনি ইমান ব্যাকুল হৈছে কিয়? এতিয়াও সেনাপতি পদৰ উপ-

শকুনি—শোক পালে বুলি কোনবাই কাৰবাক ধন, মান
এবি দিব পাবেনে ? হায় ! হায় ! ইয়ালৈকে তুমি কৃত্ৰিয়
কুলত জন্ম লৈছিলি ? চিঃ ! ই সামান্য লাজৰ কথা নহয় ।

কৰ্ণ—বাস্তবীক, এই লাজ বাখিবলৈ পৃথিবীত ঠাই নহব ।
গোটেই জগত জুৰি কলঙ্ক থাকিব ।

দুৰ্য্যোধন—মামা ! এতিয়ানো কাক সেনাপতি কৰা
উচিত ? কোনে পাণ্ডৱক ধৰি দি মোৰ হিয়াৰ শাল উভালিব ?

শকুনি—মোৰ মনেবে গুৰু দ্ৰোণকে সেনাপতি পাতা
ভাল । কিয়নো তেওঁ পাণ্ডৱৰ অস্ত্ৰ-গুৰু । পাণ্ডৱে কেতিয়াও
তেওঁক পবাস্ত কৰিব নোৱাৰে ; সিহঁত নিশ্চয় দ্ৰোণৰ হাতত
মৰিব ।

কৰ্ণ—অতি সজ্ঞ প্ৰস্তাব । ই নিশ্চয় বহু বিবেচনাৰ ফল ।
দ্ৰোণাচাৰ্য্য আপোনাৰ অন্তৰে প্ৰতিপালিত, গতিকে তেওঁ
প্ৰাণপণে আপোনাৰ হিত চেষ্টা কৰিব ; পাণ্ডৱ দ্ৰোণৰ শি-
এতেকে পাণ্ডৱৰ পৰাজয় ধুকপ । এতিয়া যোৱা যাওক ।
গহৰি কৰাৰ সকাম নাই । সোনকালে দ্ৰোণক সেনাপতি
পদত বৰণ কৰোঁগেইক ।

শকুনি—[স্বগতঃ] যি ভীষ্মই পৰশুৰামক পবাস্ত কৰিছিল,
যাৰ নামত স্ত্ৰবাস্থৰ, যক্ষ-বক্ষ, গন্ধৰ্ব আদি কম্পমান, সেই
ভীষ্ম দুৰ্য্যোধনৰ সেনাপতি হৈ এটি পাণ্ডৱকো হানি নকৰিলে !
পাণ্ডৱলৈ তেওঁৰ ইমান মৰম ! ইমান স্নেহ ! নিজৰ প্ৰাণকে
বলি দিলে । সম্প্ৰতি বাপুৰো মন পোৱা টান হৈছে । এওঁৰো

পাণ্ডুরলৈ স্নেহ কম নহয়; বিশেষত অৰ্জুন তেওঁৰ প্ৰিয় শিষ্য। নহলে আনবোৰ শিষ্যক খৰি পানী আনিবলৈ পাঠিয়াই মনে মনে অৰ্জুনক নানা বিধ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ শিকাই নে? ছিঃ! বৰ ভুলটো কৰিলে।। কৰ্মকৰে সেনাপতি পতা উচিত আছিল! তেওঁবনো আকৌ মন পাওঁ কেনেকৈ? যুদ্ধ নো আবস্ত হওতেই কলাচাঁদে মন্ত্ৰ শিকাই থৈ গৈছে। “তুমি কুস্তীৰ বৰ পো” বুলি কৈ গৈছে নহয়।

দ্রোণৰ প্ৰবেশ।

[ফুটাই]—এইয়া তত ওলালহিয়েই।

দ্রোণ—মহাৰাজ! আপুনি ইমান চিন্তাকুল হৈছে কিয়? আপোনাৰ এনে অৱস্থা দেখি মোৰ মনত বৰ দুখ লাগিছে। সোনকালে আপোনাৰ চিন্তাৰ কাৰণ কৈ নিৰ্ভাবনা কৰক।

দুৰ্য্যোধন—(প্ৰণিপাত কৰি) গুৰুদেৱ! কবলৈ আক কি আছে! আপুনি সকলো কথা জানেই। ইমান দিনৰ মূৰত জানিলো যে পিতামহ ভীষ্মে যেতিয়া অৰ্জুনৰ শৰত প্ৰাণ এৰিলে তেতিয়াই কুৰুকুল নিৰ্ব্বংশ হল। গতিকে মোৰ মনৰ আশা মমতে বল। ইমান সোনকালে যে পিতামহৰ কাল হব, সি মোৰ সপ্নবো অগোচৰ আছিল।

শকুনি—বাপা! মিছা কথাত অনুতাপ কৰা ভাল নহয়। এতিয়া আহা, গুৰু দ্রোণক সেনাপতি কৰি বগলৈ যাওঁক।

দ্রোণ—মহাৰাজ! এজন সেনাপতিৰ মৰণত আপুনি ইমান ব্যাকুল হৈছে কিয়? এতিয়াও সেনাপতি পদৰ উপ-

কাটাহে পাণ্ডুর, সমূলক্ষে আজি,
নথবা নথবা পাণ্ডুর নাম ।

ঠুকুচি ঠুকুচি, কাটাহে পাণ্ডুর,
তেবেসে জুবাব সন্তাপিত প্ৰাণ ॥

চতুর্থ গভাঙ্ক ।

বনখলীৰ কিনাৰ ।

[যুদ্ধ কৰি কৰি দুইজন চিপাহীৰ প্ৰবেশ]

১ম চিপাহী— আজি তোৰ বন্ধা নাই, আজি তোৰ পিঠি
মোৰ হাত যি কৰে জগন্নাথ ।

২য় চিপাহী— ময়ো একেবাবে পৰি মৰা নহওঁ দে ।
ডেকা কালত তোৰ নিচিনা বীৰক কচুকাটা দি কাটিছিলোঁ ।
চাচোন কাটোতে কাটোতে তবোৱালখন কেনে ভোটা হৈ
গৈছে ।

১ম চিপাহী— তেন্তে ককাই অলপ একলীয়া হৈ আহ ।
ইয়াতে বহি অলপ জিৰাই তামোল-ছালি এখনকে খাওঁ ।

২য় চিপাহী— বল তেন্তে । এই বয়সত আক মাৰা-
মাৰি কাটা-কাটি ভাল নালাগা হল । কি কম সোণাই, মৰাব
আগেয়ে ডান্দৰ বাপাটোৰ বিয়াখন চাই যাওঁ বুলি মন কৰি-
ছিলোঁ । মহাজনৰপৰা ধাৰ-ঋণ কৰি গা-ধনখিনি আনিলোঁ ।

যুদ্ধ বীর আপোনার কৈদত অনেক আছে । আপোনার ইচ্ছিত হলেই অসংখ্য বীরে আপোনার হকে প্রাণ উচগিবলৈ সাজু আছে ।

দুর্যোধন—(দ্রোণের হাতত ধরি) গুরুদেব ! আজি মই সকলোবে আগত আপোনাক সেনাপতি পদত বরণ কবিলো । মোব ধন, মান লাজ, ভয়, বাজত্ব, সৈন্য-সামন্ত সকলোকে আপোনাত অর্পণ কবিলো ।

দ্রোণ—মহাবাজ আপুনি চিন্তা নকবিব । মই আজি-য়েই পাঁচ পাণ্ডুরক ধরি দি আপোনার মনোবাঞ্ছা পূর্ণ কবিম । এতিয়া বলক, যুদ্ধব আয়োজন কর্বোইঁক ।

শকুনি—এবা, এতিয়াহে । আজি বাক গঙ্গাটোপব পেট ফুটে নে নুফুটে চাম । বাম-টাঙ্গোন জোকাবি ডাংকোপ মাবি ফুবাজনব ধুন দেখা যাব । ঈশ্ববে কবিলে এই হাতেবে তেওঁব ভিজিত শিকলি লগাবলৈ পাম । গদাপাট দেখুয়াই থাকে তাকে ভয় খুওরাব মূব মবিব পায় দেখো ।

সৈন্যগণ—জয় কুরুপতিব জয় ! জয় মহাবাজ দুর্যোধনব জয় ! জয় গুরু দ্রোণব জয় !

অহং—একতাল।

উঠা বীর সব,	উঠা কাচি পাৰি,
সমুখ বণত হোরা শাবী শাবী ।	
লোরা অস্ত্র হুলি,	যাবে ভাগে যেনে,
বধাহে পাণ্ডুর আজি দিনে বণে ॥	

কাটাছে পাণ্ডৱ, সমূলক্ষে আজি,
নথবা নথবা পাণ্ডৱৰ নাম ।

ঠুকুচি ঠুকুচি, কাটাছে পাণ্ডৱ,
তেবেসে জুৰাব সন্তাপিত প্ৰাণ ॥

চতুৰ্থ গৰ্ভাঙ্ক ।

ৰণখলীৰ কিনাৰ ।

[যুদ্ধ কৰি কৰি দুইজন চিপাহীৰ প্ৰবেশ]

১ম চিপাহী— আজি তোৰ বন্ধা নাই, আজি তোৰ পিঠি
মোৰ হাত যি কৰে জগন্নাথ ।

২য় চিপাহী— ময়ো একেবাৰে পৰি মৰা নহওঁ দে ।
ডেকা কালত তোৰ নিচিনা বাৰক কচুকাটা দি কাটিছিলোঁ ।
চাচোন কাটোতে কাটোতে তবোৱালখন কেনে ভোটা হৈ
গৈছে ।

১ম চিপাহী— তেন্তে ককাই অলপ একলীয়া হৈ আহ ।
ইয়াতে বহি অলপ জিৰাই তামোল-ছালি এখনকে খাওঁ ।

২য় চিপাহী— বল তেন্তে । এই বয়সত আৰু মাৰা-
মাৰি কাটা-কাটি ভাল নালাগা হল । কি কম সোণাই, মৰাব
আগেয়ে ডাঙ্গৰ বাপাটোৰ বিয়াখন চাই যাওঁ বুলি মন কৰি-
ছিলোঁ । মহাজনৰপৰা ধাৰ-ঋণ কৰি গা-ধনখিনি আনিলোঁ ।

বিয়াৰ খাতা কৰোঁ বুলি কুৰ্ম্মা ঘৰলৈ যাত্ৰা কৰিব ধবোতেই
বজাৰ সাৰা গই লই আহিল।

১ম চিপাহী—এ বাম ! নকবি ককাই। মোৰ যে ঘৰ-
বখীয়াজনী ন-মহীয়া। ঘৰত চোকোৰা এটিও নাই, সিফালে
পথাৰৰ পকা ধান পথাৰতে বাব লাগিছে। বজাৰ সাৰাই মোক
টানি আনা দিহে আনিছে।

২য় চিপাহী—ইয়াত এনেকৈ বেচি পৰ থাকিব নোৱাৰি।
সেনাপতিয়ে দেখিলে বাঘচাক্কা আৰু চামতাৰ কোব খাব
লাগিব।

১ম চিপাহী—তেস্তে ককাই সো ওচৰৰ পৰ্ব্বতখনলৈকে
চো। তাতে যি হয় ফল-ফকাৰ অলপ বিচাৰি লোৱা হওঁক।

২য় চিপাহী—এবা বল; ইহঁতে যুদ্ধ কৰে মানে
আমি ঘূৰ্নিগাৰি আহি পামহি।

[দুইবো প্ৰস্থান]

[নদাই আৰু বিবহীৰ প্ৰবেশ]

নদাই—হেৰ ! ভালে ভালে ঘৃবি আহিবিনে আৰু
পাটচেবেক দিম ?

বিবহী—নাযাওঁ মই; নাখাওঁ তোৰ ভাত। এইদৰে
হোৱাই নোহোৱাই কিলাবি ! মোৰ পিঠিখন জানো শিল ?

নদাই—মৰতি ! যাবি কলৈ ? দিন-কাল দেখা নাইনে ?

বিবহী—বজাৰ থাইত গোচৰ দিম; মাইথেৰ ঘৰক
যাম।

নদাই— হেৰ চা সৌ ছুটা চিপাহী । বোলো এই পৰ্ব-
তৰ দাঁতিতে লুকা, নহলে দুইকো ধৰ নিব আজি ।

দুয়ো লবমাবে ।]

[টকক আৰু ভাৰীৰ প্ৰবেশ । ভাৰী থিয় দিয়ে ।]

টকক—হেৰ বৰমবধী ! আকৌ থিয় দিলি দেখোঁ ?

ভাৰী— আৰু নোৱাৰোঁ বাপু । দুই মুনীয়া মেটমৰা
ভাৰ ! পেটত নাই ভাত ; আজি তিনদিন হল কানি আধান
নিদিলি । ভোকত পেটৰ নাড়ী বাগৰা-বাগৰি লগাইছে । ফটু-
ৰই ফাটৰ বিষত প্ৰাণ যায় ।

টকক— ধাৰখোৱা এইদৰে বামুণৰ বিত হজম কৰিবি
নে ? ল ভাৰ, উঠ ।

ভাৰী— ডাঙ্গি এবাৰ কান্ধত লৈ চোৱা ; প্ৰমাণ পাবা,
নোৱাৰো উঠিব ।

টকক—দগাবাজ ! ইমানলৈকে পালিনে ? বোলো উঠি-
বিনে নুঠিবি ? [ঢাক্কা মাৰে]

ভাৰী— তোমাৰ ধাৰ খোৱা নাই বাপু, পেটৰ ভাত
মুঠা ঈশ্বৰে য'তে ত'তে মিলাব ।

টকক— ব বাছাধন ব । সৌ ছুটা চিপাহী আহিছে, কুলী
ধৰি লৈ যাব এতিয়া ।

[দুয়ো লবমাবে]

বিয়াৰ খাতা কৰোঁ বুলি কুৰ্মা ঘৰলৈ যাত্ৰা কৰিব ধবোতেই
বজাৰ সাৰা গই লই আহিল।

১ম চিপাহী—এ বাম ! নকৰি ককাই। মোৰ যে ঘৰ-
বখীয়াজনী ন-মহীয়া। ঘৰত চোকোৰা এটিও নাই, সিকালে
পথাৰৰ পকা ধান পথাৰতে যাব লাগিছে। বজাৰ সাৰাই মোক
টানি আনা দিছে আনিছে।

২য় চিপাহী—ইয়াত এনেকৈ বেচি পৰ থাকিব নোৱাৰি।
সেনাপতিয়ে দেখিলে বাঘচাক্কা আৰু চামতাৰ কোব খাব
লাগিব।

১ম চিপাহী—তেন্তে ককাই সৌ ওচৰৰ পৰ্বতখনলৈকে
চো। তাতে যি হয় ফল-ফকাৰ অলপ বিচাৰি লোৱা হওঁক।

২য় চিপাহী—এবা বল; ইহঁতে যুদ্ধ কৰে মানে
আমি ঘূৰ্ণিগাৰি আহি পামহি।

[দুইৰো প্ৰস্থান]

[নদাই আৰু বিবহীৰ প্ৰবেশ]

নদাই—হেৰ ! ভালে ভালে ঘৃণি আহিবিনে আৰু
পাটচেবেক দিম ?

বিবহী—নাযাওঁ মই ; নাখাওঁ তোৰ ভাত। এইদৰে
হোৱাই নোহোৱাই কিলাবি ! মোৰ পিঠিখন জানো শিল ?

নদাই—মৰতি ! যাবি কলৈ ? দিন-কাল দেখা নাইনে ?

বিবহী—বজাৰ থাইত গোচৰ দিম ; মাইখেৰ ঘৰক
যাম।

পঞ্চম গভাক ।

কৌৰৱ ছাউনী ।

দুৰ্য্যোধন, দ্ৰোণ, কৰ্ণ, জয়দ্রথ আৰু শকুনি

দুৰ্য্যোধন— উঃ ! কি পৰিতাপ ! আজি চৈন্ধ দিন পাণ্ডু-
ৰব লগত যুদ্ধ কৰি এজন সেনাপতিও মাৰিব নোৱাৰিলে ।
এই যুদ্ধত জয় লাভৰ আশা নিশাৰ সপোন তুল্য ! দ্ৰোণাচাৰ্য্য
পাণ্ডুৰব শিক্ষা গুৰু ! তথাপি চাৰিদিন যুদ্ধ কৰিও এজন ডাঙ্গৰ
বীৰ হানি কৰিব নোৱাৰিলে । গুৰুদেৱ ! ইমান দিনে পাণ্ডুৰব
এজনো সেনাপতি যে মৰা নপৰিল তাৰ অৰ্থ মই একো বুজিব পৰা
নাই । বোধ হয় আপোনালোকে মোক মুখেৰেহে মৰম দেখুৱায় ;
আন্তৰিক স্নেহ সমূলি নাই । আপোনালোকৰ এইহে ধৰ্ম্ম !

শকুনি—[এফলীয়াকৈ] বামুণৰ নো ধৰ্ম্ম-কৰ্ম্ম কি !
জহা চাউল মালভোগ কল আৰু মধুপৰ্ক হলেই সম্ভৃষ্ট । তে
যে পেটেৰে আমাৰ ফলীয়া হব এনে কথা মনতো ঠাই দিব
নোৱাৰি । আজি চাৰি দিনৰ যুদ্ধই তাৰ সাক্ষী । পাণ্ডুৱে
গোৱালৰ লৰাৰ সহায়তে নিৰ্ত্তো বগত জিকে । আমাৰ ইমান
ডাঙ্গৰ ডাঙ্গৰ সেনাপতি থকাতো এদিনলৈ জয় হোৱা নাই ।
ইয়াৰ নো কাৰণ কি ? এওঁলোক ভিতৰি পাণ্ডুৰব ফলীয়া ।
পিতামহ ভীষ্ম আৰু গুৰু দ্ৰোণ দুয়ো পাণ্ডুৰব পক্ষপাতী ।
পাণ্ডুৱলৈ তেওঁলোকৰ প্ৰগাঢ় স্নেহ ; এনে স্থলত আমাৰ
জয় হব কেনেকৈ ?

কৰ্ণ—মহাৰাজ ! দ্রোণ একেবাৰে বুদ্ধ । ভাল শিক্ষা আছে গুণেহে ইমানকে ঠাৱৰিছে । তত্পৰি পাণ্ডৱলৈ তেওঁৰ প্ৰগাঢ় স্নেহ । মহাৰাজৰ আজ্ঞা হলে মই এতিয়াই গাণ্ডীব ধনু আৰু বানবধ্বজ খণ্ড খণ্ডকৈ কাটি গাণ্ডীবীৰ দৰ্প চূৰ্ণ কৰিম । ভীমৰ গদা তিল তিলকৈ কাটি সিংহনাদৰ মূৰতে বজ্ৰাঘাত কৰিম । যুধিষ্ঠিৰ, নকুল আৰু সহদেৱক নাগপাশেৰে বান্ধি আনি মহাৰাজৰ অতীক্ষ সিদ্ধি কৰিম, গুৰুৰ সাক্ষাতে ভাম অৰ্জ্জুনৰ মূৰ কাটি মহাৰাজৰ ভয়ৰ কাৰণ দূৰ কৰিম : কাৰ সাধ্য কৰ্ণবীৰৰ হাতৰপৰা পাণ্ডৱক বন্ধা কৰে ? উঃ ! অন্ধনাথৰ সাক্ষাতে ইমান সৈন্য ক্ষয় ! এই লাঞ্ছনা এই বিড়ম্বনা আৰু সহ হয় নে ? কৰ্ণই নিশ্চয় তেওঁৰ প্ৰতিজ্ঞা পালন কৰিব । পূবৰ সূৰ্য্য পশ্চিমে উদয় হলেও তেওঁৰ প্ৰতিজ্ঞা লৰিব নোৱাৰে ।

দ্রোণ—বাধাস্ত কৰ্ণ ! তই প্ৰলাপ নবকিবি । তই পাঁচ পাণ্ডৱক কোন জনক যুদ্ধত পৰাস্ত কৰিছিলি ? কোন যুদ্ধৰ ফলত অন্ধদেশৰ ৰাজ্য পাই তোৰ ইমান দৰ্প ? ই তোৰ পাশা খেল নহয় । যি কৌশলৰ বলত ৰাজ-সভাত যুধিষ্ঠিৰ আদি পাঁচ ভাই, যাজ্ঞসেনী আৰু হস্তিনাৰ ৰাজ্য জিনিছিলি সেই কৌশল ইয়াত নাখাটে । দ্রোপদীৰ স্বয়ম্বৰত লক্ষ বজাৰে লগলাগি যি বীৰত্ব প্ৰকাশ কৰিছিলি তাক স্বচক্ষে দেখিছোঁ । উত্তৰ গোপ্ৰহত আৰু চিত্ৰসেন গন্ধৰ্বৰ বণত তোৰ প্ৰতাপ বুজা হৈছে । তোৰ কি সাধ্য যে ভীম বা অৰ্জ্জুনৰ

লোম এডাল হানি কৰ। এতিয়াও তেওঁলোক দ্রোণৰ শিষ্য ভীম বা অৰ্জ্জুন হৈয়ে আছে বুলি ভাবিছনে ? কত ঠাইত কত অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ লাভ কৰি শতশত তেজিয়ান হৈছে বুলি নাজাননে ? দেৱতাৰ অভেদ গাণ্ডীৰ ধনু কাটিবলৈ তোৰ শক্তি নাই। যি অৰ্জ্জুনে খাণ্ডৱ দাহৰ সময়ত অকলৈ দেৱাসুৰক পৰাস্ত কৰি অগ্নিৰ মনোবাঞ্ছা পূৰ্ণ কৰিলে, যাৰ প্ৰতাপত দেৱৰ অজেয় নিবাতকৰচ আদি দৈত্য তুলা উৰা দি উৰিল, যি অৰ্জ্জুনে বাহুবল্লভ শঙ্কৰক পৰাস্ত কৰি পাশুপাত অস্ত্ৰ লাভ কৰিলে, যি অকলৈ যদুবলক পৰাস্ত কৰি সুভদ্ৰা লাভ কৰিলে, সেই অৰ্জ্জুনৰ মূৰ কাটিবলৈ কৰা প্ৰতিজ্ঞাই তোৰ ধৃষ্টিত মাথোন প্ৰকাশ কৰিছে। যি ভীমৰ প্ৰতাপত যক্ষ, বক্ষ, কিন্নৰ, বান্ধস, কম্পমান, যাৰ যুদ্ধত জবাসন্ধ হেন বাবে প্ৰাণ এৰিলে, যাৰ বণত যম, কুবেৰে ভয় খায়, যাৰ গদাৰ কোবে ইন্দ্ৰৰ বজ্ৰৰ প্ৰহাৰকো চেৰ পেলায়, যি ভীমে আজিলৈকে কোনো বণত ভঙ্গ দিয়া নাই, সেই ভীমক ইমান তাচ্ছিল্য ! তোৰ নিচিনা মূৰ্খ আৰু অবোধ কোন আছে ? তই চাটু কথাৰে মহাবাজৰ মন ভুলাইছ মাথোন। তোৰ কূটনীতিৰপৰাই এই আত্ম-কলহ উপস্থিত হৈছে। দুৰ্য্যোধনে যুধিষ্ঠিৰৰ লগত সন্ধি কৰা হলে এই প্ৰলয়জনক যুদ্ধ আৰম্ভ হবলৈ নাপায়। ভীষ্মদেবে শৰশয্যা পৰি প্ৰাণ এৰিব নালাগিল হয়। তয়েই যত অনৰ্থৰ মূল। মহাবাজ ! আপুনি কেতিয়াও নাভাবিব যে মই আপোনাতকৈ পাণ্ডৱক

বেচি মৰম কৰোঁ ? মই আজি আপোনাৰ আগত প্ৰতিজ্ঞা কৰিলোঁ। যে কালি বণত পাণ্ডবৰ এজন সেনাপতি নিশ্চয় বধ কৰিম। তাৰ কেতিয়াও অন্যথা হব নোৱাৰে।

শকুনি—(এফলীয়াকৈ) বামুণৰ প্ৰতিজ্ঞা আৰু বীৰহ কেৱল মহাৰাজক প্ৰবোধ দিয়াহে; কাজত একো নাই। মধুপৰ্ক খালেই পাহৰিব। কৰবাত বিয়া বা শৰাধৰ কথা শুনিলেতো প্ৰতিজ্ঞাৰ ফালে পতং। প্ৰতিজ্ঞাৰ বাহাতুৰী চোৱা। “কালি পাণ্ডবৰ এজন সেনাপতিক নিশ্চয় বধ কৰিম” কোনজন সেনাপতিকনো বধ কৰিব খুজিছে, তাকেহে ভাবি পোৱা নহল। হয় ‘কলাচিং’ নহয় ‘খোৰাচিং’ দুজনৰ এজনক। নহলেনো আৰু কাক ? বামুণৰ বল বোৰ্য্য সিমানাই হে। “কালি অৰ্জুনক বধ কৰিম” নুবুলিলে ভাগ্যে; বামুণৰ সেইফেৰা জ্ঞান আছে। যেনে গুৰু তেনে শিষ্য। এনেকুৱা সেনাপতি আৰু দুজনমান হলে আমাৰ ফালে আধ্যা। বিৰিণাৰ কাঁড় লৈহে বণ কৰিবৰ পাল পৰিব। কি হব। বামুণ মধুপৰ্ক বিচাৰি এফালে গলেও ভাল আছিল।

কৰ্ণ—প্ৰতিজ্ঞাৰ বাহাতুৰি আছে সঁচা। “কালি যুদ্ধত এজন সেনাপতিক নিশ্চয় বধ কৰিম!” কৰ্ণ বীৰে কিন্তু কালি অৰ্জুনক নিশ্চয় বধ কৰিম, বুলি উঠিল হেতেন। যাৰ যেনে বল তাৰ তেনে প্ৰতিজ্ঞা। উঃ! কোন সতে মহাৰাজৰ ইমানবোৰ অমঙ্গল চাই থাকোঁ। এতিয়ানো উপায় কি ? হয় ! কৰ্ণ ! আজি তুমি জীয়াই থাকিও মৰা। আজি

লোম এডাল হানি কৰ। এতিয়াও তেওঁলোক দ্রোণৰ শিষ্য ভীম বা অৰ্জুন হৈয়ে আছে বুলি ভাবিছনে ? কত ঠাইত কত অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ লাভ কৰি শতশত তেজিয়ান হৈছে বুলি নাজাননে ? দেৱতাৰ অভেদ গাণ্ডীৰ ধনু কাটিবলৈ তোৰ শক্তি নাই। যি অৰ্জুনে খাণ্ডৱ দাহৰ সময়ত অকলৈ দেৱাস্বৰক পৰাস্ত কৰি অগ্নিৰ মনোবাঞ্ছা পূৰ্ণ কৰিলে, যাৰ প্ৰতাপত দেৱৰ অজেয় নিবাতকৰচ আদি দৈত্য তুলা উৰা দি উৰিল, যি অৰ্জুনে বাহুযুদ্ধত শঙ্কৰক পৰাস্ত কৰি পাশুপাত অস্ত্ৰ লাভ কৰিলে, যি অকলৈ যদুবলক পৰাস্ত কৰি সুভদ্ৰা লাভ কৰিলে, সেই অৰ্জুনৰ মূৰ কাটিবলৈ কৰা প্ৰতিজ্ঞাই তোৰ ধৃষ্টিতা মাথোন প্ৰকাশ কৰিছে। যি ভীমৰ প্ৰতাপত যক্ষ, বক্ষ, কিন্নৰ, বান্ধস, কম্পমান, যাৰ যুদ্ধত জ্বাসন্ধ হেন বাবে প্ৰাণ এৰিলে, যাৰ বণত যম, কুবেৰে ভয় খায়, যাৰ গদাৰ কোবে ইন্দ্ৰৰ বজ্ৰৰ প্ৰহাৰকো চেৰ পেলায়, যি ভীমে আজিলৈকে কোনো বণত ভঙ্গ দিয়া নাই, সেই ভীমক ইমান তাচ্ছিল্য ! তোৰ নিচিনা মূৰ্খ আৰু অবোধ কোন আছে ? তই চাটু কথাৰে মহাবাজৰ মন ভুলাইছ মাথোন। তোৰ কূটনীতিবপৰাই এই আত্ম-কলহ উপস্থিত হৈছে। দুৰ্য্যোধনে যুধিষ্ঠিৰৰ লগত সন্ধি কৰা হলে এই প্ৰলয়জনক যুদ্ধ আৰম্ভ হবলৈ নাপায়। ভীষ্মদেবে শবশয্যা পৰি প্ৰাণ এৰিব নালাগিল হয়। তয়েই যত অনর্থৰ মূল। মহাবাজ ! আপুনি কেতিয়াও নাভাবিব যে মই আপোনাতকৈ পাণ্ডৱক

বেচি মৰম কৰোঁ ? মই আজি আপোনাৰ আগত প্ৰতিজ্ঞা কৰিলোঁ। যে কালি বণত পাণ্ডবৰ এজন সেনাপতি নিশ্চয় বধ কৰিম। তাৰ কেতিয়াও অন্তথা হব নোৱাৰে।

শকুনি—(এফলীয়াকৈ) বামুণৰ প্ৰতিজ্ঞা আৰু বীৰহ কেৱল মহাৰাজক প্ৰবোধ দিয়াহে; কাজত একো নাই। মধুপৰ্ক খালেই পাহৰিব। কৰবাত বিয়া বা শৰাধৰ কথা শুনিলেতো প্ৰতিজ্ঞাৰ ফালে পতং। প্ৰতিজ্ঞাৰ বাহাতুৰী চোৱা। “কালি পাণ্ডবৰ এজন সেনাপতিক নিশ্চয় বধ কৰিম” কোনজন সেনাপতিকনো বধ কৰিব খুজিছে, তাকেহে ভাবি পোৱা নহল। হয় ‘কলাচিং’ নহয় ‘খোৰাচিং’ দুজনৰ এজনক। নহলেনো আৰু কাক? বামুণৰ বল বোৰ্য্য সিমানেই হে। “কালি অৰ্জুনক বধ কৰিম” নুবুলিলে ভাগ্যে; বামুণৰ সেইফেৰা জ্ঞান আছে। যেনে গুৰু তেনে শিষ্য। এনেকুৱা সেনাপতি আৰু দুজনমান হলে আমাৰ ফালে আধ্যা। বিৰিণাৰ কাঁড় লৈহে বণ কৰিবৰ পাল পৰিব। কি হব। বামুণ মধুপৰ্ক বিচাৰি এফালে গলেও ভাল আছিল।

কৰ্ণ—প্ৰতিজ্ঞাৰ বাহাতুৰি আছে সঁচা। “কালি যুদ্ধত এজন সেনাপতিক নিশ্চয় বধ কৰিম!” কৰ্ণ বীৰে কিন্তু কালি অৰ্জুনক নিশ্চয় বধ কৰিম, বুলি উঠিল হেতেন। যাৰ যেনে বল তাৰ তেনে প্ৰতিজ্ঞা। উঃ! কোন সতে মহাৰাজৰ ইমানবোৰ অমঙ্গল চাই থাকোঁ। এতিয়ানো উপায় কি? হয়! কৰ্ণ! আজি তুমি জীয়াই থাকিও মৰা। আজি

তোমাৰ আগতে তোমাৰ প্ৰিয়বন্ধু দুৰ্য্যোধনৰ ইমান অপমান ! ইয়াতকৈ আক কিবা লাজ আছেনে ?

দ্রোণ—দুৰ্ব্বাচাৰ কৰ্ণ ! তোৰ চাটু কথাৰ আক প্ৰয়োজন নাই । দ্রোণৰ যুদ্ধ কৌশল তোৰ সামান্য বুদ্ধিয়ে কি বুজিব ? তই ভাবিছ যে যেই সেই সামান্য সেনাপতি এজন মাৰিয়েই মই ক্লান্ত থাকিম ? কেতিয়াও নহয় । সেনাপতিৰ কথাকে নকওঁ, যদি অৰ্জ্জুন নাথাকে তেন্তে কালিৰ বণত ধৰ্ম্মপুত্ৰ যুধিষ্ঠিৰক নিশ্চয় বন্দী কৰিম । যদি নোৱাৰোঁ তেন্তে মই সেনাপতিও মিছা আক পাণ্ডৱৰ অস্ত্ৰ-গুৰুও মিছা ।

দুৰ্য্যোধন—গুৰুদেৱ । খজ্জ নকৰিব । যুদ্ধৰ সময়ত আত্ম-কলহ বিপদৰ সূচনা মাত্ৰ । কৰ্ণৰ কথাত অসন্তোষ কৰিবৰ কোনো কাৰণ নাই । মোৰ দৰে তেওঁ আপোনাৰ ওচৰত ৰোহ কৰিছে মাথোন । আমাৰনো আক আছে কোন ? আপুনি পিতা ; আমি আপোনাৰ পুত্ৰ । আপুনিৰেই যদি আমাৰ ওপৰত কুৰাৰি হয় তেন্তে আমাৰ উপায় কি ? অনুগ্ৰহ কৰি আমাৰ অপবাধ মাৰ্জ্জনা কৰক আক কালিৰ বণৰ বিষয় কি স্থিৰ কৰিছে, ভাজ্জ কওক । শুনিলে বোধ হয় মনৰ অশান্তি দূৰ হব ।

দ্রোণ—মহাৰাজ ! আপুনি চিন্তা নকৰিব । উত্তৰ ফালে ত্ৰিগৰ্ত্ত্বৰাজ আক নাৰায়ণী সৈন্যে অৰ্জ্জুনৰ লগত যুদ্ধ কৰিব । ইফালে মই দেৱৰ অৰ্ভেগ চক্ৰবেলু সাজি পাণ্ডৱক পৰাজয় কৰিম আক যুধিষ্ঠিৰক বন্দী কৰিম ; আপুনি নিশ্চয় জানিব, এইবাৰ আমাৰ মনোবাঞ্ছা পূৰ্ণ হব ।

দুর্যোধন—গুৰুদেৱ ! চক্ৰবেহুৰ সৰ্বিশেষ বৰ্ণনা শুনি-
বলৈ বৰ আগ্ৰহ হল ।

দ্রোণ—মহাৰাজ ! এনে আচৰিত বেহু কৰিম যে
আপুনি দেখিয়েই ভয় খাব । মন্ত্ৰপূত কৰি চাৰিওফালে নানা
বিধ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ বখীয়া থম । জয়দ্ৰথে হাতী, ঘোঁৰা, অশ্বাৰোহী
জ্বাক পদাতি সৈন্যৰে বেহুৰ দুৱাৰ বাধিব । তাৰ পাচতে
মই । মোৰ সোঁ আৰু বাঁও ফালে অশ্বখামা আৰু কৰ্ণ
থাকিব । তাৰ পাচতে মহাবথৌবিলাকেৰে আপুনি আৰু
আপোনাৰ শত ভাই থাকিব । সব শেহত শল্য, কুপ আৰু
ভগদত্ত থাকিব । এওঁবিলাকৰ প্ৰত্যেকেই মহা পৰাক্ৰমী ।
বণত কেতিয়াও পৰাস্ত নহয় । অৰ্জুনৰ বাহিৰে এই বেহু-
ভেদ কৰিবৰ কাৰো শক্তি নাই । সেইদেখি চল কৰি তেওঁক
অস্ত্ৰ কৰিবৰ বন্দবস্ত কৰা হল ।

দুর্যোধন—গুৰু ! আপুনি ধন্য ! আপোনাৰ ষড়মন্ত্ৰৰ
পৰাই বুজিলোঁ যে মোৰ প্ৰতি আপোনাৰ স্নেহ অতল ।
আপোনাৰ প্ৰসাদত ইমান দিনৰ মূৰত জগত্ত নিম্পাওৱা
আৰু দুর্যোধন নিৰ্ফলক হ'বৰ আশা দেখা গৈছে । (জয়দ্ৰথলৈ
চাই) বীৰবৰ ! মই আশাকৰোঁ তুমি পাণ্ডৱক পৰাস্ত কৰি
বেহুৰ দুৱাৰ বন্ধ কৰিবা ।

জয়দ্ৰথ—মহাৰাজৰ আজ্ঞা শিবোধৰ্ধ্য । জয়দ্ৰথৰ দেহত
প্ৰাণ থাকোঁতে পাণ্ডৱে বেহুৰ ভিতৰলৈ সোমাব নোৱাৰে ।

শকুনি—(এফলীয়াকৈ) বিটলীয়াৰ মোহিনী শক্তি কম

তোমাৰ আগতে তোমাৰ প্ৰিয়বন্ধু দুৰ্য্যোধনৰ ইমান অপমান !
ইয়াতকৈ আৰু কিবা লাজ আছেনে ?

দ্রোণ—দুৰাচাৰ কৰ্ণ ! তোৰ চাটু কথাৰ আৰু প্ৰয়ো-
জন নাই । দ্রোণৰ যুদ্ধ কৌশল তোৰ সামান্য বুদ্ধিয়ে কি
বুজিব ? তই ভাবিছ যে যেই সেই সামান্য সেনাপতি এজন
মাৰিয়েই মই ক্ৰান্ত থকিম ? কেতিয়াও নহয় । সেনাপতিৰ
কথাকে নকওঁ, যদি অৰ্জ্জুন নাথাকে তেন্তে কালিৰ বণত
ধন্যপুত্ৰ যুধিষ্ঠিৰক নিশ্চয় বন্দী কৰিম । যদি নোৱাৰোঁ তেন্তে
মই সেনাপতিও মিছা আৰু পাণ্ডৱৰ অস্ত্ৰ-গুৰুও মিছা ।

দুৰ্য্যোধন—গুৰুদেৱ । খঙ্গ নকৰিব । যুদ্ধৰ সময়ত
আত্ম-কলহ বিপদৰ সূচনা মাত্ৰ । কৰ্ণৰ কথাত অসন্তোষ কৰি-
বৰ কোনো কাৰণ নাই । মোৰ দৰে তেওঁ আপোনাৰ ওচৰত
ৰোহ কৰিছে মাথোন । আমাৰনো আৰু আছে কোন ? আপুনি
পিতা ; আমি আপোনাৰ পুত্ৰ । আপুনিয়েই যদি আমাৰ ওপৰত
কুৰাৰি হয় তেন্তে আমাৰ উপায় কি ? অনুগ্ৰহ কৰি আমাৰ
অপৰাধ মাৰ্জ্জনা কৰক আৰু কালিৰ বণৰ বিষয় কি স্থিৰ কৰিছে,
ভাঙ্গ কওক । শুনিলে বোধ হয় মনৰ অশান্তি দূৰ হব ।

দ্রোণ—মহাৰাজ ! আপুনি চিন্তা নকৰিব । উত্তৰ ফালে
ত্ৰিগৰ্ত্ত্বৰাজ আৰু নাৰায়ণী সৈণ্ঠে অৰ্জ্জুনৰ লগত যুদ্ধ কৰিব ।
ইফালে মই দেৱৰ অৰ্ভেদ চক্ৰবেজ সাজি পাণ্ডৱক পৰাজয়
কৰিম আৰু যুধিষ্ঠিৰক বন্দী কৰিম ; আপুনি নিশ্চয় জানিব,
এইবাৰ আমাৰ মনোবাঞ্ছা পূৰ্ণ হব ।

দুৰ্যোধন—গুৰুদেৱ ! চক্ৰবেহুৰ সবিশেষ বৰ্ণনা শুনি-
বলৈ বৰ আগ্ৰহ হল ।

দ্রোণ—মহাৰাজ ! এনে আচৰিত বেহু কৰিম যে
আপুনি দেখিয়েই ভয় খাব । মন্ত্ৰপূত কৰি চাৰিওফালে নানা
বিধ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ বখীয়া থম । জয়দ্ৰথে হাতী, ঘোঁৰা, অশ্বাৰোহী
আৰু পদাতি সৈন্যৰে বেহুৰ দুৱাৰ-বাখিব । তাৰ পাচতে
মই । মোৰ সোঁ আৰু বাঁও ফালে অশ্বখামা আৰু কৰ্ণ
থাকিব । তাৰ পাচতে মহাৰথীবিলাকেৰে আপুনি আৰু
আপোনাৰ শত ভাই থাকিব । সব শেহত শল্য, কুপ আৰু
ভগদত্ত থাকিব । এওঁবিলাকৰ প্ৰত্যেকেই মহা পৰাক্ৰমী ।
বৰত কেতিয়াও পৰাস্ত নহয় । অৰ্জুনৰ বাহিৰে এই বেহু-
ভেদ কৰিবৰ কাৰো শক্তি নাই । সেইদেখি ছল কৰি তেওঁক
অস্ত্ৰ কৰিবৰ বন্দবস্ত কৰা হল ।

দুৰ্যোধন—গুৰু ! আপুনি ধন্য ! আপোনাৰ বড়মন্ত্ৰৰ
পৰাই বুজিলোঁ যে মোৰ প্ৰতি আপোনাৰ স্নেহ অতল ।
আপোনাৰ প্ৰসাদত ইমান দিনৰ মুৰত জগত নিম্পাওৱা
আৰু দুৰ্যোধন নিষ্কণ্টক হ'বৰ আশা দেখা গৈছে । (জয়দ্ৰথলৈ
চাই) বীৰবৰ ! মই আশাকৰোঁ তুমি পাণ্ডৱক পৰাস্ত কৰি
বেহুৰ দুৱাৰ বক্ষা কৰিবা ।

জয়দ্ৰথ—মহাৰাজৰ আজ্ঞা শিৰোধাৰ্য্য । জয়দ্ৰথৰ দেহত
প্ৰাণ থাকোঁতে পাণ্ডৱে বেহুৰ ভিতৰলৈ সোমাব নোৱাৰে ।

শকুনি—(এফলীয়াকৈ) বিটলীয়াৰ মোহিনী শক্তি কম

নহয় । সি বিহকে কৈছে দুৰ্য্যোধন তাতে ভোল গৈছে । ই কি আচৰিত । জয়দ্রথ সকলো সেনাপতিতকৈ দুৰ্বল । সেই জয়দ্রথে বেছৰ ছুৱাব বাখিব ! নহয়নো কি আকো ? বামুণৰ বুদ্ধিনো কিমান ? কথাতে কয় বোলে “অজা যুদ্ধে ঋষি শ্রাদ্ধে, প্ৰভাতে মেঘ উষ্মক ; দম্পতি কলহশৈচব বহ্বা-বস্ত্ৰে লঘু ক্ৰিয়া” ছাগলৰ যেনে যুদ্ধাডম্বৰ বেছি, কাজত কেৱল “ঠুকুচ্,” “ঠুকুচ্,” মাত্ৰ সাৰ, ঋষি ব্ৰাহ্মণৰ হোম, শৰাধত্ত্ব কুশ-ধূপ, ফল-মূলৰ আয়োজন বেছি, কাজত কেৱল “ধান নাইকিয়া সুদা চাং,” বাতি পুৱাৰ মেঘৰ যেনে তৰ্জ্জন গৰ্জ্জন মাত্ৰ সাৰ পানীৰ ফালে ফট্, ফট্ ; এওঁৰো সিহঁতৰ লগৰে এজন হব পাৰ । আগ ফালে দেখো বান্ধি ছাটি টান কৰিলে, গুৰিৰ পিনে তেনেই মুকলি । আহা ! বামুণৰ বুদ্ধি ! নহবনো কিয় ? মধুপৰ্ক ফুটি নুৰেদি ওলাল, তাৰ লগতে বুদ্ধিফেৰাও ।

কৰ্ণ—যাব যেনে বল বীৰ্য্য তাৰ তেনে মন্ত্ৰণা । দুৰ্য্যো-ধনক ভুৱা দিয়াটো বৰ টান নহয় ; কিন্তু কৰ্ণৰ ঠাইত সেই ফাকি নাখাটে ; জয়দ্রথ সকলো সেনাপতিতকৈ নীহ ; তাক পাতিলে দুৰবি ! কি সাধ্য, সি ভীমক বাধা দিব । কুপ, অশ্বখামা, কৰ্ণবীৰ বৰ্ত্তমান থাকোঁতে এওঁৰ চকু জয়দ্রথৰ ওপৰতহে পৰিল । নহলেনো আমাৰ পৰাজয় হব কেনেকৈ ? হায় ! হায় ! কি দুৰাদৃষ্ট ! পাণ্ডৱ ! তোমালোকৰ কপাল ভাল । নহলে ইমান দিন কৰ্ণৰ হাতত জীৱাই নাথাকা ।

উঃ ! কি লাঞ্ছনা ? ইয়াতকৈ মৃত্যু শতগুণে শ্রেয়ঃ । হায়ঃ
কি কুক্ষণত এই কুকক্ষেত্ৰলৈ যাত্ৰা কৰিছিলোঁ ।

দুর্যোধন—হয়তো ! কৰ্ণৰ কথাষাৰ ভাবি চাবলগীঃ ।
জয়দ্রথে দুৱাৰ বখা টান হব যেন দেখিছোঁ । ভীম বা
সাত্যকীক বাধা দিয়াটো বৰ অসম্ভব যেন লাগে । গুৰুদেৱ !
আপুনি কি বিবেচনা কৰে ? মোৰ মনেৰে জয়দ্রথ দুৱাৰ
বাখিবৰ উপযুক্ত নহয় ।

দ্রোণ—বাধাস্বত ! তোৰ নিচিনা মুৰ্খ আৰু দ্বিতীয়
নাই । মোৰ ষড়যন্ত্ৰ তই কি বুজিবি । মহাবাজ আপুনি কোনো
সন্দেহ নকৰিব । মোৰ কথাৰ প্ৰমাণ চাওক । জয়দ্রথৰ
বলৰ পৰিচয় পাছেহে পাব । এতিয়া এইবোৰ এৰক । ব'লক,
আগেয়ে আপোনাৰ শত্ৰু পৰাজয় কৰোঁগৈহঁক ।

দুর্যোধন—বাক ; আপোনাৰ মতেই আমাৰ মত ।
ব'লক, সোনকালে যাত্ৰা কৰোঁহঁক ।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

নহয় । সি যিহকে কৈছে দুৰ্যোধন তাতে ভোল গৈছে ।
 ই কি আচৰিত । জয়দ্রথ সকলো সেনাপতিতকৈ দুৰ্বল ।
 সেই জয়দ্রথে বেছৰ ছুৰাব বাখিব ! নহয়নো কি আকো ?
 বামুণৰ বুধিনো কিমান ? কথাতে কয় বোলে “অজা যুদ্ধে
 ঋষি শ্রাদ্ধে, প্ৰভাতে মেঘ উম্বক ; দম্পতি কলহশৈব বহবা-
 বন্তে লঘু ক্ৰিয়া” ছাগলৰ যেনে যুদ্ধাডম্বৰ বেছি, কাজত
 কেৱল “ঠুকুচ্,” “ঠুকুচ্” মাত্ৰ সাৰ, ঋষি ব্ৰাহ্মণৰ হোম,
 শৰাধত্ত কুশ-ধূপ, ফল-মূলৰ আয়োজন বেছি, কাজত কেৱল
 “ধান নাইকিয়া সুদা চাং,” বাতি পুৰাৰ মেঘৰ যেনে তৰ্জ্জন
 গৰ্জ্জন মাত্ৰ সাৰ পানীৰ ফালে ফট্, ফট্ ; এওঁৰো সিহঁতৰ
 লগৰে এজন হব পাৰ । আগ ফালে দেখো বান্ধি ছাটি টান
 কৰিলে, গুৰিৰ পিনে তেনেই মুকলি । আহা ! বামুণৰ বুদ্ধি !
 নহবনো কিয় ? মধুপৰ্ক ফুটি মূৰেদি ওলাল, তাৰ লগতে
 বুদ্ধিফেৰাও ।

কৰ্ণ—যাৰ যেনে বল বীৰ্য্য তাৰ তেনে মন্ত্ৰণা । দুৰ্যো-
 ধনক ভুৱা দিয়াটো বৰ টান নহয় ; কিন্তু কৰ্ণৰ ঠাইত সেই
 ফাকি নাখাটে ; জয়দ্রথ সকলো সেনাপতিতকৈ নীহ ; তাক
 পাতিলে ছুৰবি ! কি সাধ্য, সি ভীমক বাধা দিব । কৃপ,
 অশ্বখামা, কৰ্ণবীৰ বৰ্ত্তমান থাকোঁতে এওঁৰ চকু জয়দ্রথৰ
 ওপৰতহে পৰিল । নহলেনো আমাৰ পৰাজয় হব কেনেকৈ ?
 হায় ! হায় ! কি দুবাদৃষ্টি ! পাণ্ডৱ ! তোমালোকৰ কপাল
 ভাল । নহলে ইমান দিন কৰ্ণৰ হাতত জীৱাই নাথাকা ।

উঃ ! কি লাঞ্ছনা ? ইয়াতকৈ মৃত্যু শতগুণে শ্রেয়ঃ । হায়ঃ
কি কুক্ষণত এই কুকক্ষেত্ৰলৈ যাত্ৰা কৰিছিলে ।

দুৰ্যোধন—হয়তো ! কৰ্ণৰ কথাষাৰ ভাবি চাবলগীঃ ।
জয়দ্রথে দুৱাৰ বখা টান হব যেন দেখিছোঁ । ভীম বা
সাত্যকীক বাধা দিয়াটো বৰ অসম্ভব যেন লাগে । গুৰুদেৱ !
আপুনি কি বিবেচনা কৰে ? মোৰ মনেবে জয়দ্রথ দুৱাৰ
বাধিবৰ উপযুক্ত নহয় ।

দ্রোণ—বাধাসূত ! তোৰ নিচিনা মুৰ্খ আৰু দ্বিতীয়
নাই । মোৰ বড়যন্ত্ৰ তই কি বুজিবি । মহাবাজ আপুনি কোনো
সন্দেহ নকৰিব । মোৰ কথাৰ প্ৰমাণ চাওক । জয়দ্রথৰ
বলৰ পৰিচয় পাছেহে পাব । এতিয়া এইবোৰ এৰক । ব'লক,
আগেয়ে আপোনাৰ শত্ৰু পৰাজয় কৰোঁগৈহঁক ।

দুৰ্যোধন—বাক ; আপোনাৰ মতেই আমাৰ মত ।
ব'লক, সোনকালে যাত্ৰা কৰোঁহঁক ।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় অঙ্ক ।

প্রথম গর্ভাঙ্ক ।

অভিমন্যুৰ কক্ষ ।

অভিমন্যু বহি চবি আঁকে ।

অভিমন্যু—এ চবিখন বৰ ভাল নহল । পিতামহ পৰিষব দিনা শবশয্যাখন মই নিজ চকুৰে দেখিছোঁ । আহা ! এনে অপকৰপ, এনে বিতোপন শয্যা ! পিতাৰ কি আশ্চৰ্য্য অস্ত্ৰ শিক্ষা ! (চবি ফালি পেলায় আৰু নতুনকৈ আঁকিবলৈ ধৰে)

উত্তৰাৰ প্ৰবেশ—

উত্তৰা—(মনে মনে পাচফালবপৰা অভিব চকুত ধৰে)
কওকচোন বাক মই কোন ?

অভি—[খপিয়াই চাই] তুমি মোৰ কাচনমতি ; অইন কোনো নহয় ; মই বঢ়িয়াকৈ জানিছোঁ ।

উত্তৰা—(চবি টানি আনি) এইবোৰ কি আঁকিছে ?

[চবি কাঢ়ি নি ফালিব খোজে]

অভি—লাহৰি ! মোৰে শপত চবিখন নাফালিবা । মই বৰ যত্নকৈ আঁকিছোঁ । [চবি টানি আনি বুকৰ মাজত স্তম্বুৰাই]

উত্তৰা—উলিয়াওকচোন বাক : আমিও চাও এবাৰ ; কিহৰ চবিনো আঁকিছে ।

অভি—[চৰি দেখুৱাই] প্ৰিয়ে ! এইচোৱা ; আমাৰ পিতামহ ভীষ্মদেৱে কেনে সুন্দৰ শৰশয্যাত পৰি শাস্তি লাভ কৰিছে । এই শৰশয্যা পিতাদেৱে সাজি দিছে । কুক-পাণ্ডু উভয় কুলৰ বীৰ আৰু ৰাজ্যৰ প্ৰজা সকলোৱে পিতামহৰ বীৰত্ব দেখি ধন্য ধন্য কৰিছে । আন পিনে চোৱা । পিতামহৰ পিয়াহ লগাত পিতাক পানা খুজিছে ; পিতাদেৱে শৰেৰে পৃথিৱী ভেদ কৰি গঙ্গাৰ পানী আনি নিজৰাৰ নিচিনাকৈ তেওঁৰ মুখতে পেলাই দিছে আৰু পিতামহ সন্তুষ্ট হৈ পাবেমানে পিতাদেৱক আশীৰ্বাদ কৰিছে । ধন্য ক্ষত্ৰকুল শিবোমণি ভীষ্মদেৱ, আপোনাৰ এই মৃত্যু স্বৰ্গসুখতকৈ শ্ৰেয়ঃ । আপোনাৰ কীৰ্ত্তি যাবতচন্দ্ৰ দিবা-কৰলৈ বৰ্ত্তমান থাকিব ।

উত্তৰা—আহা ! কি নিৰ্ভীক পুৰুষ ! মনুষ্য শৰীৰত সাক্ষ্যাত দেৱতাৰ অবতাৰ । ইচ্ছা মৃত্যু বৰলাভ এনে বীৰ চূড়ামণিৰহে সম্ভৱ । প্ৰভো ! চৰিখন দাসীক দান কৰক । যত্ন কৰি ৰাখিম আৰু নিৰ্তো একোটা সেৱা কৰি থাকিম । কিন্তু নাথ ! আপোনাৰ শৰীৰত দেখো অসংখ্য শৰাঘাত, তথাপি দাসীক ইমান পৰলৈ সেৱাৰপৰা বঞ্চিত কৰিছে । বাস্তৱিক আপুনি বৰ নিৰ্দয় ।

অভি—সুন্দৰী, তুমি খং কৰিছা কিয় ?

উত্তৰা—আমি ভিত্তৰত সোমাই আহিব আহিব বুলি ভাবি থাকোঁ ; ছুৱাৰাৰ কথা পাতি বং ধেমালি কৰিম বুলি কত আশা ! পিচে চাতকে বৰষুণৰ নিমিত্তে মেঘলৈ চাই থকাৰ দৰে

দ্বিতীয় অঙ্ক ।

প্রথম গভাক্ষ ।

অভিমন্যুৰ কক্ষ ।

অভিমন্যু বহি চবি আঁকে ।

অভিমন্যু—এ চবিখন বব ভাল নহল । পিতামহ
পৰিষব দিনা শবশয্যাখন মই নিজ চকুৰে দেখিছোঁ । আহা !
এনে অপকৰ্প, এনে বিতোপন শয্যা ! পিতাৰ কি আশ্চৰ্য্যা
অস্ত্ৰ শিক্কা ! (চবি ফালি পেলায় আৰু নতুনকৈ আঁকিবলৈ ধৰে)

উত্তৰাৰ প্ৰবেশ—

উত্তৰা—(মনে মনে পাচফালৰপৰা অভিৰ চকুত ধৰে)
কওকচোন বাক মই কোন ?

অভি—[খপিয়াই চাই] তুমি মোৰ কাচনমতি ; অইন
কোনো নহয় ; মই বঢ়িয়াকৈ জানিছোঁ ।

উত্তৰা—(চবি টানি আনি) এইবোৰ কি আঁকিছে ?

[চবি কাঢ়ি নি ফালিব খোজে]

অভি—লাহৰি ! মোৰে শপত চবিখন নাফালিবা । মই
বব যত্নকৈ আঁকিছোঁ । [চবি টানি আনি বুকৰ মাজত স্তমুৱাই]

উত্তৰা—উলিয়াওকচোন বাক : আমিও চাও এবাৰ ;
কিহব চবিনো আঁকিছে ।

অভি—[চৰি দেখুৱাই] প্ৰিয়ে ! এইচোৱা ; আমাৰ পিতামহ ভীষ্মদেৱে কেনে সুন্দৰ শৰশয্যা পৰি শাস্তি লাভ কৰিছে । এই শৰশয্যা পিতাদেৱে সাজি দিছে । কুক-পাণ্ডু উভয় কুলৰ বীৰ আৰু ৰাজ্যৰ প্ৰজা সকলোৱে পিতামহৰ বীৰত্ব দেখি ধন্য ধন্য কৰিছে । আন পিনে চোৱা । পিতামহৰ পিয়াহ লগাত পিতাক পানা খুজিছে ; পিতাদেৱে শৰেৰে পৃথিবী ভেদ কৰি গঙ্গাৰ পানী আনি নিজৰাৰ নিচিনাকৈ তেওঁৰ মুখেতে পেলাই দিছে আৰু পিতামহ সন্তুষ্ট হৈ পাবেমানে পিতাদেৱক আশীৰ্ব্বাদ কৰিছে । ধন্য ক্ষত্ৰকুল শিবোমণি ভীষ্মদেৱ, আপোনাৰ এই মৃত্যু স্বৰ্গস্থতকৈ শ্ৰেয়ঃ । আপোনাৰ কীৰ্ত্তি যাবতচন্দ্ৰ দিবা-কবলৈ বৰ্ত্তমান থাকিব ।

উত্তৰা—আহা ! কি নিৰ্ভীক পুৰুষ ! মনুষ্য শৰীৰত সাক্ষ্যাত দেৱতাৰ অবতাৰ । ইচ্ছা মৃত্যু বৰলাভ এনে বীৰ চূড়ামণিৰহে সম্ভৱ । প্ৰভো ! চৰিখন দাসীক দান কৰক । যত্ন কৰি বাখিম আৰু নিৰ্তো একোটি সেৱা কৰি থাকিম । কিন্তু নাথ ! আপোনাৰ শৰীৰত দেখো অসংখ্য শৰাঘাত, তথাপি দাসীক ইমান পৰলৈ সেৱাৰপৰা বঞ্চিত কৰিছে । বাস্তৱিক আপুনি বৰ নিৰ্দয় ।

অভি—সুন্দৰী, তুমি খং কৰিছা কিয় ?

উত্তৰা—আমি ভিতৰত সোমাই আহিব আহিব বুলি ভাবি থাকোঁ ; ছুৱাষাৰ কথা পাতি বং ধেমালি কৰিম বুলি কত আশা ! পিচে চাতকে বৰষুণৰ নিমিত্তে মেঘলৈ চাই থকাৰ দৰে

বাট চাই থাকোতে চকু বিষায় যায় । মণি হেবালে সাপব
 গাত যেনেকৈ তত্ নেথাকে, স্বামী আঁতবি গলে তিবোতারো
 তেনে দশা । মতা মানুহব মবম দয়া তিবোতাতকৈ বহুত কম ;
 নহলে তিবোতাক ইমান দুখ দিয়েনে ? চন্দ্রক নেদেখিলে ভেট
 আক সূর্যক নেদেখিলে পদুম যেনেকৈ মুদ গৈ থাকে গিবিহঁতক
 খন্তুক নেদেখিলে তিবোতার মুখো তেনে মলিন, তেনে বিমর্ষ ।
 আহিলে কত কথা কৈ মনব দুখ জনাম বুলি ভাবি থাকে,
 পিচে মুখ দেখা মাত্রকে সকলোখিনি পাহৰি যায় ; আপদীয়া
 লাজে ততালিকে চকু আক মনব আব-কাপোব পেলাই দিয়েহি ।
 সকলো ভারকে ঢাকি পেলায় । কাজেই মনব জুইয়ে মনকে
 পুৰি মাৰে । এনে অৱস্থাত স্বামীৰ মবম চেনেহত বাজে আন
 একোৱে তাক চোঁচা পেলাব নোৱাৰে । গিবিহঁতক লগ পালে
 তিবোতার কিমান আনন্দ তাক তিবোতাইহে বুজে । প্ৰাণে-
 ম্বব ! আহক, আপোনাৰ সুললিত স্বৰেবে গীত এটি গা-
 মোব তাপিত প্ৰাণ শীতল কৰকহি ।

অভি—তিবোতাই গোৱা গানহে শুনিবলৈ ভাল । মতা
 মানুহব মাত বৰ কঠুৱা । মানুহে শুনিলে গাধই চিঞৰিছে
 বুলিহে কব । তুমিয়েই গোৱা, মই শুনো ।

উত্তৰা—(খং কৰি) নেলাগে গাব বাক ! মই ভালকৈ
 নেজানো দেখিহে কৈছিলোঁ । এৰা ! আমাৰ জানো কিবা মন্ত
 আছে ? কথা শুনিব যে । (উঠি যাবলৈ খোজে)

অভি—নাযাবা মইনা ! মই ধেমালিহে কৰিলোঁ ।

উত্তৰা—বুজিছোঁ আপোনাৰ ধেমালি । আমি ওচৰত থাকিলে আপোনাৰ গা চোঁচা নপৰে । আপেনোৰ সুখ-পথত কাঁইট কবলৈ মোৰ মন নাই । এৰি দিয়ক হাতখন । কেনেবাকৈ আপোনাৰ হাত গোক্কাৰ পাচে । [অধোমুখ]

অভি—লাহৰি, খং কৰিছা কিয় ? বৰা বাক, ভালে বেয়াই এটা গাঁও । তুমি খং কৰিলে মোৰ স্বৰগ ভাগি মূৰত পৰা যেন লাগে ।

খাম্বাজ—একতাল ।

জীৱনে মৰণে, শয়নে সপোনে,

তোমাক বিচাৰোঁ কিয়নো ?

পৰোঁ ধৰোঁ কৰোঁ, ধৰিব নোৱাৰোঁ,

কেনি তুমি যোৱা নাজানো ।

মাতিলোঁ তোমাক, আকুল পিয়াসে

তৃষিত হৃদয়ে, বহাহি আসি ;

নবহা যদিহে আসি হৃদয়ত

প্ৰাণ বেদনাতে নাবাটো ।

চিৰসঙ্গী তুমি, তবু থাকা দূৰে,

হৃদয়ৰ ধন কিয়নো অন্তৰে ?

তুমি পূৰ্ণজ্যোতি, ই ঘোৰ আন্ধাৰে,

তোমা বিনা ব্যথা নমৰে ।

উত্তৰা—আহা ! নাথ ! মই পাহৰি আছিলোঁ । সিদিনা আয়ে মোক বৰ সুন্দৰ পুতলা দুটি দিছে । সিহঁত দেখিবলৈ

বাট চাই থাকোতে চকু বিষায় যায় । মণি হেবালে সাপব
 গাত যেনেকৈ তত্, নেথাকে, স্বামী আঁতবি গলে তিবোতাবো
 তেনে দশা । মতা মানুহব মবম দয়া তিবোতাতকৈ বহুত কম ;
 নহলে তিবোতাক ইমান দুখ দিয়েনে ? চন্দ্রক নেদেখিলে ভেঁট
 আক সূর্যক নেদেখিলে পদুম যেনেকৈ মুদ গৈ থাকে গিবিহঁতক
 খন্তেক নেদেখিলে তিবোতাব মুখে তেনে মলিন, তেনে বিমর্ষ ।
 আহিলে কত কথা কৈ মনব দুখ জনাম বুলি ভাবি থাকে,
 পিচে মুখ দেখা মাত্রকে সকলোখিনি পাহৰি যায় ; আপদীয়া
 লাজে ততালিকে চকু আক মনব আব-কাপোব পেলাই দিয়েহি ।
 সকলো ভারকে ঢাকি পেলায় । কাজেই মনব জুইয়ে মনকে
 পুৰি মাৰে । এনে অৱস্থাত স্বামীব মবম চেনেহত বাজে আন
 একোৱে তাক চেঁচা পেলাব নোৱাৰে । গিবিহঁতক লগ পালে
 তিবোতাব কিমান আনন্দ তাক তিবোতাইহে বুজে । প্ৰাণে-
 ম্বব ! আহক, আপোনাৰ সুললিত স্তবেবে গীত এটি গা-
 মোব তাপিত প্ৰাণ শীতল কৰকহি ।

অভি—তিবোতাই গোৱা গানহে শুনিবলৈ ভাল । মতা
 মানুহব মাত বৰ কঠুৱা । মানুহে শুনিলে গাধই চিঞৰিছে
 বুলিহে কব । তুমিয়েই গোৱা, মই শুনো ।

উত্তৰা—(খং কৰি) নেলাগে গাব বাক ! মই ভালকৈ
 নেজানো দেখিহে কৈছিলোঁ । এৰা ! আমাৰ জানো কিবা মন্ত
 আছে ? কথা শুনিব যে । (উঠি যাবলৈ খোজে)

অভি—নাযাবা মইনা ! মই ধেমালিহে কৰিলোঁ ।

উত্তৰা—বুজিছে। আপোনাৰ ধেমালি। আমি ওচৰত থাকিলে আপোনাৰ গা চেঁচা নপৰে। আপেনোৰ সুখ-পথত কাঁইট কবলৈ মোৰ মন নাই। এৰি দিয়ক হাতখন। কেনেবাকৈ আপোনাৰ হাত গোক্কাব পাচে। [অধোমুখ]

অভি—লাহৰি, খং কৰিছা কিয়? বৰা বাক, ভালে বেয়াই এটা গাঁও। তুমি খং কৰিলে মোৰ স্বৰগ ভাগি মূৰত পৰা যেন লাগে।

খান্সাজ—একতাল।

জীৱনে মৰণে, শয়নে সপোনে,

তোমাক বিচাৰোঁ কিয়নো ?

পৰোঁ। ধৰোঁ। কৰোঁ, ধৰিব নোৱাৰোঁ,

কেনি তুমি যোৱা নাজানো।

মাতিলোঁ তোমাক, আকুল পিয়াসে

তৃষিত হৃদয়ে, বহাহি আসি ;

নবহা যদিহে আসি হৃদয়ত

প্ৰাণ বেদনাতে নাবাটো।

চিৰসঙ্গী তুমি, তবু থাকা দূৰে,

হৃদয়ৰ ধন কিয়নো অন্তৰে ?

তুমি পূৰ্ণজ্যোতি, ই ঘোৰ আন্ধাৰে,

তোমা বিনা ব্যথা নমৰে।

উত্তৰা—আহা ! নাথ ! মই পাহৰি আছিলোঁ। সিদিনা
আয়ে মোক বৰ সুন্দৰ পুতলা দুটি দিছে। সিহঁত দেখিবলৈ

এনে ধনীয়া ! লবাটি যে একেবাবে চফল ডেকা । মুখখনি
 সান্ধাৎ পূৰ্ণিমাৰ চন্দ্ৰৰ নিচিনা কপহ ! চকুজুৰি কাণৰ কাষ
 পাইছেহি । চেলাউৰি বৈ পৰা । নাকটি যেন তিল ফুলৰ পাহিহে ;
 কপালৰ তিলকে তাৰ জেউতি আৰু চৰাই দিছে । চুলিকোছা
 কেকোবা, কিন্তু দীঘল আৰু কিচ্ কিচ্ কৰে ক'লা । ডিঙ্গিটি
 বাজহাঁহৰ ডিঙ্গিৰ দৰে দীঘল । ককালটি হলে সিংহৰ ককালৰ
 নিচিনা । বুকুখন বহল ; হাত মূগালৰ নিচিনা আৰু আঠুলৈকে
 ঢুকি পোৱা দীঘল । উৰু হাতীৰ শুড়ৰ দৰেই । ভৰি দুখনি
 বন্ধ পদুম বুলিলেহে শুৱাই । যেনে লৰা, ছোৱালীও ঠিক
 তেনে । দুইকো বিয়া দিলে সিহঁত আমাৰ নিচিনা সুখী হব ।
 নাথ ! মই আপোনাৰ দুটি ভৰিত ধৰি কাবো কৰিছোঁ, আহক
 আমি সিহঁতৰ বিয়াখন পাতোঁ আৰু ধেমালি কৰোঁ । (গৈ
 পুতলা লৈ আহে)

অভি—আমি দুয়ো বিয়া পাতিলে বিয়া চাব কোনে
 তুমি বিয়া পাতাঁ ; মই চাওঁ ।

উত্তৰা—মই সচাকৈ কৈছোঁ, আপুনি দৰাৰ বাপেক
 নহয় মানে পুতলা বিয়াকে নাপাতোঁ । সিহঁতক দেখি আপো-
 নাৰ মৰম নেলাগে নে ? বাক তেন্তে ; যা পোৰামুই, পানীত
 পৰি মৰ গৈ । (পুতলা দলিয়াই পেলায়) ।

অভি—প্ৰিয়ে ! মই তোমাৰ মনহে বুজিছিলোঁ । আহা,
 তুমি কন্যাৰ মাক হোৱাহি । মই দৰাৰ বাপেক হম ।

উত্তৰা—উলু, উলু, উলু ।

সুভদ্রাৰ প্ৰবেশ-

সুভদ্ৰা—কি হৈছে অভি ! তহঁতে কিয় ইমান কোঢ়াল
কৰিছ ?

উত্তৰা—চাওকচোন আই । মোৰ গালতে পাঁচ ঔৰামান
চৰ মাৰিলে । পিঠিখনত পাবে মানে ভুকুৱালে । আকৌ
এনেকৈ বহ, এনেকৈ উঠ, বুলি দেখুৱাই । মই তেনেকৈ
বহিব বা উঠিব নোৱাৰিলে গালে, নাকে, কাণে যতে পাই
ত'তে চিকুটি দিয়ে । চাওকচোন, কাণ দুখন বঙ্গ পৰি থাকি এই
পায় [কাণ দেখুৱাই]

সুভদ্ৰা—হয় নে অভি ? মই দেখিছোঁ তই বৰ দুষ্ট
হৈছ । তই উত্তৰাক ইমানকৈ কিয় মাৰিলি ?

অভি—[হাঁহি হাঁহি আঁতৰি যাবলৈ ধৰে]

উত্তৰা—[লৰ মাৰি সুভদ্ৰাৰ কোলাত উঠি] আই !
এই বাৰলৈ মোৰ দোষ ক্ষমিব । আমি পুতলা বিয়া পাতি
কোঢ়াল কৰা বাবে আপুনি খং কৰিব বুলিহে মিছা কথা
কৈছিলোঁ ।

সুভদ্ৰা—আহা ! দেখিডোখৰি ! তোমালোকে ধেমালি
কৰা দেখিলে মোৰ হিয়া জুৰহে পৰে । মই কেলেই মাৰিম ।
[অভিৰ প্ৰতি] বাপা অভি ! তুমি কেলেই ওচৰবপৰা গুচি
গলা ? আহা ! মোৰ সোণাই । তইকো কোলাত লৈ মোৰ
পাণ শীতল কৰোঁ । [কোলাত তুলি লয়]

এনে ধুনীয়া ! লৰাটি যে একেবাবে চফল ডেকা । মুখখনি
সান্ধাৎ পূৰ্ণিমাৰ চন্দ্ৰৰ নিচিনা কপহ ! চকুজুৰি কাণৰ কাষ
পাইছেহি । চেলাউৰি বৈ পৰা । নাকটি যেন তিল ফুলৰ পাহিহে ;
কপালৰ তিলকে তাৰ জেউতি আৰু চৰাই দিছে । চুলিকোছা
কেকোৰা, কিন্তু দীঘল আৰু কিচ্ কিচ্ কৰে ক'লা । ডিঙ্গিটি
বাজহাঁহৰ ডিঙ্গিৰ দৰে দীঘল । ককালটি হলে সিংহৰ ককালৰ
নিচিনা । বুকুখন বহল ; হাত মৃগালৰ নিচিনা আৰু আঠুলৈকে
লুকি পোৱা দীঘল । উক হাতীৰ শুড়ৰ দৰেই । ভৰি দুখনি
বন্ধ পছম বুলিলেহে শুৱাই । যেনে লৰা, ছোৱালীও ঠিক
তেনে । দুইকো বিয়া দিলে সিহঁত আমাৰ নিচিনা সুখী হব ।
নাথ ! মই আপোনাৰ দুটি ভৰিত ধৰি কাবো কৰিছোঁ, আহক
আমি সিহঁতৰ বিয়াখন পাতোঁ আৰু ধেমালি কৰোঁ । (গৈ
পুতলা লৈ আহে)

অভি—আমি দুয়ো বিয়া পাতিলে বিয়া চাব কোনে
তুমি বিয়া পাতোঁ ; মই চাওঁ ।

উত্তৰা—মই নচাকৈ কৈছোঁ, আপুনি দৰাৰ বাপেক
নহয় মানে পুতলা বিয়াকে নাপাতোঁ । সিহঁতক দেখি আপো-
নাৰ মৰম নেলাগে নে ? বাক তেস্তে ; যা পোৰামুই, পানীত
পৰি মৰ গৈ । (পুতলা দলিয়াই পেলায়) ।

অভি—প্ৰিয়ে ! মই তোমাৰ মনহে বুজিছিলোঁ । আহা,
তুমি ককাৰ মাক হোৱাহি । মই দৰাৰ বাপেক হম ।

উত্তৰা—উলু, উলু, উলু ।

সুভদ্রাৰ প্ৰবেশ-

সুভদ্ৰা—কি হৈছে অভি ! তহঁতে কিয় ইমান কোঢ়াল
কৰিছ ?

উত্তৰা—চাওকচোন আই । মোৰ গালতে পাঁচ ঔৰামান
চৰ মাৰিলে । পিঠিখনত পাবে মানে ভুকুৱালে । আকৌ
এনেকৈ বহ, এনেকৈ উঠ, বুলি দেখুৱাই । মই তেনেকৈ
বহিব বা উঠিব নোৱাৰিলে গালে, নাকে, কাণে যতে পাই
ত'তে চিকুটি দিয়ে । চাওকচোন, কাণ দুখন বঙ্গা পৰি থাকি এই
পায় [কাণ দেখুৱাই]

সুভদ্ৰা—হয় নে অভি ? মই দেখিছোঁ তই বৰ দুষ্ক
হৈছ । তই উত্তৰাক ইমানকৈ কিয় মাৰিলি ?

অভি—[হাঁহি হাঁহি আঁতৰি যাবলৈ ধৰে]

উত্তৰা—[লৰ মাৰি সুভদ্ৰাৰ কোলাত উঠি] আই !
এই বাৰলৈ মোৰ দোষ ক্ষমিব । আমি পুতলা বিয়া পাতি
কোঢ়াল কৰা বাবে আপুনি খং কৰিব বুলিহে মিছা কথা
কৈছিলোঁ ।

সুভদ্ৰা—আহা ! দেখিডোখৰি ! তোমালোকে ধেমালি
কৰা দেখিলে মোৰ হিয়া জুৰহে পৰে । মই কেলেই মাৰিম ।
[অভিৰ প্ৰতি] বাপা অভি ! তুমি কেলেই ওচৰৰপৰা গুচি
গলা ? আহা ! মোৰ সোণাই । দুইকো কোলাত লৈ মোৰ
পাণ শীতল কৰোঁ । [কোলাত তুলি লয়]

এজন দূতৰ প্ৰবেশ-

দূত—বাজকৌৱৰ, মহাবাজ যুধিষ্ঠিৰ আৰু ভীম মহাশয়ে
আপোনাক এতিয়াই মাতিছে ।

অভি—আই ! আপোনাক সেৱাহে ! মই সোনকালে
আহোঁগৈ । [দূত আৰু অভিৰ প্ৰস্থান]

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক ।

পাণ্ডৱ ছাউনী ।

যুধিষ্ঠিৰ আৰু ভীম ।

যুধিষ্ঠিৰ—হায় ! শিয়ালৰ হাতত সিংহৰ পৰাজয় :
আজি জয়দ্ৰথৰ হাতত পাণ্ডৱ পৰাস্ত হ'ল । দ্ৰোণ, কৰ্ণ, কুপ,
শল্যা আদিয়ে পাণ্ডৱৰ ওচৰত বীৰত্ব প্ৰকাশ কৰিছে । হায় !
আমাৰ বাহুবলেই ধিক্ ! বিধাতা ! তোৰ মনত এইহে
আছিল প্ৰতীক্ষিত পিতামহক মৰাই সাব হ'ল । বিধাতাবেই বা
দোষ কি ? ই আমাৰ স্বকাৰ্য্য অৰ্জ্জিত ফল মাথোন । নহয় ;
আৰু যুদ্ধ কৰিবৰ প্ৰয়োজন নাই । অৰ্জ্জুন ফিৰি আহিলে আকৌ
বনলৈ যাওঁগৈ । উঃ ! কি পৰিতাপ !

ভীম—দাদা ! যি জয়দ্ৰথক মই নানা দুৰ্গতি কৰিছিলোঁ,
আন কি নিশ্বাস মাত্ৰহে এৰিছিলোঁ, আজি মই তাৰ হাতত পৰাস্ত

হলে।। ই কি কম লাজব কথা ? কিন্তু সেই বুলিয়েই বণব-
পবা ক্ষান্ত হ'ম নে ? কেতিয়াও নহওঁ । ক্ষত্রিয়কুল বিশেষত
বাজ-অংশত জন্ম লৈ শত্রুক পিঠি দেখোৱা নিতান্ত কাপুকষৰ
কাম । দুঃশাসনৰ বক্তৃপান, দুৰ্যোধনৰ উকভঙ্গ প্রভৃতি প্রতি-
জ্ঞাবপবা যিমান দিনলৈ মুক্ত নহওঁ, সিমান দিনলৈ জীৱন ধবা
কেৱল বিড়ম্বনা মাত্ৰ । মহাবাজ ! আপুনি যিহকে কওক, ভীমৰ
দেহত জীৱ থাকে মানে কেতিয়াও এই যুদ্ধবপবা ক্ষান্ত নহয় ।

(অভিৰ প্ৰবেশ)

অভি—আৰ্ঘ্য ! নমস্কাৰ ।

যুধিষ্ঠিৰ—বাপা অভি ! আত্মা । তুমি চিৰজীৱী আৰু
সমৰবিজয়ী হোৱা । [ভীমলৈ চাই] বাপা ভীম ! তুমি যি
কথা কৈছা সি একেবাৰে স'চা । কিন্তু দ্ৰোণাচাৰ্যো যি অদ্ভুত
চক্ৰবেহু কৰিছে, তাক ভেদি শত্রুক পৰাস্ত কৰা বীৰ অৰ্জুনৰ
বাহিৰে আৰু নাই । কাজে আমাৰ জয় লাভৰ আশা ভবসাও
নাই । যি বল বিক্রমেৰে জয়দ্রথে বেহুৰ দুৱাৰ বাখিছে, তাক
পৰাজয় কৰে এনে বীৰ কোন আছে ? অৰ্জুন নাৰায়ণী
সেনাৰ লগত যুদ্ধত লিপ্ত থাকিল । হায় ! গুৰুদেৱ ! তোমাৰ
মনত এইহে আছিল ? ছলে-বলে-কৌশলে নিৰ্দোষী পাণ্ডৱক
মৰাইহে তোমাৰ উদ্দেশ্য । পাণ্ডৱে তোমাৰ কি অপবাধ
কৰিলে ? হায় ! অদৃষ্ট ! বিধাতাই আমাৰ কপালত কেৱল
দুখকহে লিখিলে । উঃ ! কি পাবতাপ ! বাপা, তুমি সোনকালে
অৰ্জুনক মাতি আনা গৈ । আৰু যুদ্ধ কৰিবৰ আৰম্ভক নাই

অভি—আৰ্য্য ! কি কাৰণে আপুনি এনে নিবানন্দ চিন্তে পৰিতাপ কৰি নিজক আৰু আত্মীয়-কুটুম্বক দুখ দিছে ? সেই জগৎতাৰণ, জগদানন্দ, জগজ্জনপালক শ্ৰীমধুসূদন হৰি যাৰ সহায়, তাৰ আকৌ দুখ কিহৰ ? যাৰ নামে বিপদ নাশ কৰে, তেওঁ নিজে যেতিয়া আমাৰ সাৰথি, তেতিয়া দ্ৰোণ, কৰ্ণ প্ৰভৃতি সামান্য বীৰলৈ ভয় কি ? সেই যদুকুলতিলক, ভূপালক, বিপদহাৰী হৰি যাৰ মামা, মহাবল পৰাক্ৰমী, ত্ৰিভুবন-বিজয়ী অৰ্জ্জুন যাৰ পিতা, আজি আপোনাৰ সেই দাসানুদাস অভিমন্যু থাকোঁতে ভয় কৰাৰ কোনো কাৰণ নাই ! মই এতিয়াই বেছ ভেদ কৰি দ্ৰোণ, কৰ্ণ প্ৰভৃতি বথাক বধ কৰিম । আপুনি নিশ্চিন্ত হওঁক ।

যুধিষ্ঠিৰ—বাপা ! তুমি অল্প বয়সৰ অল্পমতি শিশু ! তোমাৰ এই চিকোণ মুখৰপৰা যে এনেকুৱা কথা শুনিছে : সেয়েই আমাৰ ভাগ্য । তোমাক মই যুদ্ধলৈ কেতিয়াও পঠিয়াব নোৱাৰোঁ মোৰ কপালত যি আছে হওক ।

অভি—আৰ্য্য ! আপোনাৰ শত্ৰু বিনাশ কৰোঁতে যদি মোৰ প্ৰাণ যায় সিও স্বীকাৰ । এই মহা বথীসকলৰ এজনক বধ কৰিব পাবিলেও মোৰ জীৱন সাৰ্থক হব । মই যদি পিতৃ-শত্ৰু বিনাশ কৰিবলৈ ভয় পাই কাপুকষৰ নিচিনা পিতৃসকলৰ অমঙ্গল নিজ চকুৰে চাই থাকোঁ তেন্তে মোৰ নিচিনা নবাধম আৰু কোন আছে ? অভি বৰ্ত্তমান থাকোঁতে যদি দ্ৰোণে আপোনাক ধৰি নিয়ে তেন্তে কোনে মোক শ্ৰীকৃষ্ণৰ ভাগিন

আৰু দিখিজয়ী অৰ্জ্জুনৰ ঔবসজাত সন্তান বুলিব ? এই
 বিশুদ্ধ পাণ্ডুকুলত জন্ম লৈ মই এনে কুলাঙ্গাৰ হলেঁ। নে যে
 জন্মদাতা পিতৃৰ নামত কলঙ্ক বাখিম ? কেতিয়াও নহয়।
 মই যদি যথার্থতে অৰ্জ্জুনৰ সন্তান হওঁ তেন্তে আপোনাৰ
 আশীৰ্ব্বাদে নিশ্চয় বেছ ভেদ কৰি কুক্ৰসৈন্যক পৰাস্ত কৰিম।
 তাত অলপো সন্দেহ নাই। আৰ্য্য ! মই বিনয় কৰি কৈছোঁ,
 যুদ্ধলৈ যাবৰ আজ্ঞা দিয়ক ; বিলম্ব কৰিবৰ প্ৰয়োজন নাই।

ভীম—উঃ কি পৰিতাপ ! আমি থাকোঁতে অভি
 যুদ্ধলৈ যাব লগা হল। একেই কোমল বয়সৰ লৰা। তাৰ
 উপৰি বোলে নিগম নাজানে ; কোন সতে বাছাক বিদায়
 দিওঁ। অৰ্জ্জুন সংসপ্তকৰ লগত যুদ্ধত বাস্ত ; কোনোমতে
 আহিব নোৱাৰে ; অগত্যা অভিকে সেনাপতি বৰণ কৰিব
 লাগিল। আমি আটাইবিলাক অভিৰ পাচতে থাকিম ; জয়দ্ৰথক
 মাৰিয়ে হওক বা আন কোনো প্ৰকাৰে হওক বেছবপৰা
 বাছাক উলিয়াই আনিমে আনিম। মহাবাজ ! বাপা অভিকে
 আজ সেনাপতি কৰক। নহলে কুক্ৰসৈন্য বিনাশৰ আন
 উপায় নেদেখোঁ।

যুধিষ্ঠিৰ—ভীম ! অভিমন্যুক নিৰ্ব্বিল্পে পুনঃ মোৰ
 কাষলৈ আনিম বুলি তুমি ভৰসা দিলেহে মই তেওঁক বিদায়
 দিব পাৰোঁ।

ভীম—মহাবাজ ! আপুনি চিন্তা নকৰিব ! অভিযে
 যেতিয়া জয়দ্ৰথক পৰাস্ত কৰি বেছ সোমাব মই তেওঁৰ

অভি—আৰ্য্য ! কি কাৰণে আপুনি এনে নিবানন্দ চিন্তে পৰিতাপ কৰি নিজক আৰু আত্মীয়-কুটুম্বক দুখ দিছে ? সেই জগৎতাৰণ, জগদানন্দ, জগজ্জনপালক শ্ৰীমধুসূদন হৰি যাব সহায়, তাৰ আকৌ দুখ কিহৰ ? যাব নামে বিপদ নাশ কৰে, তেওঁ নিজে যেতিয়া আমাৰ সাৰথি, তেতিয়া দ্ৰোণ, কৰ্ণ প্ৰভৃতি সামান্য বীৰলৈ ভয় কি ? সেই যদুকুলতিলক, ভূপালক, বিপদহাৰী হৰি যাব মামা, মহাবল পৰাক্ৰমী, ত্ৰিভুবন-বিজয়ী অৰ্জ্জুন যাব পিতা, আজি আপোনাৰ সেই দাসানুদাস অভিমন্যু থাকোঁতে ভয় কৰাৰ কোনো কাৰণ নাই । মই এতিয়াই বেছ ভেদ কৰি দ্ৰোণ, কৰ্ণ প্ৰভৃতি বথাক বধ কৰিম । আপুনি নিশ্চিন্ত হওঁক ।

যুধিষ্ঠিৰ—বাপা ! তুমি অল্প বয়সৰ অল্পমতি শিশু ! তোমাৰ এই চিকোণ মুখৰপৰা যে এনেকুৱা কথা শুনিছে সেয়েই আমাৰ ভাগ্য । তোমাক মই যুদ্ধলৈ কেতিয়াও পঠিয়াব নোৱাৰোঁ মোৰ কপালত যি আছে হওক ।

অভি—আৰ্য্য ! আপোনাৰ শত্ৰু বিনাশ কৰোঁতে যদি মোৰ প্ৰাণ যায় সিও স্বীকাৰ । এই মহা বথীসকলৰ এজনক বধ কৰিব পাবিলেও মোৰ জীৱন সাৰ্থক হব । মই যদি পিতৃ-শত্ৰু বিনাশ কৰিবলৈ ভয় পাই কাপুকষৰ নিচিনা পিতৃসকলৰ অমঙ্গল নিজ চকুৰে চাই থাকোঁ তেন্তে মোৰ নিচিনা নবাধম আৰু কোন আছে ? অভি বৰ্ত্তমান থাকোঁতে যদি দ্ৰোণে আপোনাক ধৰি নিয়ে তেন্তে কোনে মোক শ্ৰীকৃষ্ণৰ ভাগিন

আৰু দ্বিধিজয়ী অৰ্জ্জুনৰ ঔবসজাত সন্তান বুলিব ? এই
 বিশুদ্ধ পাণ্ডুকুলত জন্ম লৈ মই এনে কুলাঙ্গাৰ হলেঁ। নে যে
 জন্মদাতা পিতৃৰ নামত কলঙ্ক বাখিম ? কেতিয়াও নহয়।
 মই যদি যথার্থতে অৰ্জ্জুনৰ সন্তান হওঁ তেন্তে আপোনাৰ
 আশীৰ্ব্বাদে নিশ্চয় বেছ ভেদ কৰি কুকসৈন্যক পৰাস্ত কৰিম।
 তাত অলপো সন্দেহ নাই। আৰ্য্য ! মই বিনয় কৰি কৈছোঁ,
 যুদ্ধলৈ যাবৰ আজ্ঞা দিয়ক ; বিলম্ব কৰিবৰ প্ৰয়োজন নাই।

ভীম—উঃ কি পৰিতাপ ! আমি থাকোঁতে অভি
 যুদ্ধলৈ যাব লগা হল। একেই কোমল বয়সৰ লৰা। তাৰ
 উপৰি বোলে নিগম নাজানে ; কোন সতে বাছাক বিদায়
 দিওঁ। অৰ্জ্জুন সংসপ্তকৰ লগত যুদ্ধত ব্যস্ত ; কোনোমতে
 আহিব নোৱাৰে ; অগত্যা অভিকে সেনাপতি বৰণ কৰিব
 লাগিল। আমি আটাইবিলাক অভিৰ পাচতে থাকিম ; জয়দ্ৰথক
 মাৰিয়ে হওক বা আন কোনো প্ৰকাৰে হওক বেছবপৰা
 বাছাক উলিয়াই আনিমে আনিম। মহাবাজ ! বাপা অভিকে
 আজ সেনাপতি কৰক। নহলে কুকসৈন্য বিনাশৰ আন
 উপায় নেদেখোঁ।

যুধিষ্ঠিৰ—ভীম ! অভিমন্যুক নিৰ্ব্বিল্পে পুনঃ মোৰ
 কাষলৈ আনিম বুলি তুমি ভৰসা দিলেহে মই তেওঁক বিদায়
 দিব পাৰোঁ।

ভীম—মহাবাজ ! আপুনি চিন্তা নকৰিব ! অভিযে
 যেতিয়া জয়দ্ৰথক পৰাস্ত কাৰ বেছ সোমাব মই তেওঁৰ

লগতে সোমাম ! গদাৰ কোবত সৈন্য ছিন্নভিন্ন কৰি পেলাম ।
 কাৰ সাধ্য সেই কোব সহ কৰে ? কাৰ সাহস ভীমৰ
 আগত থিয় হয় ? সকলোকে নিদলি পেলাই বেছ খণ্ড বিখণ্ড
 কৰিম । কোবৰ সৈন্যৰ মাজত প্ৰলয় উপস্থিত হব । ভীমৰ
 বিক্ৰমত পৃথিবী কম্পমান হব । সৈন্যৰ কোলাহল আৰু
 আত্মৰোলত ত্ৰিভুবনে তৰধ মানিব । দ্ৰোণ, কৰ্ণ, কৃপ, শল্য
 প্ৰভৃতি বীৰ গদাৰ আগত ফৰিং ছিটিকাদি ছিটিকিব । আপুনি
 ভীমৰ বল বিক্ৰম জানেই ; তেওঁৰ পৰাক্ৰম স্বচক্ষে দেখিছে ।
 এনেস্থলত অভিবে সৈতে লগলাগি কুক সৈন্য জয় কৰি আহিম
 তাত অকণো সন্দেহ নাই । আপুনি সোনকালে বিদায় দিয়ক ।

যুধিষ্ঠিৰ—বাপা ! অভি, এবাৰ মোৰ ওচৰলৈ আহা !
 কোলাত লৈ চুমা খাওঁ । এই বয়সত তোমাৰ এই অসীম
 সাহস, বাস্তবীকে পাণ্ডৱৰ গোৰব-ৰবি । যুদ্ধত মা বণচণ্ডা
 তোমাৰ সহায় হওক ।

অভি—আৰ্য্য ! নমস্কাৰ ; এই চৰণ প্ৰসাদে যেন সমৰ
 বিজয়ী হওঁ । [মনে মনে] বাওঁ ; এতিয়া মাতাদেবী আৰু
 প্ৰিয়ভ্ৰাতৃৰ ওচৰত বিদায় লওঁ গৈ ।

[অভিৰ প্ৰস্থান]

তৃতীয় গভাক্ষ

উত্তৰাৰ শোৱনি ঘৰ ।

উত্তৰা ।

ভৈৰব কাওৱালী :

গাণ—আজি কিয় মন হলি, তই এনে উচাটন ।

থাকি থাকি হাত ভৰি (মোৰ) কঁপে ঘনে ঘন ॥

হিয়াৰ পদুম পাহি, নেদেখি স্নৰুৰ হাঁহি,

জঁয় পৰি গল দেখি তাৰ নিমগন ।

দণ্ডে যুগ অনুমান, তিলেক ভদবশন,

এতে বেলি কিয় নাথ হলি বিস্মৰণ ?

উত্তৰা—উঃ ! সপোনৰ কথা ফলেনে ? প্ৰায়ে নফলে ।

তথাপি অদৃষ্টৰ কথা কব নোৱাৰি । আজি কালি আমালোকৰ

কপাল বৰ মুকলি নহয় । অদৃষ্টই যদি ভাল হয় তেন্তে

এনেকুৱা আত্ম-কলহ, বাদ-বিসম্বাদ যুদ্ধ-বিগ্ৰহ হব কিয় ?

বিধাতাৰ লিখন কোনেও খণ্ডাব নোৱাৰে । এই সমাজিক

যদি সঁচা হয় তেন্তে মোৰ নিচিনা চিৰ অভাগিনী আৰু

কোন আছে ? মইতো জীয়াই থাকিব নোৱাৰিম ! ভায়,

বিধাতা ! মই এনে কুসপোন দেখিলো কিয় ? মনটো চাটি-

ফুটি কৰিছে । উঃ হিয়াৰ মাজত যে কি যাতনা হৈছে

কবই নোৱাৰি । হঠাৎ এই অশান্তি কৰপৰা আহিল ?

সুমথিবাৰ প্ৰবেশ ।

সুমথিবা—[মনে মনে] হাঁক ! হঠাৎ এনে অধোবদন কি নিমিত্তে ? মনে মনে চিন্তাত ব্যাকুল হৈ বলিয়াৰ দৰে আপোনা আপুনি কথা-বাৰ্তা হৈছে ! ইয়াত দেখোঁ আৰু কোনো নাই। কাৰে সৈতে নো কথা হৈছিল ? [ফুটাই] সখি ! তুমি এনে চঞ্চল হৈছা কিয় ?

উত্তৰা—সখি ! তোমাক কি ক'ম। মই যেনে কুসপোন দেখিছোঁ তাক মুখতে আনিব নাপায়। সপোন দেখিবৰ পৰাই মই যেন মোত নাই, মোৰ মূৰত যেন সহস্ৰ ধাৰে বজ্ৰাঘাট হৈছে। হিয়াৰ মাজত কিহে হুঁ হুঁ কৰিছে কবই নোৱাৰোঁ। কোনোমতেই শান্তনা কৰিব পাৰা নাই। সখি ! মোৰ কপালত যে কি আছে তাক পৰম পিতাইহে জানে।

সুমথিবা—সখি ! তোমাৰ আকৌ অমঙ্গল কি-কিমা জিক কেতিয়াবা সঁচা হয়নে ? তেনেহলে তো একো কথাই নাছিল। সঁচা হোৱা হলে যিবিলাক মানুহে বাতি শুই থাকোঁতে সপোনত লক্ষ টকা পায়, সিহঁতে লাখপতি হ'ল হেতেন ; আৰু কত মানুহে বাটে পথে ভিক্ষা কৰি খালে হেতেন। অইনৰ কথা কে নকওঁ, মই এদিন সপোনতে পৰ্ব্বত এটাত উঠি ধুমকৈ পৰিলোঁ। এতিয়া ভাবি চোৱাঁ, সি যদি সঁচা হয় তেন্তে ইমান দিন মই খোৰা হৈ পৰি থাকিলোঁ-হেতেন ; সেই কাৰণে কৈছোঁ, তুমি অনৰ্থক চিন্তা নকৰিবা। সপোন আৰু কচুপাতৰ পানী সমান কথা।

উত্তৰা—সখি ! মইতো স্থিৰ চিত্তে থাকিবলৈ মন কৰোঁ
কিন্তু মনে নামানে ; কেৱল উত্তল খুত্তল কৰি থাকে ।
বিশেষত, যেতিয়াৰ পৰা প্ৰাণনাথ মহাৰাজৰ ওচৰলৈ গৈছে,
তেতিয়াৰ পৰা ত'ত নেদেখি মন বেচিকৈহে ব্যাকুল হৈছে ।
এই অৱস্থাত সেই হৃদয়-ধন বিনে মন একোতে স্থিৰ নহয় ।
চোৱী, মোৰ সোঁ হাত আৰু সোঁ চকু কেনেকৈ নাচিছে । সখি !
ই ভালৰ চিন নহয় । বিধাতাই মোৰ কপালত কি লিখিছে
কব নোৱাৰোঁ ।

৩২৪/অ:

স্বমথিৰা—সখি ! তুমি উতলা নহবা । তোমাৰ দুখ
দেখিলে মোৰ হিয়া ফাটি যাব খোজে । এবাৰ বাক চেফ্ট
কৰিয়েই চাওঁ ; চিত্ৰলেখা হব পাৰোঁ নে নোৱাৰোঁ । মই ফিৰি
নাহোঁমানে ধৈৰ্য্য ধৰি থাকা । ৩২৪/অ:

উত্তৰা—সখি ! মই তোমাক বিপদ সাগৰত জাপ
দিবলৈ পঠিয়াব নোৱাৰোঁ । তোমাৰ যি ইচ্ছা কৰা । কিন্তু,
তুমি নিশ্চয় জানিবা যে, আন কোনোবাই যদি ইয়াৰ অলপো
উমান পায় তেন্তে হিতে বিপৰীত হব । মোক আৰু
নোপোৱা ।

স্বমথিৰা—বুজিছোঁ । [প্ৰস্থান]

চতুর্থ গর্ভাঙ্ক ।

টকরু তাপুৰ ঘৰ ।

টককৰে বহি ভাত খায় ।

সুমতিবা—[মনে মনে] আহা ! আজি কোমল লতা
 তেনেই জয় পৰি গল ! কাৰ পাপত কোনে শাস্তি পায় !
 বিধাতা ! ইয়ালৈকে নাবী-জাতিক লতা ৰূপে সৃজন কৰি
 পুৰুষ গছত আওজিবলৈ বিহিছিলো ? এই তোমাৰ বিচাৰ !
 এই তোমাৰ বিচাৰ ! হায় ! হায় ! আজি ভুবফুলীয়া গোলাপ
 পাহি যেন পকুৱাই কুটি লেবেলা পেলালে ! দূৰ্য্যোধন ! তুমি এনে
 নিৰ্দয় ! এনে কুটিল ! তোমাৰ ঈৰ্ষা জুইয়ে কিমান প্ৰাণীক
 দগ্ধ কৰিছে ! তোমাৰ পাপৰ পৰাই ৰাজ্যত এই অশান্তি
 প্ৰজাৰ মনত এই শোক-জুই । নহয়, এই সময়ত অন্য
 উপকাৰ অৱশ্যে কৰিব লাগে । নহলে ইমান দিন আমাক
 খুৱাই-বুৱাই মৰম-চেনেহকৈ ৰখা অসমৰ্থক । এনে ভাৱে কাম
 কৰিব লাগিব যেন মূৰৰ গাৰুটিয়েও ভূ নেপায় । ৰাতি নো
 অকলৈ ইমান হাবিৰ মাজেদি যাওঁ কেনেকৈ ? তাতে আকৌ
 তিবোতা মানুহ ; খোজে পতি বিপদ ! খোজে পতি ভয় :
 দেশত এইখন যুদ্ধ-বিগ্ৰহ ; কত গুপ্তচৰ ভৰাবিবই লাগিছে ।
 ৰাতি অকলে ঘোৱাটো যুক্তি সঙ্গত নহয় । লগত বাক নিও
 কাক ? আজি কালি গাৰ ছায়াটোৰো বিশ্বাস নাই । [ক্লন্তক

ভাবি] টকক বাপুকে লৈ যাওঁ। সময়ৰ শবত এটা বুধি
কৰি আঁতৰাই দিলেই হব। [ফুটাই] বাপু আছানে?

টকক—ওঁ, আছোঁ। কোন সেইটি? স্তমথিবা নে?

স্তমথিবা—[বাহিববপবা] বাক বাপু! আজি দেখিছোঁ
নহয়। অ! বাহিবেহে নমো নমো! ভিতৰি দেখোঁ কেঁৱা-
ভাতুৰি।

টকক—[কেওপিনে চকু ফুৰাই] ক'তা হৈ? তোমাৰ
দেখোঁ কথাৰে তৎ ধৰিব নোৱাৰোঁ। কোন নো সেইটি?
ভিতৰলৈ আহাছোন বাক।

স্তমথিবা—তুমিনো কি কৰিছা?

টকক—ভাত খাইছোঁ। [স্তমথিবা সোমাই ওচৰতে বহে]

স্তমথিবা—পাচে. চকটো আৰু ভাতখিনি পেলনি গল

নহয়?

টকক—কিয়বা?

স্তমথিবা—ডুমুনী সোমালেও নো বামুণৰ চক থাকে নে?

টকক—তুমি জানো তা'লকে ডুমুনী?

স্তমথিবা—তুমি নো কি বুলিছিলি? ইমান দিন বজাৰ

ঘৰত কাম কৰিলা, ময়ো সেই ঘৰতে ইমান দিন আছোঁ

তথাপি কুলটিৰে ভু পোৱা নাই। অ! বামুণী বুলি ভাবিহে

হবলা মাজে সময়ে দেখা পালে চুলুং চালাং কৰা?

টকক—এঃ, যোৱাত্তে; ধেমালি নকৰিবা। বৰা; মই

ভাত কেইটা খাই লওঁ। [খাবলৈ ধৰে]

সুমথিবা—এইটো বামুণ নে বাইক্স ? খংটো টিক-
নিৰ আগতে বান্ধি লৈ ফুৰায় । ভাতত দিয়া কঁঠালৰ গুটিৰে
ভাত খাঁজেহে খাঁজে । পাচে তুমি খাবা । আমি হবলা
ইয়াতে কুকুৰৰ দৰে চাই থাকিবলৈ আহিছোঁ ? বাক খোৱা
[খাবলৈ ধৰে]

টকক—ববাহে ; খং কৰিছা কেলেই ? বহাচোন খন্তেক ;
ইমান বাতি কি কথাৰে আহিলা নোকোৱাকৈ যোৱানে ?
[হাতত ধৰি বহুৱাই]

সুমথিবা—ছিঃ ! ভাতখিনি চুৱা গল নহয় ?

টকক—[ইপিনে সিপিনে চাই] বিশ্বাসত এইখিনি
চুৱা নামানিলেত্ত চলে । বিশেষত বামুণৰ আচাৰে শুচি । আজ
তোমাৰ চকুজুৰায়ে বহুত কথা কবলৈ বিচাৰিছেহে । কোৱাচোন
বাক, কি কথাৰে আহিলা । সুমথিবাৰ মুখলৈ চাই গায়েক]

সুমথিবা—তুমি বাক খোৱা ; মই কওঁ । কহা হলে
শকত । শপত নেখালে কবলৈকো টান ।

টকক—এঃ বাম বাম ! মোকো ইমান অবিশ্বাস কবানে ?
বাক তোমাৰ শপত, লখিমিৰ শপত কাকো নকওঁ ।

সুমথিবা—তুমি খাবলৈ এৰি মোৰ মুখলৈ চাই থাকিলে
কিন্তু নকওঁ । তুমি খোৱাচোন বাক । [টককৰে খাবলৈ
ধৰে] পিচে দেশ-কালৰ গতি দেখিছা নহয় ? সু । সম্পদৰ
ঠাইত বিপদ আপদ ভৰিলহি । কাৰো মনত শান্তি নাই । তাতে
বোলে । এই দৰে লোকৰ গোলামী কৰি জীৱনটো নিয়াম নে ?

ভাল লগৰীয়া পোৱা হেতেন একালে আঁতৰি যাববহে মন।

টকক—হুঁ ! কি কৈছা ? কি কৈছা ? [থবক ববক কৰে]

সুমথিৰা—কাণেবেও খোৱানে কিহে ? কাণখনি বাক
এই পিনে থবাচোন।

টকক—কোৱা ; মই শুনি আছোঁ। কিবা বোলেনে
আঁতৰাব কথা কৈছিল। তোমাৰ নিচিনা গাভৰুনো আকোঁ
লগৰীয়া পাবলৈ চিন্তা কি ? পিচে লাগে ভাল লগৰীয়া।
[ভাবে আক খাবলৈ ধৰে

সুমথিৰা—মাৰা তোমাৰ খকটো। ভালেতোহে পেটটি
সকলুৱাকৈ এখনি মাৰ নাও যেন হৈছে। আঙ্গুলিৰে চুকি
পোৱা নহয়মানে ঠাঙ্গা, মই যাওঁ এতিয়া। কথা শুনোঁতে
কেনেবাকৈ অলপ খালি হৈ থাকিব পিচে। [যাবলৈ খোজে]

টকক।—মোৰ শপত খং নকৰিবা। এইয়া মোৰ খাই
হলেই। [হাত মুখ ধোৱে] বাক, মুহুদি পাচতো কৰিম।
কোৱাচোন কি মনেবেনো আহিছিল। ?

সুমথিৰা—[টোপোলা দেখুৱাই] বোলোঁ। আমি ওলায়ে
আহিছো, তোমাৰ মত হলে বাহিৰে বাহিৰে ফাইদাং
মাৰিবৰে মন।

টকক—যোৱা ; পেংলাই নকৰিবা। মোৰে শপত কোৱা-
চোন, কি কথাবে আহিলা ?

সুমথিৰা—হেন্তে তোমাৰ মন নাই। ধেমালি কৰিবলৈ
মানুহে ইমান বাতি কৰিবলৈ যায় জানো ?

টকক—মোবে শপত, সঁচানে ?

সুমথিৰা—সঁচা ।

টকক—তেন্তে একো কথা নাই । কিন্তু বাতিতে নগৈ
এঠাইত লুকাই থাকি কালি পুৱা গলে নহয় জানো ?

সুমথিৰা—ভাল কথা কৈছা । বঙ্গ পাণ্ডুৰি পকাই
ফুৰিবই লাগিছে । পাছে যদি দুইকো 'পাকুৰি' লয় তেন্তে
নাক যে যাবই, জাতি লৈও টানা-টানি হব ।

টকক—তেন্তে মোৰ কাপোৰ-কানি দুডোখৰ বান্ধি লওঁ ?

সুমথিৰা—এবা, সোনকালে ওলাবহে লাগে । তেহেলৈ
বামুণেই মৰক বা লগুণেই ছিগক আজি বাতিৰ ভিতৰতে
ইয়াবপৰা আতৰিবই লাগে !

টকক—তেন্তে বলা ।

[দুইবো প্ৰস্থান]

তৃতীয় অঙ্ক ।

প্ৰথম গভাঁক ।

হাবিহুনি বাট ।

সুমথিৰা আৰু টকক ।

সুমথিৰা—শুনিছানে দেউ । আমি কিবা বোলোনে অবলা
জাতি ; যেয়ে সেয়ে আমাক সহজে চলে । সেই দেখি

কথা-বতবাবোৰ এতিয়াই ঠিক কৰি লোৱা ভাল । পিছে
আমাৰ জাত কুল মাৰি এফলীয়া কৰিব নোৱাৰা । তুমি
হওঁতে উত্তম কুলৰ পুৰুষ । জানোচা জন-সমাজৰ গৰিহণাৰ
ভয়ত কেনেবাকৈ অনাখিনী কৰা ।

টকক—এঃ বাম ! বাম ! এনে কথা কোৱানে ? কিহৰ
লাজ ? বামুণে চাৰিও বৰ্ণৰ তিবোতা সামৰিবৰ বিধি আছে ।

সুমথিৰা—পাচে তুমি খোজ টিলাকৈ দিছা কিয় ?

টকক—ইঃ বাম ! বাম ! বৰ কথাটো হল । ভালেহে
মনত কিবাটো এৰিলেঁ । কিবাটো এৰিলেঁ । যেন লাগি আহিছে ।
খন্তেক বৰা দেই ; মই পাকতে লৈ আহোঁগৈ ।

সুমথিৰা—বনৰ মাজত এৰি যোৱা ফাকটিটো পাতি-
লানে ? কিনো ডাঙ্গৰ বস্ত্ৰটো এৰি আহিলা ?

টকক—মোৰ সেই পুথিখন আৰু পিঠাগুৰিগাল ।

সুমথিৰা—তোমাৰ নিচিনা বামুণকনো আকৌ পুথি
লাগিছেনে ? চেমনখন পুথিৰ কথা কৈছানে কি ?

টকক—নহয়, কিবা বোলেনে সেই গা ধোৱা পুথিখন ।

সুমথিৰা—খোৱা তোমাৰ পিঠাগুৰি আৰু গা ধোৱা
পুথি । বেগাই খোজ লোৱা । নহলে “পাহাৰাওয়ালৰ”
হাতত দুইবো নাক কাণ যাব আজি ।

টকক—পুথিৰ বাক উপায় পাইছোঁ । মনতে আছে ;
পাচে পৰে লিখি ললেও হব । চাওঁচোন বাক এবাৰ আও-
ৰাই ; মনত আছে নে নাই । “ওঁ নমো বিষ্ণু, নমো কদ্ৰ,

গণেশায় নমো নমঃ” । আহিব ; পিচে পিঠাণ্ডবিব পবাহে মবণ হল । পেট শুকানি মবিব লাগিব ।

সুমথিবা—ভূত-জবা মন্ত্র নাগাবাহে বাপু ! এইখন জাবনি শুদা নহয় ।

টকক—[ভয়ত সোঁতমোত খাই সুমথিবার আঁচলত ধবে]

সুমথিবা—কনকনাই খোজ লৈছা দেখোঁ । ওপবতে পবিছা কিয়হে ? পেলাই মাবিব খুজিছানে কি ? [পিচ-লৈ চাই] বিহাখনত ধবিছা কেলেই ?

টকক—নহয়, মই কথা এটাহে কব খুজিছিলোঁ । বোলোঁ, মানিকীকো মাতি লৈ যাওঁনে কি ?

সুমথিবা—কিয় ? তোমাব জানো ভয় লাগিছে ?

টকক—ইঃ ! তুমি লগত থাকোঁতে আকোঁ ? বাতিব ভিতবতে কোনোবাখন ধুপুবি মাৰি আহিবগে পাৰোঁ ।

সুমথিবা—অ, বুজিছোঁ । তুমি মানিকীক এৰি যাব নোৱাৰা । আমাক জীয়াতু দিবলৈ ; বাক বুজাগল তোমাব মন । [ঠিয় দিয়ে]

টকক—ব'লা দেখোঁ ।

সুমথিবা—এবা ; তুমি মানিকীবে সৈতে ঘোৱাগৈ । আমাকনো কেলেই ?

টকক—মোৰে শপত বলা । নিনিওঁ মানিকীক । ধেমালিহে কৰিছিলোঁ ।

সুমথিৰা—[খোজচেবেক গৈ] ববাহে বাপু ! মোবো
দেখোঁ মনত ভয় লাগিছে । গাণ এটাকে গোৱা নহয় ।
তাবে সাহতে খোজচেবেক যাওঁ ।

পিলু—খেমুটা

টকক—খোপাত মালতী চাকি কিয়নো পিন্ধিলা ।

মিচিকি মিচিকি হাঁহি মন মোৰ হৰি নিলা ॥

গোলাপী আতবে, লঙ্গে জাইফলে,

তামোল খাই ঠোট দুটি বাঙ্গলী কৰিলা ।

ঠেও ধৰা কথা, শুনিবলৈ মিঠা,

চকুৰে ঠাব মাৰি পগলা কৰিলা ॥

সুমথিৰা—দেউ ! বাগিনী অলপ টিলাকৈ টানিবা ।

ধোবাপটিৰ ওচৰ পাইছোঁহি । পিচে লাভৰ ভিতৰত কাপো
ৰব মোট কঢ়িয়াব লাগিব ।

টকক—এঃ, যোৱাহে । ভুমি কেৱল ভূত ভূতকৈ-
থাকা । আস্তিক গুৰু, গৰুন্দ, গৰুন্দ ।

সুমথিৰা—কিয় ! অথনি ভূত-জৰা মন্ত্ৰ গাইছিল
নহয় ! তাকে গাই দিলে ভূত আঁতৰি নাযাব জানো ?

টকক—[ঠক্ ঠক্ কৈ কঁপি] এ, মোবে শপত জীউটি
মনে মনে থাকা ।

সুমথিৰা—মনে মনে থাকিলে যে মোৰ ভয় লাগে ।

টকক—সেই দেখিহে মই মানিকীকো আনিব খুজি-
ছিলোঁ । বোলোঁ তিনটা হলে একো চিন্তা নাই ।

সুমথিবা—[জোপা এটালৈ আদুলিয়াই] দেউ ! দেউ !
সেইটি কি ? অ, আই, দাঁত কেইটা কেনে পাক খোৱা !
ভূত ও ভূত ! পিশাচ ! মৰিলোঁ আজি ! দেউ ! দেউ !
ধৰা ! ধৰা !

টকক—অ আই মৰিলোঁ ! বোপাইহঁত কোন ক'ত
আছ ও ! বেগাই আহ । [ভিৰাই ধৰি পিচলৈ লব মাৰে]

সুমথিবা—তিবোতাই কৰিব নোৱাৰে এনে কাম নাই ।
বিটলিয়াৰ কি সাইধ মোৰ “মতলপ” বুজিব ! হওক তেও,
পৰমেশ্বৰৰ অনুগ্রহত মোৰ আশা সফল হোৱাৰ আগন্তুক
হল । ছাউনী পালোঁ হিহেই । যাওঁ, এতিয়া কোঁৱৰক উষাৰ
বাতৰি দিওঁ গৈ ।

[প্রস্থান]

দ্বিতীয় গৰ্ভাঙ্ক ।

উত্তৰাৰ শোৱনি-ঘৰ ।

গান্ধাজ—একতাল্লা

তোমাক এৰি কেনেকৈ থাকিম (এ) প্রাণনাথ ।

তব মুখ চন্দ্র বিনে, শূন্য দেখোঁ ত্ৰিভুবন,

শূন্য এই নাৰী হিয়া প্রাণধন অবিহনে ।

শোক জুইয়ে মাৰে পুৰি, প্রাণ মোৰ যায় উৰি,

দেখা দিয়া প্রাণ বাৰ্থা, কাকুতি কৰোঁ চৰণে ॥

উত্তৰা—উঃ ! কি ভয়ানক যন্ত্রণা । চিন্তা-জুইৰ কি ভয়ানক তাপ ! বিধাতাৰ বিধি ; দুখ কেতিয়াও অকলৈ নাহে । মানুহৰ গাৰ লোমেও শত্ৰু । চেলু পাই মনে আজি মোক ইমান শত্ৰুক শালিছে । আজি নিজাদেবীৰ কৃপাবপৰাও বঞ্চিত হলেঁ । তেন্তে সঁচাকৈয়ে নাথৰ কিবা বিপদ হৈছেনে কি ? নে ই মোৰ মনে গঢ়া ভাৱহে ? নহলেনো বাক ইমান পৰে নাহিল কিয় ? আগে-পাচেতো কেতিয়াও এইদৰে পাহৰি নাথাকে । সখি যাবৰ ইমান পৰ হল ; আমো নাই ফৰ্মু-টিও নাই । কি কৰোঁ ? কলৈ যাওঁ ? কেনেকৈ মনক শান্ত কৰোঁ ? নাথ আপুনি যে মোক ইমান বেজাৰ দিব, এই কথা মই সপোনতো ভবা নাছিলোঁ ।

(অভিব প্ৰবেশ)

অভি—[এফলীয়াকৈ] মোৰে কথা কৈছিল হবলা ! (ফুটাই) ই কি ? ই কি ? এনে বিষন্ন বদন কিয় ? মই গলেঁ । আৰু আহিলোঁ ; ইয়াৰ ভিতৰতে ইমান পৰিবৰ্তন ! লাহৰি ! তোমাৰ কি হৈছে কোৱা । তোমাৰ মুখ মলিন আৰু বিমৰ্ষ দেখি মোৰ মন বৰ চঞ্চল হৈছে । তুমি সোনকালে ফুটাই কোৱা ।

উত্তৰা—(তললৈ মূৰ কৰি নেমাতি থাকে)

খান্জাজ—ঠুংৰি ।

অভি—আজি কিয় প্ৰিয়ে তুমি মুখেৰে নামাতা মোক ॥

নাজানো কি দোষে দিয়া এতক দাৰুণ শোক ।

শুদা ডিক্ৰি শুদা কাণ, কবি আছা অপমান,
কঠাগত মোৰ প্ৰাণ, দিয়া মোক সমিধান।

বাক্য সুধা দান কবি, লোৱাহি সজীৱ কবি,
চাতক তোমাৰ প্ৰিয়ে নহলে যাব ই প্ৰাণ।

উত্তৰা—গল নিশা বৰ বিমঙ্গলীয়া সপোন এটা দেখি
ভয় খাইছোঁ।

অভি—প্ৰিয়ে! কি সপোন দেখিছিলো কোৱাচোন।

উত্তৰা—(অশ্ৰুত গলত সাবতি ধৰি) নাথ! মই সেই
কথা কব নোৱাৰোঁ। তেনে কথা মুখত ফুটি ওলাব নোখোজে।
মোৰ হিয়াৰ ভিতৰত কিহে ছব, ছব, কৰিছে কব নোৱাৰোঁ।

অভি—অলপ স্থিৰ হোৱা ; সমাজিক দেখি ইমান
ভয় খাইছা কিয়? জগদীশ্বৰ শ্ৰীকৃষ্ণ যাব সহায়, ত্ৰিভুবন
বিজয়ী অৰ্জুন যাব শত্ৰু, অভিমন্যু যাব স্বামী, তেনে উ-
অমঙ্গল হব পাৰে নে?

উত্তৰা—নাথ! আজি আপুনি যেন সুন্দৰ বীৰ-সাজ
পিন্ধি বহু সৈন্যৰ মাজত সোমাই ভয়ানক যুদ্ধ কৰিছে।
বিপক্ষ সৈন্য ছিন্ন-ভিন্ন হৈ যুদ্ধ স্থলত হাইকাব কবিলে
ধৰিলে। মহা মহা বধীসকল আপোনাৰ হাতত পবাস্ত
হল। বিপক্ষ দল আপোনাৰ পবাক্ৰমত অস্থিৰ হল। পাছে
দেখিলোঁ, সাত ফালৰপৰা সাতজন কাপুৰুষ যোদ্ধা আহি
আপোনাৰে সৈতে যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে। এবাৰ নহয়, দুবাৰ
নহয়, ক্ৰমাগত সাতবাৰ সিহঁত আপোনাৰ হাতত পবাস্ত হৈ

পলায় গল। তাৰ পাচত সিহঁতৰ লগত যুজোতে যুজোতে আপোনাৰ শৰ ধনু ঢুকাই গল। কাপুকষহঁতে স্ৰয়োগ পাই আপোনাক বেঢ়ি ধৰিলে। তথাপি আপুনি সিহঁতৰ লগত যুজি আছিল। শৰাঘাতে আপোনাৰ সৰ্ব্ব শৰীৰ থকাসৰকা হল আৰু আপুনি অচেতন হৈ মাটিত পৰিল। এনেতে নাথ ! নাথ ! [অভিৰ গলত ধৰি কান্দিবলৈ ধৰে]

অভি—প্ৰিয়ে নাকান্দিবা। ই সপোনৰ কথাহে ! তাৰ পাচত কি হল কোৱাছোন ; আধাকোৱাকৈ নেৰিবা।

উত্তৰা—তাৰ পাচত কি হল সেই কথা, কাটি পেলালেও মোৰ মুখৰপৰা নোলায়।

অভি—তাৰ পিচত আৰু কি দেখিলা ?

উত্তৰা—আমি সকলে হাঁহঁকাৰ কৰি কান্দিলোঁ, এনেতে ওপৰৰপৰা এখন বিত্ৰোপন বথ নামি আহিল আৰু আপোনাক তুলি লৈ বিমানলৈ উঠি গল। মই হতভাগিনায়ে আপোনাক কত কাকুতি মিনতি কৰিলোঁ, তথাপি বথখন নবথালে। বথৰপৰা বিজিয়াই কৈ গল “উত্তৰা ! বিদায় ; কাইলৈ আমি আকৌ একেলগ হমহঁক।” মই শুনিয়ৈই মুচকচ গলোঁ। এনেতে সাৰ পালোঁ।

অভি—প্ৰিয়ে ! সমাজিক দেখিয়ে মানুহে ভয় খাইনে ? বিশেষত তুমি ক্ষত্ৰিয়কুমাৰী। সমাজিক মনৰ ভেঙ্গুচালি মাথোন। শুই থাকোঁতে একো কাম নাই দেখি মনে এইবোৰ সাজি-পাৰি ধেমালি কৰি ফুৰে। ই কেতিয়াও সঁচা নহয়।

শুদা ডিঙ্গি শুদা কাণ, কবি আছা অপমান,
 কণাগত মোৰ প্ৰাণ, দিয়া মোক সমিধান।
 বাক্য সুধা দান কবি, লোৱাহি সজীৱ কবি,
 চাতক তোমাৰ প্ৰিয়ে নহলে যাব ই প্ৰাণ।

উত্তৰা—গল নিশা বৰ বিমঙ্গলীয়া সপোন এটা দেখি
 ভয় খাইছোঁ।

অভি—প্ৰিয়ে! কি সপোন দেখিছিল কোৱাচোন।

উত্তৰা—(অভিৰ গলত সাবতি ধৰি) নাথ! মই সেই
 কথা কব নোৱাৰোঁ। তেনে কথা মুখত ফুটি ওলাব নোখোজে।
 মোৰ হিয়াৰ ভিতৰত কিহে ছব, ছব, কৰিছে কব নোৱাৰোঁ।

অভি—অলপ স্থিৰ হোৱা; সমাজিক দেখি ইমান
 ভয় খাইছা কিয়? জগদীশ্বৰ শ্ৰীকৃষ্ণ যাৰ সহায়, ত্ৰিভুবন
 বিজয়ী অৰ্জুন যাৰ শহুৰ, অভিমন্যু যাৰ স্বামী, তেনে উ
 অমঙ্গল হব পাৰে নে?

উত্তৰা—নাথ! আজি আপুনি যেন সুন্দৰ বীৰ-মাজ
 পিন্ধি বহু সৈন্যৰ মাজত সোমাই ভয়ানক যুদ্ধ কৰিছে।
 বিপক্ষ সৈন্য ছিন্ন-ভিন্ন হৈ যুদ্ধ স্থলত হাঁহাঁকাৰ কৰিবলৈ
 ধৰিলে। মহা মহা বথীসকল আপোনাৰ হাতত পৰাস্ত
 হল। বিপক্ষ দল আপোনাৰ পৰাক্ৰমত অস্থিৰ হল। পাছে
 দেখিলোঁ, সাত ফালৰপৰা সাতজন কাপুকষ যোদ্ধা আহি
 আপোনাৰে সৈতে যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে। এবাৰ নহয়, দুবাৰ
 নহয়, ক্ৰমাগত সাতবাৰ সিহঁত আপোনাৰ হাতত পৰাস্ত হৈ

পলায় গল। তাৰ পাচত সিহঁতৰ লগত যুজোতে যুজোতে আপোনাৰ শৰ ধনু ঢুকাই গল। কাপুকষহঁতে স্বেযোগ পাই আপোনাক বেঢ়ি ধৰিলে। তথাপি আপুনি সিহঁতৰ লগত যুজি আছিল। শৰাঘাতে আপোনাৰ সৰ্ব্ব শৰীৰ থকাসৰকা হল আৰু আপুনি অচেতন হৈ মাটিত পৰিল। এনেতে নাথ ! নাথ ! [অভিৰ গলত ধৰি কান্দিবলৈ ধৰে]

অভি—প্ৰিয়ে নাকান্দিবা। ই সপোনৰ কথাহে ! তাৰ পাচত কি হল কোৱাছোন ; আধাকোৱাকৈ নেৰিবা।

উত্তৰা—তাৰ পাচত কি হল সেই কথা, কাটি পেলালেও মোৰ মুখৰপৰা নোলায়।

অভি—তাৰ পিচত আৰু কি দেখিলা ?

উত্তৰা—আমি সকলে হাঁহাঁকাৰ কৰি কান্দিলোঁ, এনেতে ওপৰৰপৰা এখন বিতৌপন বথ নামি আহিল আৰু আপোনাক তুলি লৈ বিমানলৈ উঠি গল। মই হতভাগিনায়ে আপোনাক কত কাকুতি মিনতি কৰিলোঁ, তথাপি বথখন নবখালে। বথৰপৰা বিঙ্গিয়াই কৈ গল “উত্তৰা ! বিদায় ; কাইলৈ আমি আকৌ একেলগ হমহঁক।” মই শুনিয়েই মুচকচ গলোঁ। এনেতে সাৰ পালোঁ।

অভি—প্ৰিয়ে ! সমাজিক দেখিয়ে মানুহে ভয় খাইনে ? বিশেষত তুমি ক্ষত্ৰিয়কুমাৰী। সমাজিক মনৰ ভেঙ্গুচালি মাথোন। শুই থাকোঁতে একো কাম নাই দেখি মনে এইবোৰ সাজি-পাৰি ধেমালি কৰি ফুৰে। ই কেতিয়াও সচা নহয়।

উত্তৰা— নাথ ! আপোনাৰ আজি নতুন সাজ কেলেই ?

অভি— প্ৰিয়ে ! আজি মোৰ বৰ সৌভাগ্যৰ দিন ; আজি মই পাণ্ডৱ বাহিনীৰ সেনাপতি । তোমাৰ ওচৰত বিদায় হই যুদ্ধক যাবলৈ আহিছোঁ । যুদ্ধৰপৰা উভতি আহি তোমাৰ এই নকৈ ফুলা গোলাপ পাহী যেন ধুনীয়া মুখখনি চাই যুদ্ধৰ ভাগৰ পলুৱামহি । এতিয়া প্ৰফুল্লচিত্তে বিদায় দিয়া ।

উত্তৰা— ই নিশ্চয় গোঁৱৰৰ কথা । কিন্তু ইমানবোৰ মহাবতী থকাতো আপোনাৰ নিচিনা কোমল বয়সৰ বীৰক দ্ৰোণ হেন প্ৰবীণ মহাবতীৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ পঠোৱাটো যুক্তি সঙ্গত হোৱা নাই । সমানে সমানে যুদ্ধই হে বণ-নীতি ।

অভি— প্ৰিয়ভ্ৰমে ! তোমাৰ নিচিনা ক্ষত্ৰিয় বংশজাত বীৰ কুমাৰীৰ মুখত এনে কথা শোভা নাপায় । মই ত্ৰিভুবন বিজয়ী গাণ্ডীবীৰ পুত্ৰ । দ্ৰোণাচাৰ্য্যে অদ্ভুত চক্ৰবে- নাজি তুমুল যুদ্ধ কৰিছে আৰু জয়দ্ৰথে অতুল প্ৰতাপে ব্যূহদ্বাৰ বন্ধা কৰিছে । পিতাদেৱ নাৰায়ণী সেনাৰ লগত যুদ্ধত ব্যস্ত । অন্য কোনো বতীয়ে এই বেছ ভেদ কৰিব নাজানে । মোৰ বাহিৰে চক্ৰবেছ ভেদ কৰে এনে সেনাপতি আৰু নাই । দ্ৰোণাচাৰ্য্যে প্ৰতি মূৰ্ত্তে মহাৰাজ যুধিষ্ঠিৰক ধৰিবলৈ আছে । এনে স্থলত মই কাপুকষৰ দৰে নিশ্চিত হৈ পিতৃকুলৰ অম- স্তল চাই থাকিলে এই কলঙ্ক বাখিবৰ ঠাই ত্ৰিভুবনত নহব তুমি কি ভাবিছা যে দ্ৰোণাচাৰ্য্য মোতকৈ অধিক বলী আৰু ডাঙ্গৰ বীৰ ?

উত্তৰা - নাথ ! দাস্যৰ অপৰাধ মাৰ্জ্জনা কৰিব । চক্ৰবেহু ভেদ প্ৰণালী যে আন কোনেও নাজানে এনে জটীল প্ৰণালী আপুনি কাৰ ঠাইত শিক্ষা কৰিছিল ।

অভি - প্ৰনয়ণী ! মই যেতিয়া মাতৃগৰ্ভত আছিলোঁ মোমাইদেৱে পিতৃ দেৱতাক ব্যুহভেদ মন্ত্ৰ দিওঁতে মাতৃদেবী ওচৰতে শুনি আছিল । কিন্তু নিগম মন্ত্ৰ কোৱা সময়ত মাতৃদেবীৰ আক্ৰমণ তেওঁৰ লগতে মোৰও টোপনী আছিল ; গতিকে নিগম শিক্ষা নহল । সেইবাবে একো চিন্তা নাই । কাৰণ বৃকোদৰ আদি বথীসকল মোৰ লগত যাব । কাজেই কুক-সৈন্য বিনাশ কৰি বৃকোদৰৰ ওলাই আহাত একো মক্ষিল নহব ।

উত্তৰা - আপোনাৰ গোবৰ পথত কাঁইট ৰুবলৈ মোৰ সমূলি ইচ্ছা নাই ; কিন্তু কি কুক্ষণত জানো সেই বিমঙ্গলীয়া সপোনটো দেখিলোঁ । তেতিয়াৰেপৰা মোৰ সোঁ-হাত সোঁ-চকুলিবলৈ ধৰিছে । যদি একান্ত আপুনি যাবই তেন্তে অনুগ্ৰহ কৰি মোৰ আগত ঠিয় হওঁক ; আপোনাৰ সুন্দৰ মূৰ্ত্তিখন এবাৰ চাই লওঁ ; তাক যুদ্ধৰ সাজবিলাক মই নিজ হাতে ভালকৈ পিন্ধাই দিওঁ ।

[সাজ পিন্ধাই দিয়ে]

ভীম - (বাহিৰৰপৰা) অভিমন্যু ! পলম হল সোনকালে ওলাই আহ । আমাৰ সুসজ্জিত সৈন্যবিলাক বৰ অধৈৰ্য্য হৈছে

উত্তৰা— নাথ ! আপোনাৰ আজি নতুন সাজ কেলেই ?

অভি— প্ৰিয়ে ! আজি মোৰ বৰ সৌভাগ্যৰ দিন ; আজি মই পাণ্ডৱ বাহিনীৰ সেনাপতি । তোমাৰ ওচৰত বিদায় হই যুদ্ধক যাবলৈ আহিছোঁ । যুদ্ধৰপৰা উভতি আহি তোমাৰ এই নকৈ ফুলা গোলাপ পাহী যেন ধুনীয়া মুখখনি চাই যুদ্ধৰ ভাগৰ পলুৱামহি । এতিয়া প্ৰফুল্লচিত্তে বিদায় দিয়া ।

উত্তৰা— ই নিশ্চয় গোবৰৰ কথা । কিন্তু ইমানবোৰ মহাবতী থকাতো আপোনাৰ নিচিনা কোমল বয়সৰ বীৰক দ্ৰোণ হেন প্ৰবীণ মহাবতীৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ পঠোৱাটো যুক্তি সঙ্গত হোৱা নাই । সমানে সমানে যুদ্ধই হে বণ-নীতি ।

অভি— প্ৰিয়ন্তমে ! তোমাৰ নিচিনা ক্ষত্ৰিয় বংশজাত বীৰ কুমাৰীৰ মুখত এনে কথা শোভা নাপায় । মই ত্ৰিভুবন বিজয়ী গাণ্ডীবীৰ পুত্ৰ । দ্ৰোণাচাৰ্য্যে অদ্ভুত চক্ৰবে- সাজি তুমুল যুদ্ধ কৰিছে আৰু জয়দ্ৰথে অতুল প্ৰতাপে ব্যূহদ্বাৰ বন্ধ কৰিছে । পিতাদেৱ নাৰায়ণী সেনাৰ লগত যুদ্ধত ব্যস্ত । অন্য কোনো বতীয়ে এই বেছ ভেদ কৰিব নাজানে । মোৰ বাহিৰে চক্ৰবেছ ভেদ কৰে এনে সেনাপতি আৰু নাই । দ্ৰোণাচাৰ্য্যে প্ৰতি মুহূৰ্ত্তে মহাৰাজ যুধিষ্ঠিৰক ধৰিবলৈ আহে । এনে স্থলত মই কাপুকৰৰ দৰে নিশ্চিন্ত হৈ পিতৃকুলৰ অম- জল চাই থাকিলে এই কলঙ্ক ৰাখিবৰ ঠাই ত্ৰিভুবনত নহব তুমি কি ভাবিছা যে দ্ৰোণাচাৰ্য্য মোতকৈ অধিক বলী আৰু ডাঙৰ বীৰ ?

উত্তৰা - নাথ ! দাসীৰ অপৰাধ মাৰ্জ্জনা কৰিব । চক্ৰবেহু ভেদ প্ৰণালী যে আন কোনেও নাজানে এনে জটীল প্ৰণালী আপুনি কাৰ ঠাইত শিক্ষা কৰিছিল ।

অভি - প্ৰনয়িনী ! মই যেতিয়া মাতৃগৰ্ভত আছিলোঁ মোমাইদেৱে পিতৃ দেৱতাক ব্যুভেদ মন্ত্ৰ দিওঁতে মাতৃদেৱী ওচৰতে শুনি আছিল । কিন্তু নিগম মন্ত্ৰ কোৱা সময়ত মাতৃদেৱীৰ আৰু তেওঁৰ মগতে মোৰও টোপনী আছিল ; গতিকে নিগম শিক্ষা নহল । সেইবাবে একো চিন্তা নাই । কাৰণ বৃকোদৰ আদি বথীসকল মোৰ লগত যাব । কাজেই কুক-সৈন্য বিনাশ কৰি বৃকোদৰৰ ওলাই আহাত একো মক্ষিল নহব ।

উত্তৰা - আপোনাৰ গোৰৰ পথত কাঁইট কবলৈ মোৰ সমূলি ইচ্ছা নাই ; কিন্তু কি কুক্ষণত জানো সেই বিমঙ্গলীয়া সপোনটো দেখিলোঁ । তেতিয়াবেপৰা মোৰ সোঁ-হাত সোঁ-চকু লৰিবলৈ ধৰিছে । যদি একান্ত আপুনি যাবই তেন্তে অনু-গ্ৰহ কৰি মোৰ আগত ঠিয় হওঁক ; আপোনাৰ সুন্দৰ মূৰ্ত্তি-খন এবাৰ চাই লওঁ ; তাক বৃকোদৰ সাজবিলাক মই নিজ হাতে ভালকৈ পিন্ধাই দিওঁ ।

[সাজ পিন্ধাই দিয়ে]

ভীম - (বাহিবৰপৰা) অভিমন্যু ! পলম হল সোনকালে ওলাই আগ । আমাৰ সুসজ্জিত সৈন্যবিলাক বৰ অৰ্ধৈৰ্ষ্য হৈছে

অভি - প্রিয়ে ! তেহে এতিয়া বিদায় কৰোঁ ।

উত্তৰা - (অভিৰ হাতত ধৰি) ভাল, যাওঁক । মা বগচণ্ডী আপোনাক সমৰ বিজয়ী কৰক । দাসীৰ অন্তৰাত্মা আপোনাৰ লগতে গল এই কথা যেন নাপাহৰে ।

অভি - [উত্তৰাৰ ওঠত ধৰি] প্ৰণয়িনী ! প্ৰাণেশ্বৰী ! মই যে তোমাক এক মূৰ্ত্তও নেদেখিলে থিৰেৰে থাকিব নোৱাৰোঁ । পলকে প্ৰলয় যেন ভাবোঁ ; মই এতিয়াই ফিৰি আহিম ; একো চিন্তা নকৰিবা । স্মৃতিবা ! (স্মৃতিবাৰ প্ৰবেশ) চোৱা, মোৰ জীৱনৰ জীৱন তোমাৰ ওচৰত থাকিল । তুমি যত্ন কৰি ৰাখিবা ; যেন কোনোমতে উদ্ধিগ্ন নহয় ।

স্মৃতিবা - আপোনাৰ যি আজ্ঞা ।

অভি - তেহে মই এতিয়া যাওঁ ।

[প্ৰস্থান]

উত্তৰা - মইনো এতিয়া কি কৰোঁ ? প্ৰাণ যে স্থিৰ নহয় ; মনেও প্ৰবোধ নামানে ।

স্মৃতিবা - সখি ! এতিয়া কেৱল এক মনে এক ধ্যানে সেই বিপদহাৰী মধুসূদনৰ নাম লোৱা । তেহে বিপদৰ পাব পাবা ।

উত্তৰা - সখি ! ইয়াৰপৰা অহিন ঠাইলৈ ব'লা । ইয়াত থাকিলে মোৰ মন কেতিয়াও স্থিৰ নহয় ।

স্মৃতিবা - এৰা । ব'লা ইয়াৰপৰা যাওঁ ।

[দুয়োৰো প্ৰস্থান]

তৃতীয় গর্ভাঙ্ক ।

স্বপ্ন-থলী

অভিমন্যু, জয়দ্রথ আৰু সৈন্যগণ

বিষ্ণিট— একতালা ।

সৈন্যগণ—

আজি এবাহে জীৱনৰ আশা বাজা দুৰ্য্যোধন ।

প্ৰতিজ্ঞা কৰিছে আজি বধিম জীৱন ॥ [এই]

অস্ত্ৰ কৰিলে প্ৰহাৰ, তুমি হবাহে সংহাৰ,

কি কৰিব দ্ৰোণে কৰ্ণে আৰু দুশাসনে ?

জয়দ্রথ— [বাট আগচি ধৰি] বাপাদেউ ! এইখন ফাং ফুং
গাই বেহুৰ মাজত সোমাবলৈ বিচাৰিছা ? কিন্তু জয়দ্রথৰ
শৰীৰত জীৱ থাকেমানে নোৱাৰিবা ।

অভি— জয়দ্রথ ! তুমি নাজানানে, যে অভিমন্যু শ্ৰীকৃষ্ণৰ
ভাগিন, আৰু অৰ্জুনৰ পুত্ৰ ? আহা বাক, কেনেকৈ বাধা
দিয়া চাওঁ ।

[যুদ্ধ আৰু জয়দ্রথৰ মূৰ্ছা ; অভিৰ প্ৰস্থান]

ভীমৰ প্ৰবেশ ।

জয়দ্রথ— [বাট আগচি ধৰি] কি, ভীম ? এইয়ে নে
তোমাৰ বীৰত্ব ? জয়দ্রথ এতিয়াও জীয়াই আছে । অত-
বাব পৰাস্ত হৈও লাজ হোৱা নাইনে ? বলেবে নোৱাৰি

চোবাংকৈ কাৰ্য্য সিদ্ধিব বাট বিচাৰিছা। জয়দ্রথব দেহত প্ৰাণ
খাকোঁতে সি কাৰ্য্য নহব।

ভীম— কি কলি পাপাত্মা ! মই তোক বলে নোৱাৰি
চোবাংকৈ সোমাব খুজিছোঁ। মই ভীমহে ; আন কোনো
নহয়। লাজথকা হলে এনে কথা কেতিয়াও তোৰ মুখবপবা
নোলায়, কতবাৰ মোৰ হাতত পৰিছিলি ; কিন্তু ঘিণ কৰি
নমবাৰ কাৰণে তই ইমানদিন জীয়াই আছ। দ্ৰোপদীহৰণৰ
সময়ত তোক কি দুৰ্গতি আৰু লঘু লাঞ্ছনা কৰিছিলোঁ। সেই
কথা ইমান সোনকালে পাহৰিলিনে ? তোৰ নিচিনা নিলাজ
আৰু কোন আছে ? মোৰ এই বন্দগু সম গদা দেখা
নাইনে ? কাৰ সাধ্য আজি মোৰ হাতবপবা তোক ৰক্ষা কৰে ?
আজি সিন্ধুবাজৰ জল-পিণ্ডৰ আশা সমূলক্ষে বিনাশ কৰিম !
পামৰ ! তোৰ ইমান সাহ ! ভীমৰ আগতে এনে ঃৰ্প।
তেত্ৰিশ কোটি দেৱতাৰে লগ লাগি যুজিলেও আজি মোৰ
হাতত তোৰ মৃত্যু বিধাতাই লিখিছে। আহ, যুদ্ধ দে। পামৰ !
আজি গদাৰ বতাহেৰেই তোক উৰুৱাই পঠিয়াম।

[যুদ্ধ আৰু ভীমৰ মূৰ্ছা]

জয়দ্রথ—আজিব দিন বেলেগ। পাচি পাচি খাব পাবা
দেখি তোমাৰ সমান বলী আৰু নাই বুলি ভবা ভ্ৰমটো
জয়দ্রথে দূৰ কৰিহে এৰিব। আজি মোৰ হাতত পাণ্ডৱৰ
মৃত্যু ধুকপ। [ভীম উঠে]

ভীম—নবাধম ! কোন ডাঙ্গৰ যুদ্ধত জয়লাভ কৰি তোৰ

এনে গৰ্ব্ব হৈছে ? আজি তোক মাৰি মনৰ শাল নিশ্চয় উভালিম। তাৰ পাচত দুৰ্য্যোধনৰ শত ভাইৰ প্ৰাণ লৈছে ঘৰলৈ ফিৰি যাম। দ্ৰোণ, কৰ্ণ, বা আন কাৰো বাখিবৰ সাধ্য নাই। তোৰ কথাকে নকওঁ, ত্ৰিভুবনৰ সকলো বথো একত্ৰ হৈ আহিলেও ভীমে বণত ভঙ্গ নিদিয়ৈ। কি কলি নিলাজ ! তই আজি পাণ্ডবক বধ কৰিবি ? তোৰ নিচিনা সক মুখত এনে ডাঙ্গৰ প্ৰতিজ্ঞা শোভা পায়নে ? তই নিশ্চয় জানিবি যে আজি ব্ৰহ্মশাপত পৰিছে তোৰ এনে মতিছন্ন হৈছে ; পামৰ ! তোৰ ইমান অহঙ্কাৰ ! দাঁতত তুণ লৈ প্ৰাণ ভিক্ষা মাগি ভীমৰ এই চৰণত ধৰি আহিবৰ কিমান দিন হল ? এতিয়া সেই ভীমৰ আগত তোৰ ইমান দৰ্প ! আহ, এই গদাৰ কোমত তোৰ মূৰ ভাঙে ! দেৱ-দানৱৰ শপত আজি নপলাবি। পলালেও আজি তোৰ বক্ষা নাই। আহ, যুদ্ধ দে— [যুদ্ধ কৰি কৰি ভীম আৰু জয়দ্ৰথ ওলাই যায়।]

[অভি আৰু উলুকৰ প্ৰবেশ]

উলুক—অভি দাদা ! হীনবল জয়দ্ৰথক পৰাস্ত কৰিয়েই নাভাবিবা যে তুমি কুক যুদ্ধ জয় কৰিলা। আমি ইয়াত থাকোঁতে আৰু আগ বাঢ়িব পাৰিবা বুলি আশা নকৰিবা।

অভি—কি কলি নৰাধম ? তোৰ নিচিনা এনে মূৰ্খ আৰু অজ্ঞান আছেনে ? এই বুদ্ধি তোক কোনে দিলে ? তই নিশ্চয় জানিবি যে, ব্ৰহ্মশাপত পৰিছে মোৰ হাতত মৰিবলৈ আহিছ। বাক, মোৰ কেনে প্ৰতাপ এতিয়াই

বুজিবি । ঘৰলৈ ফিৰি যোৱাৰ আশা এৰি পেলা । আজি
নিশ্চয় তোক বমব ঘৰলৈ পঠিয়াম ।

[যুদ্ধ আৰু উলুকব মৃত্যু]

বৃষকেতুব প্ৰবেশ ।

বৃষকেতু—আহা ! অভি দাদা ! তুমি বব বীৰ । হীন-
বল জয়দ্রথ আৰু বালক উলুকক জয় কৰিয়ে সংসাৰ তৰিলা
বুলি ভাবিছা । আজি মোৰ হাতত তোমাৰ মৃত্যু বিধাতাই
লিখিছে । আহা বাক ।

[যুদ্ধ আৰু বৃষকেতুব পলায়ন]

[কৰ্ণৰ প্ৰবেশ ।]

কৰ্ণ—কি অভি ! তোৰ চটফটনিত বন্ধা নাইকিয়া
হল । পিয়াহ খোৱা লৰা ছটিক হকৰাই ভাবিছ যে আজি
তোৰ 'বাহাহুৰীৰ' সীমা নাই ? কিন্তু এই কথা ~~.....~~ক
জানিবি যে কৰ্ণবীৰৰ হাতৰপৰা আজি সাৰি যোৱা টান ।

[যুদ্ধ আৰু কৰ্ণৰ পলায়ন]

অভি—অ অঙ্গৰাজ ! অঙ্গৰাজ ! পলাইছে কিয় ?
বব, বব, আৰু ক্ষন্তেক বব । অভিৰ বল বিক্ৰম অলপ
পৰীক্ষা কৰি চাই যাওক ।

[লক্ষণৰ প্ৰবেশ]

লক্ষণ—দাদা অভি ! সকলোৱে তোমাক বব বীৰ
বুলি শলাগে । আজি মোৰ লগত অলপ যুদ্ধ কৰা । জীৱ লৈ
ফিৰি যাব পাৰা যদি তেন্তে তোমাক বাস্তবিকৈ বীৰ বুলিম ।

অভি—ভাই লক্ষণ ! তোক এই কুবুদ্ধি কোনে দিলে ?
তই পিতাৰেবৰ বৰ মৰমৰ পুত্ৰ । মোৰ কথা শুন । নিজৰ
প্ৰাণ লই ঘৰলৈ ফিৰি যা । তোৰ মুখ নেদেখি মাৰে চাগৈ
বৰ ব্যাকুল হৈছে । পণ্ডিতসকলে কৈছে বোলে :—

আপদার্থে ধনং বন্ধেৎ,

দাৰাণ বন্ধেৎ ধনৈবপি ;

আত্মানং সততং বন্ধেৎ,

দারৈবপি ধনৈবপি ।

মৰিলে তোৰ লগত কোন যাব ? ইমান সুখ সম্পদৰ আশা
এৰি কিয় মৰিবলৈ আহিছ ? ইষ্ট-বন্ধু জনক-জননী, মোমাই-
খুৰা, ভাই-ককাই কোনে লগত নাযায় । মোৰ কথা শুনি
নিজৰ প্ৰাণ লই ঘৰলৈ যা । মোৰ লগত যুদ্ধ কৰিব
নালাগে ।

লক্ষণ—দাদা ! তুমি বাস্তবিকে বীৰপুৰুষ হলে এনে
কথা নকলা হেতেন ? ক্ষত্ৰিয়ই কেতিয়াবা মৰিবলৈ ভয়
কৰেনে ? বিশেষ তোমাক পৰাস্ত কৰিব পাবিলে ত্ৰিভুবনে
মোৰ গুণ কীৰ্ত্তন কৰিব ।

অভি—ভাই লক্ষণ ! যদি নিতাস্তই মোৰ লগত যুদ্ধ
কৰিবৰ মন আছে, তেন্তে তই ইষ্ট-বন্ধু, জ্ঞাতি-কুটুম্ব, পিতা-
মাতাৰ মুখ ভালকৈ চাই লগৈ । ক্ষত্ৰিয়ধৰ্ম্ম অনুসাবে কাতৰ
হৈ ক্ষমা ভিক্ষা কৰিলে মৰণৰ হাত সাৰিব পাৰি । এনে
শ্বলত তই এই অমূল্য জীৱনটো কেলেই হেৰুৱাব খুজিছ ?

তোক মাৰিলে আমাৰ কোনো ইফ্ট সিদ্ধি নহয়। বৰং
 ধৰ্ম্মবাজে বেজাবহে কৰিব। নেদেখিছ, যি কৰ্ণক মহাবীৰ
 বুলি কোঁৱৰহঁতে ওফন্দাই লৈ ফুৰাই, সি মোৰ শৰৰ তেজ
 সহিব নোৱাৰি পলাই গল। মই তাক কত দুৰ্গতি কৰিলোঁ।
 মই আজি তোক বধ কৰিম; ই নিশ্চয়। আজি নিশ্চয় কৰ্ণ
 শকুনিৰ মূৰ মোৰ হাতত যাব। তই নিশ্চয় জানিবি যে,
 আজি দুৰ্য্যোধনক হাতে গলে বান্ধি লৈহে মহাবাজ যুধিষ্ঠিৰৰ
 আগত ওলাম গৈ।

লক্ষণ—বাক দাদা! বৰকৈ 'বাহাদুৰী' কৰিব নালাগে
 আগেয়ে মোৰ হাতৰপৰা গা সৰুওৱা; পাচতো তিবোতাৰ
 আগত দৰ্প কৰিবা গৈ।

অভি—বাক তেন্তে আহ। তোক নিশ্চয় যম-ঘৰলৈ
 পঠাম আজি। [যুদ্ধ আৰু লক্ষণৰ মৃত্যু]

পদ্ম—অভি দাদা! বালক লক্ষণক মাৰিয়ে ফিৰি যাব
 পাৰিবা বুলি ভাবিব নালাগে। আহা বাক, তোমাৰ কিমান
 বল চাওঁ।

[যুদ্ধ আৰু পদ্মৰ মৃত্যু]

দুৰ্য্যোধন—পাপিষ্ঠ অভি! তই মোৰ দুই পুত্ৰক
 মাৰি ফিৰি যাবলৈ আশা কৰিছ নে?

অভি—মহাবাজ! আপোনাক পালেই মোৰ অতীফ্ট
 সিদ্ধি হয়। আপুনিয়ৈই যত অনৰ্থৰ মূল। আপুনি আমাৰ
 পৰম শত্ৰু। কপট পাশা, বনবাস প্ৰভৃতি যত কষ্ট পাইছে।

আপুনিয়েই তাৰ কাৰণ । আপোনাৰ অত্যাচাৰ বিধাতাই আৰু কিমান সহিব ? আজি চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য আদি দেৱতাসকলক সাক্ষী কৰি মোৰ লগত যুদ্ধ কৰক । প্ৰাণৰ ভয়ত নপলাব । বালক বুলি অবজ্ঞা কৰিব নালাগে । আজি ঘৰলৈ ফিৰি যোৱাৰ আশাটি এৰি থওক । বিধাতাই আপোনাৰ মৃত্যু মোৰ হাততহে লিখিছে ।

দুৰ্য্যোধন—কি, দুৰ্দ্ধপোষ্য বালক ! তোৰ ইমান অহঙ্কাৰ ! ইমান সাহ ! আহ বাক । [যুদ্ধ আৰু দুৰ্য্যোধন পলায়ন]

অভি—ছিঃ ! মহাবাজ আপোনাৰো এই কাম ? লাজ নেলাগেনে ? ইয়ালৈকে একছত্ৰী বাজাধিবাজ হবলৈ পাণ্ডৱৰ লগত যুদ্ধ কৰিছে ? এতিয়া আপোনাক মাৰিলে বাখে কোনে ? বাক, যাওক । আজি কপাল ভাল ; ভীমসেন ইয়াত নাই থকা হলে আজিয়েই ধৃতবাস্ত্ৰৰ জল-পিণ্ডৰ মূল মৰিল হেতেন । এনে ভীক, কাপুকষ, মূৰ্খ, নিৰ্বোধ আৰু অহঙ্কাৰী মানুহ মই দেখা নাই । ছিঃ ! এনেকৈয়ে ক্ষত্ৰিয় কুলত কলঙ্ক কালি সানি মানুহৰ আগত মুখ দেখাবনে ? এনে ভয়ানক মাৰিনো কি হব ? যাওক গৈ বাক ।

দ্রোণাচাৰ্য্যৰ প্ৰবেশ ।

দ্রোণ—কি অভি ! তই মোৰ আগত মহাবাজক ইমান অপমান কৰ । আহ আজি ; মোৰ লগত যুদ্ধ কৰ । দুৰ্দ্ধপোষ্য শিশু এটাৰ ইমান ডাঙ্গৰ কথা !

অভি—তেন্তে গুৰুদেৱ ! একো দোষ নধৰিব । আপোনাৰ সেই চৰণ প্ৰসাদে অৰ্জ্জুন-পুত্ৰ অভিযে কাকো ভয়

নকবে। ক্ষন্তেক থাকি বালক নে বণ কৌশলত আপোনা-
তকৈ প্রাচীন তাৰে প্ৰমাণ লওক। মই সেই ত্ৰিভুবন
বিজয়ী, গাণ্ডীব-ধাৰী অৰ্জ্জুনৰ সন্তান। আহক বাক; এবাৰ
বলৰ প্ৰমাণকে বুজা যাওক।

[যুদ্ধ আৰু দ্ৰোণ অচেতন]

অশ্বখমা—কি অভি! মোৰ আগতে ইমান বাহাদুৰী
নে? বাক ক্ষন্তেক ব। তোৰ ইফ্ট-দেৱতাক স্মৰণ কৰ।
মোৰ হাতত নিতান্তই তোৰ জীৱন যাব।

[যুদ্ধ আৰু অশ্বখমাৰ পলায়ন]

চতুৰ্থ গৰ্ভাক্ষ ।

বণ-থলীৰ গুচৰৰ পথাৰ।

দুজন অচেতন চিপাহী আৰু শকুনি।

শকুনি— বাম, বাম! আজি মোৰ পুনৰ্জীৱন বুলিব
লাগে। কোনোমতে কাণে-কাণে-মাৰিহে সাৰি আহিলোঁ! ?
নহলে আজি হব লগাখিনি হইছিল। আও! ইমান যুদ্ধক
দেখিছোঁ। কিন্তু ইয়াৰ নিচিনা পৰাক্ৰমী আৰু দেখা নাই। ঘোঁৰা,
হাতী, সৈন্য, সেনাপতি কতনো মাৰিলে! কতনো ঘাইল
কৰিলে, তাৰ অন্ত নাই। গোটেইখন শিমলু-তুলা উৰা দি

উবিল ! ফবিং উফৰা দি উফবিল ! তেনেই উচান কবিলে !
 কুকুলৰ জল-পিণ্ডৰ আশা গুচালে আজি ! মৰচেবেলা বিট-
 লিয়া ! এতিয়া তোৰ প্ৰতিজ্ঞা ক'ত বল ? অভিযে পাই
 তাৰ মান সাবিলে । আজি মুখামুখিকৈ চকু কাণৰ বিবাদ
 গুচালে । আজি কৰ্ণৰ গৰ্বও খৰ্ব হল । এঃ ! পলাই নোযোৱা
 হলে যে তেনেই সাং কবিলে হেতেন ! মতলীয়াৰ ওফাইদাং মৰা
 কুজত বাককৈ কিল পৰিছে । লৰ মাৰোঁতে যে পাচলৈকে
 চাবলৈ সাহ নকবিলে । এই হতশ্ৰীযোৱাহঁতৰ কথাতে দুৰ্ঘ্যো-
 ধনে মৰ সাহকৈ যুদ্ধ পণ কবিলে । হায় ! হায় ! আজি
 তাৰ কি গতি হব ! উঃ ! মোৰ পিঠিখন বৰকৈ বিৰাইছে !
 এঃ ! এইয়া আকৌ তেজ কৰপৰা পৰিছে ? লৰ মাৰোঁতে
 উজতি খাই পৰিছিলোঁ, তাতে কৰবাত খুন্দা খালেঁ নে কি ?
 [মূৰত হাত ফুৰাই] নহয় ; কাঁড়ে বিন্ধিলে হবলা ! ভাল-
 তোহে বিষত তথা-মথা খাই আছিলোঁ । কটা ! ইয়াৰ শব-
 বোৰ এনে ঢোকা ! গোবৰ অলপমানকে দি থওঁ এতিয়া ;
 নহলে তেজমুই লাগিব পাৰে । 'বাচাৰি' সেই চিপাহী দুটা
 নোহোৱা হলে আমাৰ ফালে আজি পতংএ । বপুৰিহঁত জানিবা
 মোৰ নিমিত্তে ফবিং হৈ জুইত জাহ দিলে ! বাককৈ আকৌ
 মই শকুনি দেখিছে । উঃ ! এনে দুৰ্দাস্ত লৰা ! এনে সাহ !
 সি কয়—“ককা ! তাহানিৰ পাশা-খেলাখন আজি ইয়াতে পতা-
 হওঁক ; কি বোলে ?” কিন্তু বাজি হলে অইন একো নাবাৰ্থোঁ ।
 বাজি বাখিম মোৰ আৰু তোমাৰ মূৰ । একে পুত্ৰশোকে

পুৰি মাৰিছে ; কোনোমতে জীৱটো কলপ কলপকৈ আছে।
তাতে আকৌ এইখন বিপদ । শুনি মোৰ কণ্ঠত ধাতু নাই ।
আজি বিপাক্তত পেলাই ঈশ্বৰে জীৱটি হানি কৰে বুলিহে
আছিলেঁ । সেই দেখিহে বোলো মৰো-জীওঁ-সোঁ-আধিকৈ
এবাৰ লাগিয়ে চামনে কি ? অ ! এইটো কি অ ? অভিযে
ওলালহি নে কি ? পলা ! পলা ! উঃ ! বাম বাম ! নহয় !
নহয় ! গছজোপাহে । আজি চকুত চলিহাই ধৰিলে । গোটেই-
খন ছঁয়া-মঁয়াহে দেখিছেঁ । ইয়াত এনেকৈ সবহ পৰ
থাকিব নোৱাৰি ; কেনেকৈ ওলাবহি পাবে । অস্ত্ৰৰ অগ্নিয়ে
চকু জলক-তপক লগাই দিলে । এতিয়া কলৈ যাওঁ ? কেনি
যাওঁ ? কেনেকৈ যাওঁ ? নহয়, এই মৰা শ দুটাৰ মাজতে
মৰা ভাও জুৰি পৰি জিৰাই লওঁ । প্ৰাণ অমূল্য ধন ; তাক
অনাহকত হেৰুওৱা টান । পিচে দেখি শুনি সি এটা
উপায় কৰি ইয়াবপৰা যাব লাগে ।

[মাজতে মৰা ভাও জুৰি পৰি থাকে]

১ সৈন্ত—উঃ ! প্ৰাণ যায় ! পা—নী—পা—

[এটা গৰখীয়া লৰাৰ প্ৰবেশ]

গৰখীয়া—হেৰু কমল, ধিতাই, লিগিৰা, পাহৰাম, বেগাই
আহ । চুঙ্গাটোতে পানী এচুঙ্গা লৈ আহিবি ।

[চুঙ্গা লৈ চাৰিটা গৰখীয়াৰ প্ৰবেশ]

২ সৈন্ত—আই ! মৰিলেঁ । পা—নী—

[মুখত পানী দিয়ে]

১ম গৰখীয়া—হেব চাচোন ! ইয়াক খুন্দি তেনেই
তাও কৰিলে হবলা ; নাকে কাণে তেজ ওলাইছেহে
ওলাইছে ।

২য় গৰখীয়া—এঃ ! তোৰ চকু তালৈকেহে গৈছে ।
মূৰত সেই ধোন্দটো যে দেখাই নাই । চাচোন, তেজেৰে ঠাই-
খন বন্ধাই গল ।

৪র্থ গৰখীয়া—হেব ! ডুবৰি আৰু আৰৈ-চাউল চোবাই
লগাই দে ; এতিয়াই তেজ বৰ ।

৫ম লৰা—তহঁতৰ কপালত চকু নাই । হেব ! এই-
টোৰ মূৰটো যে তেনেই ছুফাল হৈ আছে ! বেগাই আহ ।
গামোচাৰে শকতকৈ বান্ধ এটাকে দিওঁ ।

৩য় গৰখীয়া—হেব ! কিন্তু ইয়াত কেহটালি কৰা কিন্তু
ভাল হোৱা নাই । কোনোবা কেনিবাৰপৰা কিন্তু ওলাবহি
পাবে । টাঙ্গোন ধবাজন কিন্তু পালেহি যে কিন্তু এক কোবে কিন্তু
এটাইকে • সামৰিব ।

৪র্থ লৰা—এঃ ! আমি তালৈকে বগ কৰিবলৈ আহিছোঁ ।
জানো ? • বোলোঁ । মানুহ কেজন আধামৰা হৈ আছে ; লালিলে
পালিলে জীয়েবা ।

৩য় গৰখীয়া—তেওঁ কিন্তু তাকেহে স্মৰিবহি । পলালে
কিন্তু পাচে পাচে কিন্তু খেদিও মাৰে । তেৰা ভকতক কিন্তু
আগেয়ে কিন্তু দেখা নাই হবলা ? সেইহে কিন্তু তই কিন্তু
তেনেকৈ কৈছ ।

১ম গবখীয়া—এবা হয় ! বা'ল, আমাব সেই গছতললৈকে
বা'ল। ইহঁতকো দাঙ্গি লৈ যাওঁহক ।

[তিনিওকো দাঙ্গি লৈ গবখীয়াইঁতৰ প্ৰস্থান ।]

পঞ্চম গভাঁঙ্ক ।

গছ-তল

[পাঁচজন গবখীয়া । আধামবা চিপাহী দুজন আক
মবা ভাও জুবা শকুনি ।]

গীত গাই গাই কলিয়াৰ প্ৰবেশ ।

কলিয়া—

নাগেশ্বৰৰ পাতে, আয়া বুলি মাতে ;

গোসাই ঘবৰ কামি, খিতাপ কৰোঁ আমি ;

স্বৰালকুটীয়া তাঁতী, বাবাং বাছে বাতি ;

বাৰাঙ্গত লাগিল কাণা ঐ মোৰ ধিতৈ তাৰা ।

ৰাপ মাৰি চেবালোঁ মানব বেৰা ;

গুৱাহাটী গৰগাওঁ

কথা দেখি তল যাওঁ,

মানহঁত বহিছে আগেদি যাওঁ ।

হেব বাঙ্গলী ! যাব দিছনে ? ঘুৰি আহ, ঘুৰি আহ ।

যাওক বাপেকে ; কাববাব ধান খালেহে মজা ওলাব ।
সিহঁতে এইদৰে ধিতিঙ্গালি কৰি ফুৰিব ; মই অকলৈ গক
আগচিম ? যা গৈ—

১ম গৰখীয়া—হেৰ কলিয়া ! চুঙ্গাত পানী আছেনে ?
কলিয়া—এৰা ; মই গকও আগচিম আৰু তহঁতে
খাবলৈ পানীও আনিম । তহঁতে এই দৰে গা ঘেলাই ফুৰিব ।
মোক ঘৰ-গোলামতো পাইছ নহয় ? হেৰ কাপোৰেৰে বেৰি
এইকেটা কি আনিছ ? মোকো এটা দিবিনে ?

১ম গৰখীয়া—ওঁ । চুঙ্গাচেৰেক পানী আনগৈ যা ।
দিম বাক । [পানী আনিবলৈ যায়]

১ম সৈন্ত—উঃ ! ম-বি-লোঁ । বা-ম-বা—

৩য় গৰখীয়া—মই কিন্তু কৈছিলোঁ নহয় ! বোলোঁ
কিন্তু ধঁপাত চোবাই লগাই দে । মোৰ কথা কিন্তু তহঁতে
পানীয়ে মৰা বাও যেন কিন্তু দেখিলি । এতিয়া কিন্তু ইমান
যত্ন কৰা কিন্তু মিছা হল ।

[পানী লৈ কলিয়াৰ প্ৰবেশ]

৪র্থ লৰা—[শকুনিলৈ আঙ্গুলিয়াই] হেৰ ! এইটোৰ
নাকত নিশ্বাস আছে । পানী দে । সেই দুটা সিফলীয়া
হলেই । [পানী দিয়ে]

কলিয়া—এঃ ! তহঁতে নেদেখিলি । আজি যি মজা
ওলাইছিল ! এই গছজোপাব ওখ ডালটোতে উঠি মই চাই
আছিলোঁ । সচাকৈ কৈছোঁ ভাইহঁত, আজিৰ কথা কাবখানা

১ম গবখীয়া—এবা হয় ! বা'ল, আমাব সেই গছতললৈকে
বা'ল । ইহঁতকো দাঙ্গি লৈ যাওঁহক ।

[তিনিওকো দাঙ্গি লৈ গবখীয়াইঁতৰ প্ৰস্থান ।]

পঞ্চম গভাঁঙ্ক ।

গছ-তলে

[পাঁচজন গবখীয়া । আধামবা চিপাহী দুজন আৰু
মবা ভাও জুবা শকুনি ।]

গীত গাই গাই কলিয়াৰ প্ৰবেশ ।

কলিয়া—

নাগেশ্বৰৰ পাতে, আয়া বুলি মাতে ;

গোসাই ঘবৰ কামি, খিতাপ কৰোঁ আমি ;

সুৱালকুচীয়া তাঁতী, বাবাং বাছে বাতি ;

বাবাঙ্গত লাগিল কাণা ঐ মোৰ ধিতৈ তাৰা ।

বাপ মাৰি চেবালে। মানব বেৰা ;

গুৱাহাটী গবগাওঁ

কথা দেখি তল যাওঁ,

মানহঁত বহিছে আগেদি যাওঁ ।

হেব বাঙ্গলী ! যাব দিছনে ? ঘুৰি আহ, ঘুৰি আহ ।

বাওক বাপেকে ; কাববাব ধান খালেহে মজা ওলাব ।
সিহঁতে এইদবে ধিতিঙ্গালি কবি কুৰিব ; মই অকলৈ গৰু
আগচিম ? যা গৈ—

১ম গৰখীয়া—হেব কলিয়া ! চুঙ্গাত পানী আছেনে ?
কলিয়া—এবা ; মই গৰুও আগচিম আৰু তহঁতে
খাবলৈ পানীও আনিম । তহঁতে এই দবে গা ঘেলাই ফুৰিবি ।
মোক ঘৰ-গোলামতে পাইছ নহয় ? হেব কাপোবেবে বেৰি
এইকেটা কি আনিছ ? মোকে এটা দিবিনে ?

১ম গৰখীয়া—ওঁ । চুঙ্গাচেবেক পানী আনগৈ যা ।
দিম বাক । [পানী আনিবলৈ যায়]

১ম সৈন্ত—উঃ ! ম-বি-লোঁ । বা-ম-বা—
৩য় গৰখীয়া—মই কিন্তু কৈছিলোঁ নহয় ! বোলোঁ
কিন্তু ধঁপাত চোবাই লগাই দে । মোৰ কথা কিন্তু তহঁতে
পানীয়ে মৰা বাও যেন কিন্তু দেখিলি । এতিয়া কিন্তু ইমান
যত্ন কৰা কিন্তু মিছা হল ।

[পানী লৈ কলিয়াৰ প্ৰবেশ]

৪র্থ লৰা—[শকুনিলৈ আঙ্গুলিয়াই] হেব ! এইটোৰ
নাকত নিশ্বাস আছে । পানী দে । সেই দুটা সিফলীয়া
হলেই । [পানী দিয়ে]

কলিয়া—এঃ ! তহঁতে নেদেখিলি । আজি যি মজা
ওলাইছিল ! এই গছজোপাৰ ওখ ডালটোতে উঠি মই চাই
আছিলোঁ । সচাকৈ কৈছোঁ ভাইহঁত, আজিৰ কথা কাবখানা

বেলেগ । গোটেইখন পিয়াপি দি ফুৰিছে । সেই তহঁতৰ বগা দমবাটো চৰি চৰি গৈ এজোপা বনৰ ওচৰ পাইছিল গৈ ; মই বোলোঁ লৈ আহোঁ । পিচে সি লেজ থিয় কৰি সফালৰ পৰা দৌড় । সেই জোপাটোতে কিজানি একুৰিমান চিপাহী লুকাই আছিল । গৰুৱে জৰ জৰ কৰি দিলত বেচাৰিহঁতে তবানৰা ছিঙ্গি দৌৰ দিলে । কলৈ পলাব, ক'ত লুকাব তত্ নাই । মই হাত চাপৰি বাই দিলত এটাইখন লেবাই পৰি কেনিবাৰি গল, কৰই নোৱাৰিলোঁ । তহঁতে নেদেখিলি আজি ; তেজেৰে নদী বইছে নহয় ! দেখিলেই ভয় লাগে । মৰা মানুহ, হাতী, ঘোঁৰা, বখ, বখী জাজি উটাৰি উটি ফুৰিছে । শিয়াল কুকুৰৰ ধেমালি কি চাবি ? দেখিয়ে মই ভয় খাই পৰি গলোঁ । ভালেখিনি পৰৰ মূৰতহে উঠি চকু মুদি কোনো মতে গছৰ গুৰি পাইছোঁহি ।

২য় গৰখীয়া—মই বাপেকে এই লকডালেৰে এজাকক খেদি থৈ আহিছোঁ । আজি কিবা বোলে সেই অভিহিত কৈ নামেৰে লবাটোৱে নাম ৰাখিলে ; 'চাবাইচ' । হেৰ ! ষোল বছৰীয়া লবাটোৱে আজি বাপেকে এটাইখনকেনকৰিবৰ চকৰি কৰিলে ।

৩য় গৰখীয়া—হেৰ ! কিন্তু মনে মনে থাক । বজাক কিন্তু চৰ্চিব নেপায় । বেমাৰীৰ ওচৰত কিন্তু হাই উকমি কৰিলে কিন্তু বেমাৰে চল পায় ।

[এজন বাটকৱাৰ প্ৰবেশ]

বাটকরা—হেব ! বাপাহঁত ! বববকরাৰ হাটলৈ কেনি যায় ? [সকলোৱে নিমাত] আও ! আজি কালি দেশখন গুচিল । মূৰৰ চোকোৰা নোযোৱা লৰা কেইপাটৰ ইমান গপ । কথাষাৰ কবলৈকে টান পালে ।

[গুচি যায়]

১ম গৰখীয়া—মই কিন্তু জানিছেঁ । আজি দিন ভাল নহয় । বাতিপুৱা শুই উঠি জানো কাৰ মুখ দেখিছিলোঁ ? চাহঁতচোন সোঁ দুটি লাল পাণ্ডুৰি গা ঘেলাই ঘেলাই আমাৰ ফাললৈকে আহিছে হবলা ?

৩য় লৰা—এৰা ; কিন্তু লাহে লাহে আঁতৰাহে ভাল ।

২য় লৰা—আহক ; তাৰ বাপেকে একেপাট থিয় কিলতে বহুৱাই থম ।

৪র্থ লৰা—হেব ! ইমান ভয় কৰিছনে ? মোৰ তেও এই লকডাল আছেহে । একে কোবে চেঙ্গালতি পাৰি যাব ।

৫ম লৰা—মোৰ হাতত চাপৰা দলি এটি থক মাথোন । একে দলিতে চুইবো বেল-মূৰ ভাঙ্গিহে এৰিম ।

৬ষ্ঠ লৰা—হেব ? 'ফুটানি' নকৰিবি । দেখা নাইনে ?

সিহঁতে মদখাই, গা ঘেলাই চকু তেলেকা-তেলেকিকৈ আহিছে । ধৰি লৈ গলে কি কৰিবি ?

৩য় লৰা—পলা, কিন্তু পলা—

[সকলোৰে লৰ মাৰে আক শকুনি উঠি বহে]

ছজন চিপাহীৰ প্ৰবেশ—

১ম চিপাহী—আবে ! মিল, গিয়া, হ্যায় ; হাম, ঠিক সমজাতা হ্যায় ।

২য় চিপাহী—তোম কাণা হ্যায় । বাজাকা মামা ইচ-মাফিক বহেগা ? মাটিমে বথকে ?

১ম চিপাহী—অলবাট বহেগা । হিয়াপব তো কৈ নকব লোক নেই হ্যায় । কুৰ্চি দেনেকো আস্তে ।

২য় চিপাহী—আবে ! হিয়াপব্ গবখীয়ালোক বহা হ্যায় । ক্যাজানি এইথু বস্তিকা কোন্ আদমি হোঙ্গা । [ওচৰ চাপি] মামাজি হনেচে লবাই কবকে উচিক বদন্মে খুন্ উন্ নেই লাগতা হ্যায় ? আউব এতনা দূৰ ভাগা হ্যায় ক্যাহে ?

১ম চিপাহী—চুপ বহ । তুম ববা বুৰ্বক আদমি হ্যায় ! [চেলাম দি] ছজুব, খোদাবন্দ, চেলাম । মহাবাঃ াবকো আভি বলায়া ।

শকুনি—বাক বল । [মনে মনে] ভাল কথা হল । মবা ভাও জুবি পবি থকা এইকেটাই দেখিলেই । এতিয়া মানুহৰ আগত নকলেই ভাল ।

চতুর্থ অঙ্ক ।

প্রথম গভাক্ষ ।

কৌবর ছাউনী ।

দ্রোণ, কৃপ আৰু দুৰ্য্যোধন ।

দুৰ্য্যোধন—উঃ ! কি পৰিতাপ ! পাণ্ডৱ যুদ্ধত জয় হব নোৱাৰিলে ! গুৰু দ্রোণাচাৰ্য্যৰ সকলো কল-কৌশল মিছা হল । মহাৰথীসকল আজি সামান্য বালকৰ হাতত পৰাস্ত হল ! আমাৰ জীৱন ধিক ! আমাৰ বাহুবল ধিক ! আমাৰ বাজত্ৰ শতবাৰ ধিক ! অৰ্জুন পুত্ৰ অভিযে দেৱতাৰ অভেদ চক্ৰবেলু ভেদ কৰি আমাৰ এনে দুৰ্গতি কৰিব, এই কথা সপোনতো ভবা নাছিলো । যি হওক এতিয়া শত্ৰুবধৰ উপায় কি ? ছলে-বলে-কৌশলে ইয়াক মাৰাই যুগুত, নহলে সি আমাৰ এটাইকে মাৰিহে যাব । যিবা জল-পিণ্ডৰ আশা আছিল তাৰ মূলতো কুঠাৰ মাৰিলে ! উঃ ! এই কোমল বয়সতে ইয়াৰ ইমান প্ৰতাপ । [দ্রোণলৈ চাই] গুৰুদেৱ মই মনে মনে এটি প্ৰস্তাৱ কৰিছোঁ । তাত আপোনালোকৰ মত কি ? শত্ৰুক যেনে তেনে বধ কৰা উচিত হয়নে নহয় ?

দ্রোণ—এবা, শত্ৰুক যেনেকৈ হয় মাৰা উচিত ; তাত আকৌ আমাৰ অসম্মতি কি ?

কৃপ—এবা; শুভস্য শীঘ্ৰং । গহৰি কৰিলে বিপদ
হে বাঢ়ে । কিন্তু মহাবাজ ! এই বালক শত্ৰু যে সহজে
নিপাত হব এনে বোধ নহয় । ইমান দন যুদ্ধ কৰিছোঁ
কিন্তু অৰ্জ্জুনৰ বাহিৰে আন কাৰো ইয়াৰ নিচিনা যুদ্ধ-শক্তি
দেখা নাই । যেনে অৰ্জ্জুন তেনে অভিমন্যু । তাৰ এতিয়া
বয়স নিচেই কম । ডাঙ্গৰ হলে যে সি কি কৰিব কোৱা
টান । হয় স্বৰ্গকে মৰ্ত্যলৈ আনিব, নহলে মৰ্ত্যকে স্বৰ্গলৈ
নিব । এতিয়া তাক নাশ কৰিব পাৰিলেহে ভবিষ্যতে আমা-
লোকৰ জীৱনৰ আশা ; নহলে তাৰ হাতত সকলোটি মৰিব
লাগিব ।

দুর্যোধন—মই এই কথা আগেয়ে সিদ্ধান্ত কৰি থৈছোঁ ।
একে সময়তে সপ্তবথী আগুৰি অভিব লগত যুদ্ধ কৰা যাওক ।
নহলে ইয়াক মাৰিবৰ আন উপায় নেদেখোঁ ।

দ্রোণ—কি কয় ? সপ্তবথী লগ লাগি অস্ত্ৰ যুদ্ধত
অভিক মাৰিলে কুখ্যাতি ৰাখিবৰ ঠাই ত্ৰিভুবনত হব নে ?
এনে কাজ কেতিয়াও কৰিব নোৱাৰি ; আৰু এনে পাপৰ
পৰা নিস্তাৰ হোৱাৰ কোনো সন্তৰ নাই । অন্য উপায়
বিচাৰক । এই গৰ্হিত পাপ কাৰ্য্যত মই মত দিব নোৱাৰোঁ ।

কৃপ—[মনে মনে] এই পাপিষ্ঠৰ আশ্ৰয়ত থাকি
অন্যায় যুদ্ধত বালক অভিক বধ কৰিব লগীয়াত পৰিলে ! !
ছিঃ ! ছিঃ ! আমাৰ নিচিনা দুৰ্কপলীয়া আৰু কোন আছে ?
ই যেতিয়া এই কথা মনত ভাৰিছে তেতিয়া তাক কৰিছে

এৰিব । কাৰো হাক-বচন নুশুনে । এতিয়া উপায় কি ? এই কথাত যে সন্মতি দিব নোৱাৰি । [ফুটাই] মহাবাজ ছলে-বলে-কৌশলে শত্ৰু নিপাত কৰা উচিত, সঁচা ; কিন্তু, মহ মাৰিবলৈ বন্দুকৰ আৱশ্যক কি ? সিংহই ইন্দুবৰ বণত ভয় পায়নে ? প্ৰথম বাৰ নহয়, দ্বিতীয় বাৰ নহয়, তৃতীয় বাৰ তাৰ অৱশ্যে প্ৰাণদণ্ড হয় । তথাপি যদি ইন্দুবৰ হাতত সিংহৰ অপমান হয়, তেন্তে সিংহে তাক অত্যাচাৰ নকৰি নিজৰ মান নিজে ৰাখে । বিশেষ ইন্দুবক অত্যাচাৰ কৰিলে সিংহৰ অলপো পোৰষ নাই । এতেকে, মহাবাজ ! অভিব লগত আৰু বণ কৰিবৰ আৱশ্যক নাই । সামান্য বালকক অন্যায যুদ্ধত মাৰি মিছাতে কলঙ্কভাগা হয় কিয় ? ধৈৰ্য্য গান্ধীৰ্য্যাদিই মহাত্মাৰ লক্ষণ । আপোনাৰ নিচিনা পুৰুষ যদি অধৈৰ্য্য হয়, তেন্তে ধৈৰ্য্য ধৰিব কোনে ?

দুৰ্য্যোধন—কি আচৰিত ! আপোনালোকৰ কোনোজনেই মোৰ হিত নিচিন্তে ; ইমান দিন পুহি পালি ৰখা মিছা হল । ছলে-বলে-কৌশলে শত্ৰু বিনাশ কৰাতো আপোনালোকৰ আপত্তি । ইয়াতকৈ দুখৰ কথা আৰু কি আছে ? এতিয়া বুজা গল আপোনালোক পেটেৰে পাণ্ডৱৰ ফলীয়া !

শকুনিৰ প্ৰবেশ—

শকুনি—মহাবাজ ! আজি সৈন্যৰ মাজত হাহাকাৰ । শত্ৰু বধৰ কোনো উপায় চিন্তা নকৰিলে আজি কাৰো বন্ধা নাই ।

কৃপ—এবা; শুভস্য শীঘ্ৰং । গহবি কৰিলে বিপদ
হে বাঢ়ে । কিন্তু মহাবাজ ! এই বালক শত্ৰু যে সহজে
নিপাত হব এনে বোধ নহয় । ইমান দন যুদ্ধ কৰিছোঁ
কিন্তু অৰ্জ্জুনৰ বাহিৰে আন কাৰো ইয়াৰ নিচিনা যুদ্ধ-শক্তি
দেখা নাই । যেনে অৰ্জ্জুন তেনে অভিমন্যু । তাৰ এতিয়া
বয়স নিচেই কম । ডাঙৰ হলে যে সি কি কৰিব কোৱা
টান । হয় স্বৰ্গকে মৰ্ত্যলৈ আনিব, নহলে মৰ্ত্যকে স্বৰ্গলৈ
নিব । এতিয়া তাক নাশ কৰিব পাবিলেহে ভবিষ্যতে আমা-
লোকৰ জীৱনৰ আশা ; নহলে তাৰ হাতত সকলোটি মৰিব
লাগিব ।

দুর্যোধন—মই এই কথা আগেয়ে সিদ্ধান্ত কৰি থৈছোঁ ।
একে সময়তে সপ্তবথী আগুৰি অভিব লগত যুদ্ধ কৰা যাওক ।
নহলে ইয়াক মাৰিবব আন উপায় নেদেখোঁ ।

দ্রোণ—কি কয় ? সপ্তবথী লগ লাগি অস্ত্ৰ যুদ্ধত
অভিক মাৰিলে কুখ্যাতি ৰাখিবৰ ঠাই ত্ৰিভুবনত হব নে ?
এনে কাজ কেতিয়াও কৰিব নোৱাৰি ; আক এনে পাপৰ
পৰা নিস্তাৰ হোৱাৰ কোনো সন্তৰ নাই । অন্য উপায়
বিচাৰক । এই গৰ্হিত পাপ কাৰ্য্যত মই মত দিব নোৱাৰোঁ ।

কৃপ—[মনে মনে] এই পাপিষ্ঠৰ আশ্ৰয়ত থাকি
অন্যায় যুদ্ধত বালক অভিক বধ কৰিব লগীয়াত পৰিলোঁ !
ছিঃ ! ছিঃ ! আমাৰ নিচিনা দুৰ্কপলীয়া আক কোন আছে ?
ই যেতিয়া এই কথা মনত ভাবিছে তেতিয়া তাক কৰিছে

এবিব । কাৰো হাক-বচন নুশুনে । এতিয়া উপায় কি ?
 এই কথাত যে সন্মতি দিব নোৱাৰি । [ফুটাই] মহাবাজ
 ছলে-বলে-কৌশলে শত্ৰু নিপাত কৰা উচিত, সঁচা ; কিন্তু,
 মহ মাৰিবলৈ বন্দুকৰ আৱশ্যক কি ? সিংহই ইন্দুবৰ বণত
 ভয় পায়নে ? প্ৰথম বাৰ নহয়, দ্বিতীয় বাৰ নহয়, তৃতীয়
 বাৰ তাৰ অৱশ্যে প্ৰাণদণ্ড হ'ব । তথাপি যদি ইন্দুবৰ হাতত
 সিংহৰ অপমান হয়, তেন্তে সিংহে তাক অত্যাচাৰ নকৰি নিজৰ
 মান নিজে ৰাখে । বিশেষ ইন্দুবক অত্যাচাৰ কৰিলে সিংহৰ
 অলপো পোৰষ নাই । এতেকে, মহাবাজ ! অভিব লগত
 আৰু ৰণ কৰিবৰ আৱশ্যক নাই । সামান্য বালকক অন্যায
 যুক্তত মাৰি মিছাতে কলঙ্কভাগা হয় কিয় ? ধৈৰ্য্য গান্ধীৰ্য্যাদিই
 মহাত্মাৰ লক্ষণ । আপোনাৰ নিচিনা পুৰুষ যদি অধৈৰ্য্য হয়,
 তেন্তে ধৈৰ্য্য ধৰিব কোনে ?

দুৰ্য্যোধন—কি আচৰিত ! আপোনালোকৰ কোনোজনেই
 মোৰ হিত নিচিন্তে ; ইমান দিন পুহি পালি ৰখা মিছা হল ।
 ছলে-বলে-কৌশলে শত্ৰু বিনাশ কৰাতো আপোনালোকৰ
 আপত্তি । ইয়াতকৈ দুখৰ কথা আৰু কি আছে ? এতিয়া
 বুজা গল আপোনালোক পেটেৰে পাণ্ডৱৰ ফলীয়া !

শকুনিৰ প্ৰবেশ—

শকুনি—মহাবাজ ! আজি সৈন্যৰ মাজত হাহাকাৰ ।
 শত্ৰু বধৰ কোনো উপায় চিন্তা নকৰিলে আজি কাৰো বন্ধা
 নাই ।

দুৰ্য্যোধন—মামা ! ভাল যুক্তি কৰা হৈছে । আপোনাৰ মত লবলৈহে বৈ আছোঁ ।

শকুনি—বাপা ! কি উপায় কৰিছা সোনকালে কোৱা ; পলম নকৰিবা ।

দুৰ্য্যোধন—মামা ! সপ্তৰথা বেৰি অভিক মাৰাৰ বাহিৰে আন উপায় নেদেখোঁ ।

শকুনি—মোৰ ভাগিনহে হয় । বৰ সুন্দৰ উপায় । শুভশ্ৰ শীঘ্ৰ ; এতিয়া যাবহে লাগে ।

দুৰ্য্যোধন—মামা ! গুৰু দ্ৰোণ আৰু কৃপাচাৰ্য্য ইয়াত সন্মত নহয় ; সেই দেখিহে ইমান পৰ বৈ আছোঁ ।

শকুনি—[এফলীয়াকৈ] কেনেকৈ হব ? অৰ্জুন যে তেওঁৰ প্ৰিয় শিষ্য । তেওঁৰ পুতেককনো আকৌ কোন সতে মাৰে ? এতিয়া লাগে যদি শ্লোকে পদে আহিব : শূৰ্য্যৰ কথা পাতি পণ্ডিতালি দেখুৱাব । অধৰ্ম্ম হব বুলি আমাক ভয় খুৱাব । পিছে সিপিনে তেওঁৰ প্ৰিয় শিষ্যৰ অধৰ্ম্মফেৰাত চকু পৰিছিল জানো ? শিখণ্ডীক আগত থৈ বাণ মাৰিলেহে মাৰিলে ! ইমান অগ্ৰায়, ইমান অধৰম ! বাপুৱে জানো তেতিয়া কথাবাৰি কৈছিল ? পাণ্ডৱলৈ এওঁলোকৰ ভয় আৰু ভক্তি দুয়োটি আছে । মাথোন পেটৰ দায়ত পৰি মুখেৰে আমাৰ ফালে তুতুৱাই । এওঁলোকে মাথোন চুকত থাকি বুকত কামুৰিছে । বলেই নাই যদি সেনাপতি মাৰি যুধিষ্ঠিৰক ধৰি দিম বুলি শপত খাইছিল কিয় ? ভিতৰি কিবা এটা 'মতলব' আছে ।

দুর্যোধন—গুরুদেব ! মোর যুক্তি অনুসারে কাজ কৰিবনে নকৰে কওক । গহৰি কৰিবৰ সময় নাই ।

শকুনি—[এফলীয়াকৈ] গহৰি কৰিলেনো বাপুৰ কি হানি হব খুজিছে ? হানি হলে মহাবাজৰহে হব । আধাপথবালৈ মন্ত্ৰ কেইফাকি মাতিলেই হল ! তেওঁৰনো চিন্তা কি ? মাথোন মৰণ হৈছে আমাৰ । সিপিনে অভিকো সৰুৱাব লাগে, ইপিনে দুর্যোধনবো মন সম্ভুক্ত কৰিব লাগে ; বাপুৰ দোধোৰমোব । নহলেনো বাক এপাট কাঁড় খায়ে চলি পৰেনে ? ইপিনে আকৌ কৰ্ণক তেওঁ অৰ্কৰথা বুলিহে কয় ! এইদৰে তো বায়ুণে দিনে দিনে আমাক ডুবাই আনিছে । টানি কলে লাগে যদি এতিয়া টিকনি জোকৰি গুচি যাবলৈকে ওলাব । বাক, এবাৰ মিঠা কথাৰে চোৱা যাওক । (ফুটাই) গুরুদেব ! সোনকালে এটা উপায় নকৰিলে আজি অভিযে আটাইকে মাৰিহে যাব । আপুনি থাকোঁতেনো আমি কাৰ ওচৰত কান্দিম ? যেনে তেনে ইয়াক আজি নামাবিলে নহয় ।

দ্রোণ—বিধিমতে তোমাৰ হিত চিন্তা কৰি শেহত এই মহা পাতকৰ ভাগী হব লগাত পৰিলোঁ । বাক ; অভিক মাৰিলেই যদি তোমাৰ অভীষ্ট সিদ্ধ হয়, তেন্তে তোমাৰ মত অনুসাৰেই কাৰ্য্য কৰা হব । অধিক বাক্য ব্যয় কৰাব সকাম নাই ।

কৃপ—[মনে মনে] এই ছুৰাত্মাৰ ঘৰত থাকিলে যে

এনে মহা পাপত পৰি মৰিব লাগিব, তাক সপ্ততো ভাবা নাছিলোঁ। [ফুটাই] মহাৰাজ ! তাৰ নিমিত্তে চিন্তা কি ? সপ্তবথী একত্ৰ হৈ বণ কৰিলে অতি অৱশ্যে সংহাৰ হব।

শকুনি—[এফলীয়াকৈ] অতি ! এইবাৰ কিন্তু ব্যাধৰ জ্বালত পৰিলা। কেইজনক প্ৰবোধ দিবা ? (ফুটাই) মহাৰাজ এই সিংহৰ পোৱালীৰ পৰাক্ৰম কম নহয়। ভালকৈ মন দি যুজিব। সি অকলে কুৰুক্ষেত্ৰত খলকনি লগালে। তাৰ আগত আমি চবাই-চিৰিকতি : তৃণ-কুটা। সৈন্ত্যৰ তো কথাই নাই। তাৰ আগত নিৰ্ভয়ে থিয় হৈ বণ কৰে এনে এজনোৱীৰ আপোনাৰ ফৈদত নাই। পাশা খেলাৰ পৰা মোৰ প্ৰপত তাৰ কোপটো টান। কেনেকৈ নাক, কাণ কাটি দুৰ্গতি কৰে বুলিহে ভয়। কিন্তু আটাইবোৰে লগ লাগি বণ কৰিলে কাৰো মৰিবৰ ভয় নেথাকে। এতিয়ঃ —, ষাওঁ।

দ্রোণ—[মনে মনে] এই কুববুধীয়াই সকলো অনিষ্টৰ মূল। (ফুটাই) তেস্তে মহাৰাজ ! বলক।

দ্বিতীয় গর্ভাক্ষ ।

বেহুৰ মাজ :

অভিমন্যু ।

[সপ্তবথীৰ প্ৰবেশ]

খান্বাজ—টিমা তেতলা

খ্যানে কৃষ্ণ, জ্ঞানে কৃষ্ণ, কৃষ্ণনাম কৰিছোঁ সাব ।

যি নামৰ গুণে পাপী, হয় ভৱ-নদী পাৰ ।

কৃষ্ণ আমাৰ জগৎগুৰু, কৃষ্ণ বাঞ্ছা কল্পতৰু,

আমি পাপী কৃপা কৰা [২] তুমি গুণাধাৰ ।

অভি [মনে মনে] ই কি আচৰিত ! ভীমসেন বা অন্যান্য
সেনাপতিসকলৰ কোনো এজনকো নেদেখোঁ ; তেওঁলোক বোধ
হয় বেহুৰ ভিতৰলৈ সোমাব নোৱাৰিলে ; জয়দ্রথে বাট এৰি
নিদিলে হবলা ? উঃ ! আজি সিংহৰ পোৱালী হৈ ব্যাধৰ
জালত পৰিলে । অদৃষ্টৰ লিখন খণ্ডাবলৈ টান । এজন
এজনকৈ সমুখ যুদ্ধত সকলোকে পৰাস্ত কৰিলে । একে-
লগে সকলোকে পৰাস্ত কৰা সহজ নহয় ; সেই বুলিয়ে ভীত
বা নিৰুৎসাহ হম নে ? মই সেই ত্ৰিভুবন-বিজয়ী, গাণ্ডীবধাৰী
অৰ্জুনৰ পুত্ৰ আৰু জগৎবন্ধু শ্ৰীকৃষ্ণৰ ভাগিন হৈ যদি সামান্য
সপ্তবথীক দেখি নিৰুৎসাহ হওঁ, তেন্তে মোৰ কলঙ্ক বাখিবৰ
ঠাই ত্ৰিভুবনত নহব । তেন্তে মই অৰ্জুনৰ পুত্ৰও মিছা ।

এনে মহা পাপত পৰি মৰিব লাগিব, তাক সপ্নতো ভাবা নাছিলোঁ । [ফুটাই] মহাৰাজ ! তাৰ নিমিত্তে চিন্তা কি ? সম্ভৱশী একত্ৰ হৈ বণ কৰিলে অভি অৱশ্যে সংহাৰ হব ।

শকুনি—[এফলীয়াকৈ] অভি ! এইবাব কিন্তু ব্যাধৰ জ্ঞানত পৰিলা । কেইজনক প্ৰবোধ দিবা ? (ফুটাই) মহাৰাজ এই সিংহৰ পোৱালীৰ পৰাক্ৰম কম নহয় । ভালকৈ মন দি যুজিব । সি অকলে কুক্লেত্ৰত খলকনি লগালে । তাৰ আগত আমি চবাই-চিৰিকতি : তৃণ-কুটা । সৈন্যৰ তো কথাই নাই । তাৰ আগত নিৰ্ভয়ে থিয় হৈ বণ কৰে এনে এজনোৱীৰ আপোনাৰ ফৈদত নাই । পাশা খেলাৰ পৰা মোৰ প্ৰপৰত তাৰ কোপটো টান । কেনেবাকৈ নাক, কাণ কাটি দুৰ্গতি কৰে বুলিহে ভয় । কিন্তু আটাইবোৰে লগ লাগি বণ কৰিলে কাৰো মৰিবৰ ভয় নেথাকে । এতিয়ঃ —, ষাওঁ ।

দ্রোণ—[মনে মনে] এই কুববুধীয়াই সকলো অনিষ্টৰ মূল । (ফুটাই) তেন্তে মহাৰাজ ! বলক ।

দ্বিতীয় গর্ভাক্ষ ।

বেহুৰ মাজ ?

অভিমন্যু ।

[সপ্তবথীৰ প্ৰবেশ]

খাম্বাজ—টিমা তেতলা

খ্যানে কৃষ্ণ, জ্ঞানে কৃষ্ণ, কৃষ্ণনাম কৰিছোঁ সাব ।

যি নামৰ গুণে পাপী, হয় ভৱ-নদী পাৰ ।

কৃষ্ণ আমাৰ জগৎগুৰু, কৃষ্ণ বাঞ্ছা কল্পতৰু,

আমি পাপী কৃপা কৰা [২] তুমি গুণাধাৰ ।

অভি [মনে মনে] ই কি আচৰিত ! ভীমসেন বা অগ্ৰাণ্ড
সেনাপতিসকলৰ কোনো এজনকো নেদেখোঁ ; তেওঁলোক বোধ
হয় বেহুৰ ভিতৰলৈ সোমাব নোৱাৰিলে ; জয়দ্রথে বাট এৰি
নিদিলে হবলা ? উঃ ! আজি সিংহৰ পোৱালী হৈ ব্যাধৰ
জালত পৰিলে । অদৃষ্টৰ লিখন খণ্ডাবলৈ টান । এজন
এজনকৈ সমুখ যুদ্ধত সকলোকে পৰাস্ত কৰিলে । একে-
লগে সকলোকে পৰাস্ত কৰা সহজ নহয় ; সেই বুলিয়ে ভীত
বা নিৰুৎসাহ হম নে ? মই সেই ত্ৰিভুবন-বিজয়ী, গাণ্ডীবধাৰী
অৰ্জুনৰ পুত্ৰ আৰু জগৎবন্ধু শ্ৰীকৃষ্ণৰ ভাগিন হৈ যদি সামান্য
সপ্তবথীক দেখি নিৰুৎসাহ হওঁ, তেন্তে মোৰ কলঙ্ক বাখিবৰ
ঠাই ত্ৰিভুবনত নহব । তেন্তে মই অৰ্জুনৰ পুত্ৰও মিছা ।

আৰু শ্ৰীকৃষ্ণৰ ভাগিনও মিছা । তাতকৈ যুদ্ধত মৰাও ভাল
কাজেই বিপদৰ সময়ত ধৈৰ্য্য ধৰাহে উচিত ; কাৰণঃ—

বিপদি ধৈৰ্য্যমথাভূদয়ে কমা ।

সদসি বাকপটুতা যুধি বিক্রমঃ ।

যশসিচাভিকৰ্চিব্যসনং শ্রুতো ।

প্রকৃতিসিদ্ধমিদং হি মহাত্মনঃ ।

[ফুটাই] মহাৰাজ ! মোৰ হাতত পৰাস্ত হৈ আপো-
নালোকে ক্ৰমে চাৰি বাৰ পলাল, তথাপি আকৌ আহিবলৈ
লাজ নালাগিলে ? আপোনালোকৰ জীৱন ধিক ; শতবাৰ
ধিক ! মই যদিও বয়সত বালক, তথাপি বণ-কৌশলত
আপোনালোকতকৈ বহুত প্ৰাচীন । আজি মোৰ হাতৰপৰা
প্ৰাণ লৈ যাব পাৰিব বুলি আশা নকৰিব । আপোনাৰ লাজ
থকা হলে ইমান পৰে নদী বা অগ্নিকুণ্ডত বাপ ঃ মৰিল
হেতেন । সপ্তৰথা মিলি অগ্ৰায় যুদ্ধত মোক পৰাস্ত কৰিব
পাৰিব বুলি আশা কৰিছে হয়, কিন্তু সি কেতিয়াও হব
নোৱাৰে । পতঙ্গ দেখি সিংহে ভয় খাইনে ? মই
সপ্তৰথীক তৃণবৎ জ্ঞান কৰোঁ । যদি আপোনালোকৰ জীৱ-
নত অলপো আশা আছে, তেন্তে মোৰ হাতত পৰাজয়
স্বীকাৰ কৰি ঘৰলৈ যাওক ; নহলে এইপাট শৰেৰে এতি-
য়াই সকলোৰে প্ৰাণদণ্ড কৰিম ।

ছৰ্যোধন—কি কৰিলি নিৰ্বেৰাধ ! আমাৰ প্ৰাণদণ্ড কৰিব
ইমান সাহ ? কি ক'ম ; লৰা বুলি মৰমত ইমান পৰলৈ

বাট চাই আছোঁ ! নহলে কেতিয়াবাই তোক মাৰি পেলালেঁ !
হেতেন । তোক নমবাটোহে ভুল ; সেই কাৰণে সপ্তবথী
লগ লাগি আজি তোক বধ কৰিহে যাম বুলি প্ৰতিজ্ঞা কৰি
আহিছোঁ । বালক বুলি আৰু ক্ষমা কৰা নাযায় ।

অভি—ধিক ; অপোনালোকে সপ্তবথী লগ লাগি অভিক
মৰম দেখাবলৈহে আহিছে । ধিক আপোনাৰ বীৰত্ব, ধিক
আপোনাৰ মান ! আপোনাক কুলাঙ্গাৰ নুবুলি থাকিব নোৱা-
বিলে । আপোনাক খণ্ড খণ্ড কৰি কাটিলেও মনব হুখ
নুগুচে । আপুনি মাথোন মনুষ্য জনম লৈ পশুবৎ আচৰণ
কৰিছে । পৃথিৱী অপাণ্ডৱা কৰি ভাৰতত একছত্ৰী বজা হব
লৈ যি আশা কৰিছে, তাক এৰি পেলাওক । পাণ্ডৱ বৰ্ত্তমান
থাকোঁতে, অভিৰ দেহত জীৱন থাকোঁতে, সি কেতিয়াও হব
নোৱাবে । মই যে এই দুৰ্জ্জয় ধনু-শব ধৰিছোঁ, ই কেৱল
কৌৰৱ নিৰ্বংশ কৰিবলৈহে । কুকুল নিশ্চয় নিৰ্বংশ হব ।
নহলে এনে ছবুদ্ধি হব কিয় ? অনাথ-নাথ, শ্ৰীমধুসূদন,
ত্ৰিলোক-ঈশ্বৰ আৰু সৰ্ব্ব-জীৱ উদ্ধাৰকৰ্ত্তা হবিব লগত বাদ !
আৰু কি বক্ষা আছে ? সেই কৃষ্ণপৰায়ণ ধৰ্ম্মৰাজ, ভীম
অৰ্জ্জুনাৰ পাণ্ডৱ হাতত আপুনি অৱগ্ৰে উচান হব । কথাতে
কয় বোলে মৰণ কালত জীৱৰ বিপৰীত বুদ্ধি । আপুনি
মোক নিতান্ত বালক বুলি অগ্ৰাহ কৰিছিল ; কিন্তু দেখিলেনে,
যে আপোনাৰ কিমান সেনাপতিক মই অকলৈ বিনাশ কৰিলোঁ ?
আপোনাৰ নিচিনা কাপুকৰ, বিশুদ্ধ কুকুলত জন্ম লৈ বংশৰ

কুখ্যাতি আনাত মোৰ যি লাজ লাগিছে তাক কি কম !
আহুক বাক। কাৰ কিমান ক্ষমতা চোৱা যাওক। অৰ্জু-
পুত্ৰ অস্তিক সহজে বিনাশ কৰিব পাৰিব বুলি নাভাবিব।
যদি হয় তেন্তে মোৰ বাহুবলো মিছা আৰু ধনুৰ্বাণো
মিছা।

দুর্যোধন—কি ? বালক ! সৰুমুখত বৰ কথা। আহ-
চোন চাওঁ, কোনে কাক মাৰিব পাৰে। যোদ্ধাসকল !
কি চাইছা ? ইয়াক এতিয়াই বধ কৰা।

জয়দ্রথ—যি আজ্ঞা মহাবাজ। আৰু বিলম্ব কৰা উচিত
নহয়। ইয়াক এতিয়াই মাৰা ভাল। [অস্তিকৰ প্ৰতি] অৰ্জু-
পুত্ৰ ! তই বালক হৈ ইমান গৰ্ব কৰ ! এতিয়াই তোৰ
গৰ্ব খৰ্ব হব। আহ ; যুদ্ধ দে।

[যুদ্ধ আৰু সপ্তবতীৰ পলায়ন]

অভি—হে কৃষ্ণ, দীনবন্ধু, দীননাথ ! এই বিপদবপৰা
বন্ধা কৰা। তোমাৰ প্ৰিয় ভৃত্য অভি, অন্যায় যুদ্ধত প্ৰাণ
হেৰুৱায় ; চৰমকালত তোমাৰ শ্ৰীচৰণ দৰ্শন দি অভয় দান
কৰা। তোমাৰ সেই অভয় পদত যেন মোৰ অচলা ভক্তি
থাকে ! এই কামনা প্ৰভো ! দয়াময় ; হে শমনদমন, জগ-
ত্তাৰণ, বিপদভঞ্জন হৰি ! আৰু যেন এই মৰ্ত্ত্যভূমিত জন্ম
লব নালাগে। দয়াময় ! দয়া কৰি দাসৰ এই অভিলাষ
পূৰ্ণ কৰা।

খান্ধাজ— একতারা ।

মিনতি কবিছোঁ কবজোব কবি'

কবা কৃপা হবি অধম জনে ;

মনব আন্ধাবে পবি আমি নব,

কত অপবাধ কবিছোঁ ঈশ্বৰ,

ক্ষমিবা সিসব দোষ অজ্ঞানব,

দয়া কবি হবি আপন গুণে ।

তজু পদে হবি এই নিবেদন,

পব হিতে যেন সদা থাকে মন,

পবব কাৰণ সদা কান্দে মন,

নাই অন্ত বাঞ্ছা আমাব মনে ॥

[সপ্তবথীৰ প্ৰবেশ]

অভি--কি সেনাপতিসকল ! আকোঁ আহিছে । আপো-
নালোকব অলপো ঘৃণা নাই, লজ্জা নাই, ভয় নাই !
আপোনালোকব জীৱন ধিক ! বীৰত্ব শতাব ধিক ! বাৰে ২
মোৰ হাতত পৰাস্ত হৈও লাজত মৰি যোৱা নাই ! বালক
বুলি ইমান দস্তালি কৰিছিল, এতিয়া সেই দৰ্প কলৈ গল ?
পলায়ন ধৰ্ম্ম বীৰব নহয় ; শিয়াল কুকুৰ আদি দুৰ্বল পশু-
বহে । চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, অগ্নি, বৰুণ, যম, পুৰন্দৰ সকলো সাক্ষী ;
এইবাৰ নপলাব । আপোনালোকে এই বীৰত্বেৰে পাণ্ডৱক
পৰাস্ত কৰি দুৰ্যোধনক ৰাজ্য দিম বুলি প্ৰবোধ দিছে !
ক্ষন্তেক বব । আজি সকলোকে একে লগে বিনাশ কৰোঁ ।

কুখ্যাতি আনাত মোৰ যি লাজ লাগিছে তাক কি কম !
আহক বাক । কাৰ কিমান ক্রমতা চোৱা যাওক । অৰ্জ্জুন-
পুত্ৰ অভিক সহজে বিনাশ কৰিব পাৰিব বুলি নাতাৰিব ।
যদি হয় তেন্তে মোৰ বাহুবলো মিছা আৰু ধনুৰ্বাণো
মিছা ।

দুৰ্য্যোধন—কি ? বালক ! সৰুমুখত বৰ কথা । আহ-
চোন চাওঁ, কোনে কাক মাৰিব পাবে । যোদ্ধাসকল !
কি চাইছা ? ইয়াক এতিয়াই বধ কৰা ।

জয়দ্রথ—যি আজ্ঞা মহাবাজ । আৰু বিলম্ব কৰা উচিত
নহয় । ইয়াক এতিয়াই মাৰা ভাল । [অৰ্জ্জুন-
পুত্ৰ ! তই বালক হৈ ইমান গৰ্ব্ব কৰ ! এতিয়াই তোৰ
গৰ্ব্ব খৰ্ব্ব হব । আহ ; যুদ্ধ দে ।

[যুদ্ধ আৰু সপ্তবতীৰ পলায়ন]

অভি—হে কৃষ্ণ, দীনবন্ধু, দীননাথ ! এই বিপদবপৰা
বন্ধা কৰা । তোমাৰ প্ৰিয় ভৃত্য অভি, অন্যায় যুদ্ধত প্ৰাণ
হেৰুৱায় ; চৰমকালত তোমাৰ শ্ৰীচৰণ দৰ্শন দি অভয় দান
কৰা । তোমাৰ সেই অভয় পদত যেন মোৰ অচলা ভক্তি
থাকে ! এই কামনা প্ৰভো ! দয়াময় ; হে শমনদমন, জগ-
ত্তাৰণ, বিপদভঞ্জন হৰি ! আৰু যেন এই মৰ্ত্তাভূমিত জন্ম
লব নালাগে । দয়াময় ! দয়া কৰি দাসৰ এই অভিলাষ
পূৰ্ণ কৰা ।

খান্বাজ—একতাল।।

মিনতি কৰিছোঁ কবজোৰ কৰি'

কৰা কৃপা হৰি অধম জনে;

মনব আন্ধাৰে পৰি আমি নব,

কত অপবাধ কৰিছোঁ ঈশ্বৰ,

ক্ষমিবা সিসৰ দোষ অজ্ঞানব,

দয়া কৰি হৰি আপন গুণে।

তজু পদে হৰি এই নিবেদন,

পব হিতে যেন সদা থাকে মন,

পবৰ কাৰণ সদা কান্দে মন,

নাই অন্ত বাঞ্ছা আমাৰ মনে ॥

[সপ্তবথীৰ প্ৰবেশ]

অভি—কি সেনাপতিসকল! আকৌ আহিছে। আপো-
নালোকৰ অলপো ঘৃণা নাই, লজ্জা নাই. ভয় নাই!
আপোনালোকৰ জীৱন ধিক! বীৰত্ব শতবাৰ ধিক! বাৰে ২
মোৰ হাতত পবাস্ত হৈও লাজত মৰি যোৱা নাই! বালক
বুলি ইমান দস্তালি কৰিছিল, এতিয়া সেই দৰ্প কলৈ গল?
পলায়ন ধৰ্ম্ম বীৰব নহয়; শিয়াল কুকুৰ আদি দুৰ্বল পশু-
বহে। চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, অগ্নি, বকণ, যম, পুৰন্দৰ সকলো সাক্ষী;
এইবাৰ নপলাব। আপোনালোকে এই বীৰত্বেৰে পাণ্ডৱক
পবাস্ত কৰি দুৰ্যোধনক বাজ্য দিম বুলি প্ৰবোধ দিছে!
ক্ষন্তুক বব। আজি সকলোকে একে লগে বিনাশ কৰোঁ।

কৰ্ণ—সেনাপতিসকল ! মই যি কওঁ শুনা । এইদৰে
যুদ্ধ কৰিলে একো নহয় । তোমালোকৰ কোনোৱে শৰ কাটা,
কোনোৱে ধনু কাটা, কোনোৱে সাৰথিকে মাৰা, কোনোৱে
বথৰ ঘোঁৰাকে মাৰা ; নহলে ইয়াক বিনাশ কৰা টান ।

দুর্যোধন—বালক ! তই আক দস্ত নকৰিবি । নিশ্চয়
তোৰ আয়ু শেষ হৈছে । এই চা তোক যমঘৰলৈ পঠাওঁ ।

[যুদ্ধ আৰু সপ্তবথীৰ পলায়ন]

অভি—[তবোৱাল হাততলৈ] শ্ৰীমধুসূদন, বিপদভঞ্জন,
জগন্নাৰণ শ্ৰীকৃষ্ণ ! এই সময়ত এবাৰ দেখা দিয়া ; চক্ষু ভৰি
তোমাৰ নৱ-দুৰ্ব্বাদল-শ্ৰাম ৰূপ চাই মন সুস্থ কৰোঁ । মাতা
জগদম্বা ! কৃপা কৰি আশীৰ্ব্বাদ কৰা, যেন বিপদে মোক
কৰ্তব্যৰপৰা বিমুক্ত কৰিব নোৱাৰে ।

[সপ্তবথীৰ প্ৰবেশ]

অভি—কি ! আকোঁ আহিছে ! আপোনালোকে আজি
ভূত পিশাচৰ আচৰণ কৰিবলৈকো কুণ্ঠিত নহল । আজি চন্দ্ৰ
সূৰ্য্য, প্ৰভৃতি দেৱতাৰ শপত, এইবাৰ নপলাব । গুৰুদেৱ !
আপুনি ধৰ্ম্মপৰায়ণ হৈ এনে মহাপাপ আচৰিবলৈ ভয়
নকৰিলে । সপ্তবথা মিলি নিবস্ত্ৰ বালক এটিক বধ কৰি-
বলৈ আপোনাৰ ইমান যত্ন এই আপোনাৰ বীৰত্ব ! এই
আপোনাৰ ক্ষত্ৰীয় ধৰ্ম্ম ! এই পাপে আপুনি অচিৰে ধ্বংস
কৰাৰ । অজ্ঞৰাজ ! আপোনাৰ দৰ্প কলৈ গল ? ছিঃ
এই বীৰদেৱে অৰ্জ্জুনক মাৰিবলৈ প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল ! এতিয়া

অৰ্জুন শ্বশুর সামান্য বালক এটাই আপোনাৰ কি দুৰ্গতি কৰিলে। নিবস্ত্ৰ বালকৰ যুদ্ধত আপোনাৰ এই দুৰ্দশা ! এই পাপৰ পৰাই অৰ্জুনৰ হাতত আপোনাৰ মূৰ যাব। নিলাজ প্ৰবঞ্চক, কুবুৰীয়া শকুনি ! এই এটাই কুমন্ত্ৰণা তোৰপৰাহে হৈছে। এই তৰোৱালেৰে আজি তোৰ মূৰ কাটি পাণ্ডুকুল নিস্তাৰ কৰিম। ক্ষন্তেক বৰি ; নপলাবি। পলালেও অচিৰে নাক-কাণ কাটা গৈ, নানা দুৰ্গতি ভুঞ্জি মৰিবি। পাপাচাৰী জয়দ্ৰথ ! তোমাৰ মূৰ মাটিত বাগৰি ফুৰিব। ভীক দুশাষণ ! এই পাপে ভীমে অচিৰে তোমাৰ বক্তপান কৰিব। গুৰু কৃপ ! গুৰু অশ্বথমা ! আপোনাকোৰো এই ধৰ্ম্ম ! আপোনা-লোকৰ এই কলঙ্ক যাবৎ-চন্দ্ৰ-দিবাকৰলৈ থাকিব। অভিমানী দুৰ্য্যোধন ! আজি মই তোমাৰ বংশ নাশ কৰিলো ; অচিৰে ভীমে ধৃতবাস্ত্ৰৰ বংশ নাশ কৰিব ; কাৰো বাথিবৰ সাধ্য নাই।

দুৰ্য্যোধন— গুৰুদেৱ, মামা, সখি কৰ্ণ আৰু সহ নহয়। এতিয়াই ইয়াক বধ কৰা।

জয়দ্ৰথ— মহাৰাজ ! এই বালকক এতিয়াই বধ কৰিম, তাৰ নিমিত্তে চিন্তা নকৰিব। অতি ! তই আজি আকৌ ঘৰলৈ যাবৰ আশা কৰিছনে ? আজি তোৰ মৃত্যু ধুকৃপ। আহ, যুদ্ধ দে।

[যুদ্ধ আৰু সম্পৰ্থৰ পলায়ন]

অতি— উঃ ! শৰীৰ অবশ হৈ আহিল ; শৰৰ বিষে ব্যথিত কৰিলে, বথ নাই, সাৰথি নাই, ধনু-অস্ত্ৰ নাই। গুৰু

কর্ণ—সেনাপতিসকল ! মই যি কণ্ঠ শুনা । এইদবে যুদ্ধ কৰিলে একো নহয় । তোমালোকৰ কোনোৱে শব কাটা, কোনোৱে ধনু কাটা, কোনোৱে সাৰথিকে মাৰা, কোনোৱে বথৰ ঘোঁৰাকে মাৰা ; নহলে ইয়াক বিনাশ কৰা টান ।

দুৰ্যোধন—বালক ! তই আক দস্ত নকৰিবি । নিশ্চয় তোৰ আয়ু শেষ হৈছে । এই চা তোক যমঘৰলৈ পঠাওঁ ।

[যুদ্ধ আৰু সপ্তৰথীৰ পলায়ন]

অভি—[তবোৱাল হাততলৈ] শ্ৰীমধুসূদন, বিপদভঞ্জন, জগন্নাথন শ্ৰীকৃষ্ণ ! এই সময়ত এবাৰ দেখা দিয়া ; চক্ষু ভৰি তোমাৰ মন-দুৰ্ব্বাদল-শ্ৰাম ৰূপ চাই মন সুস্থ কৰোঁ । মাতা জগদম্বা ! কৃপা কৰি আশীৰ্ব্বাদ কৰা, যেন বিপদে মোক কৰ্তব্যবপৰা বিমুখ কৰিব নোৱাৰে ।

[সপ্তৰথীৰ প্ৰবেশ]

অভি—কি ! আকো আহিছে ! আপোনালোকে আজি ভূত পিশাচৰ আচৰণ কৰিবলৈকো কুণ্ঠিত নহল । আজি চন্দ্ৰ সূৰ্য্য, প্ৰভৃতি দেৱতাৰ শপত, এইবাৰ নপলাব । গুৰুদেৱ ! আপুনি ধৰ্ম্মপৰায়ণ হৈ এনে মহাপাপ আচৰিবলৈ ভয় নকৰিলে । সপ্তৰথা মিলি নিবস্ত্ৰ বালক এটিক বধ কৰিবলৈ আপোনাৰ ইমান যত্ন এই আপোনাৰ বীৰত্ব ! এই আপোনাৰ ক্ষত্ৰীয় ধৰ্ম্ম ! এই পাপে আপুনি অচিৰে ধ্বংস কৰিব পাৰ । অজ্ঞৰাজ ! আপোনাৰ দৰ্প কলৈ গল ? ছিঃ এই বীৰস্বৰ্গে অৰ্জুনক মাৰিবলৈ প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল ! এতিয়া

অৰ্জুন পুত্র সামান্য বালক এটাই আপোনাৰ কি দুৰ্গতি কৰিলে । নিবস্ত্ৰ বালকৰ যুদ্ধত আপোনাৰ এই দুৰ্দশা ! এই পাপৰ পৰাই অৰ্জুনৰ হাতত আপোনাৰ মূৰ যাব । নিলাজ প্ৰবঞ্চক, কুববুধীয়া শকুনি ! এই এটাই কুমন্ত্ৰণা তোৰপৰাহে হৈছে । এই তবোৱালেবে আজি তোৰ মূৰ কাটি পাণ্ডুকুল নিস্তাৰ কৰিম । ক্ষন্তেক ববি ; নপলাবি । পলালেও অচিবে নাক-কাণ কাটা গৈ, নানা দুৰ্গতি ভুঞ্জি মৰিবি । পাপাচাৰী জয়দ্ৰথ ! তোমাৰ মূৰ মাটিত বাগৰি ফুৰিব । ভীক দুশাষণ ! এই পাপে ভীমে অচিবে তোমাৰ বক্তপান কৰিব । গুৰু কৃপ ! গুৰু অশ্বত্থমা ! আপোনাকোৰো এই ধৰ্ম্ম ! আপোনা-লোকৰ এই কলঙ্ক যাবৎ-চন্দ্র-দিবাকৰলৈ থাকিব । অভিমানী দুৰ্য্যোধন ! আজি মই তোমাৰ বংশ নাশ কৰিলো ; অচিবে ভীমে ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ বংশ নাশ কৰিব ; কাৰো বাথিবৰ সাধ্য নাই ।

দুৰ্য্যোধন— গুৰুদেৱ, মামা, সখি কৰ্ণ আৰু সহ নহয় । এতিয়াই ইয়াক বধ কৰা ।

জয়দ্ৰথ— মহাবাজ ! এই বালকক এতিয়াই বধ কৰিম, তাৰ নিমিত্তে চিন্তা নকৰিব । অভি ! তই আজি আকৌ স্বৰলৈ যাবৰ আশা কৰিছনে ? আজি তোৰ মৃত্যু ধুকপ । আহ, যুদ্ধ দে ।

[যুদ্ধ আৰু সপ্তৰথাৰ পলায়ন]

অভি— উঃ ! শৰীৰ অবশ হৈ আহিল ; শৰৰ বিষে ব্যথিত কৰিলে, বথ নাই, সাবথি নাই, ধনু-অস্ত্ৰ নাই । গুৰু

দ্রোণ ! তুমি যে এনে নিৰ্দয়, এইকথা সপ্নতো ভাবা নাছিলে ।।
 এতিয়া, অস্তিম কালত কি উপায়েবে মহাবাজৰ উপকাৰ
 কৰোঁ ? [বথচক্ৰ হাতত লৈ] এই চক্ৰই গোৰ একমাত্ৰ
 অস্ত্ৰ ; দেখা যাওক ইয়াৰে কিমান দূৰ হয় ।

[সপ্তবথীৰ প্ৰবেশ]

দুৰ্যোধন—কি বালক ! তোৰ দৰ্প গল হবলা ? কুক-
 কুল নিৰ্বংশ নকৰনে ? আহ, যদি তোৰ শক্তি থাকে ! আজি
 তোকে জীয়াই নেৰোঁ ।

অভি—কি আশ্চৰ্য্য ! আপোনালোক ইমান নিলাজ ।
 বাবে ২ পলায় গৈ প্ৰাণ বক্ষা কৰিলে, কিন্তু এইবাব সাৰি যোৱা
 টান হব । আপোনালোকৰ কাপুকষতা দেখি পৃথিৱী স্তম্ভিত
 হল । এনে অগ্নায় যুদ্ধ কৰা মহা পাপৰ ভাৰ পৃথিৱীয়ে নসহিব ।
 মোৰ মৰণত পাণ্ডুৰব বিশেষ হানি নহয় ; কিন্তু এই অগ্নায়
 যুদ্ধৰ খবৰ পাই ভীম, অৰ্জ্জুন যেতিয়া ক্ষুধিত হব তেতিয়া
 আহিব, তেতিয়া আপোনালোকক বক্ষা কৰোঁতা বীৰ ত্ৰিভু-
 বনত নোলাব । তেওঁলোকৰ প্ৰহাৰত কুকসৈন্যই ফৰিঙ্গ
 জাহ দিয়াদি জাহ দিব । কাৰ সাধ্য নিবাৰণ কৰে ! চন্দ্ৰ
 যদি দিনত ওলায়, পূবৰ সূৰ্য্য যদি পশ্চিমে উদয় হয়, সতী
 তিবোতাই যদি স্বামী পৰিত্যাগ কৰে, তথাপি ভীম অৰ্জ্জুনৰ
 পৰাভৱ নাই । স্বৰ্গৰ ইন্দ্ৰ, পাতালৰ অনন্তত শৰণ ললেও
 আপোনালোকৰ নিস্তাৰ নাই । সাগৰত লুকাই থাকিলেও
 ভীম অৰ্জ্জুনে বিচাৰি ২ বধ কৰিব । মই নব-তুৰ্ব্বাদল-শ্যাম

কপ ধান কবি সমুখ সমবত পবি স্বৰ্গলৈ যাম; কিন্তু এই
মহাপাতেকৰ ফল আপোনালোকে যুগ-যুগান্তৰলৈ ভুঞ্জিব।

কৰ্ণ—পিশাচ! মৰিবৰ পৰত তোৰ মুখত হিতকথা
ওলাইছে। এই চা, তোৰ বথ-চক্ৰ কাটি পেলাওঁ।

[যুদ্ধ আৰু অভিব পতন]

অভি—শ্ৰীকৃষ্ণ, দীনবন্ধু! দাসৰ অপবাধ ক্ষমা কৰিব।
মাতা! মই আপোনাৰ চৰণ সেৱা কৰিবলৈ নাপালে। উত্তৰা!
উত্তৰা! প্ৰাণৰ উত্তৰা! তোমাৰ সংসাৰৰ স্মৃতি-ভোগ আজি
অন্ত হল! তুমি যেতিয়া এই শোকৰ বাতৰি পাবা, হায়,
হায়! তোমাৰ কোমল হিয়াবিদীৰ্ণ হৈ যাব! এতিয়া বিদায়।
উ—ত—ৰা (নিমাত)

দুৰ্য্যোধন—গুৰুদেৱ! এইবাৰ অভি নিশ্চয় মৰিল।
একেবাৰে অচেতন হৈছে। নিশ্বাস নাই।

দ্রোণ—অভি যম ঘৰলৈ গল, তাৰ অলপো সন্দেহ
নাই।

জয়দ্রথ—নহয়; কব নোৱাৰি। শত্ৰুত বিশ্বাস কি?
ক্ষন্তুক বব। মই গদাৰে কোব মাৰি তাৰ মূৰটো ভাঙোঁ।

[গদাৰ কোবত অভিব মৃত্যু]

সৈন্যগণ—জয় কুৰুপতিৰ জয়! জয় মহাবাজ দুৰ্য্যো-
ধনৰ জয়! জয় গুৰু দ্রোণৰ জয়!

জ্ঞান ! তুমি যে এনে নিৰ্দয়, এই কথা সপ্নতো ভাবা নাছিলে ।।
 এতিয়া, অন্তিম কালত কি উপায়েৰে মহাৰাজৰ উপকাৰ
 কৰোঁ ? [বথচক্ৰ হাতত লৈ] এই চক্ৰই গোৰ একমাত্ৰ
 অস্ত্ৰ ; দেখা যাওক ইয়াৰে কিমান দূৰ হয় ।

[সপ্তবথীৰ প্ৰবেশ]

দুৰ্য্যোধন—কি বালক ! তোৰ দৰ্প গল হবলা ? কুক-
 কুল নিৰ্ব্বংশ নকৰনে ? আহ, যদি তোৰ শক্তি থাকে ! আজি
 তোকে জীয়াই নেৰোঁ ।

অভি—কি আশ্চৰ্য্য ! আপোনালোক ইমান নিলাজ ।
 বাৰে ২ পলায় গৈ প্ৰাণ বন্ধা কৰিলে, কিন্তু এইবাব সাৰি যোৱা
 টান হব । আপোনালোকৰ কাপুৰুষতা দেখি পৃথিৱী স্তম্ভিত
 হল । এনে অগ্নায় যুদ্ধ কৰা মহা পাপৰ ভাৰ পৃথিৱীয়ে নসহিব ।
 মোৰ মৰণত পাণ্ডৱৰ বিশেষ হানি নহয় ; কিন্তু এই অগ্নায়
 যুদ্ধৰ খবৰ পাই ভীম, অৰ্জ্জুন যেতিয়া ক্ষুধিত হ'ব তেতিয়া
 আহিব, তেতিয়া আপোনালোকক বন্ধা কৰোঁতা বীৰ ত্ৰিভু-
 বনত নোলাব । তেওঁলোকৰ প্ৰহাৰত কুকসৈন্যই ফৰিঙ্গ
 জাহ দিয়াদি জাহ দিব । কাৰ সাধ্য নিবাৰণ কৰে ! চন্দ্ৰ
 যদি দিনত ওলায়, পূবৰ সূৰ্য্য যদি পশ্চিমে উদয় হয়, সতী
 তিবোতাই যদি স্বামী পৰিত্যাগ কৰে, তথাপি ভীম অৰ্জ্জুনৰ
 পৰাভৱ নাই । স্বৰ্গৰ ইন্দ্ৰ, পাতালৰ অনন্তত শৰণ ললেও
 আপোনালোকৰ নিস্তাৰ নাই । সাগৰত লুকাই থাকিলেও
 ভীম অৰ্জ্জুনে বিচাৰি ২ বধ কৰিব । মই নব-তুৰ্ব্বাদল-শ্যাম

কপ ধান কবি সমুখ সমবত পৰি স্বৰ্গলৈ যাম ; কিন্তু এই
মহাপাতেকৰ ফল আপোনালোকে যুগ-যুগান্তৰলৈ ভূঞ্জিব ।

কৰ্ণ—পিশাচ ! মৰিবৰ পৰত তোৰ মুখত হিতকথা
ওলাইছে । এই চা, তোৰ বথ-চক্ৰ কাটি পেলাওঁ ।

[যুদ্ধ আৰু অভিব পতন]

অভি—শ্ৰীকৃষ্ণ, দীনবন্ধু ! দাসৰ অপবাধ ক্ষমা কৰিব ।
মাতা ! মই আপোনাৰ চৰণ সেৱা কৰিবলৈ নাপালে । উত্তৰা !
উত্তৰা ! প্ৰাণৰ উত্তৰা ! তোমাৰ সংসাৰৰ সুখ-ভোগ আজি
অন্ত হল ! তুমি যেতিয়া এই শোকৰ বাতৰি পাবা, হায়,
হায় ! তোমাৰ কোমল হিয়াবিদীৰ্ণ হৈ যাব ! এতিয়া বিদায় ।
উ—ত—ৰা (নিমাত)

দুৰ্য্যোধন—গুৰুদেৱ ! এইবাৰ অভি নিশ্চয় গৰ্হিল ।
একেবাৰে অচেতন হৈছে । নিশ্বাস নাই ।

দ্রোণ—অভি যম ঘৰলৈ গল, তাৰ অলপো সন্দেহ
নাই ।

জয়দ্রথ—নহয় ; কব নোৱাৰি । শত্ৰুত বিশ্বাস কি ?
ক্ষন্তেক বব । মই গদাবে কোব মাৰি তাৰ মূৰটো ভাঙোঁ ।

[গদাৰ কোবত অভিৰ মৃত্যু]

সৈন্যগণ—জয় কুৰুপতিৰ জয় ! জয় মহাবাজ দুৰ্য্যো-
ধনৰ জয় ! জয় গুৰু দ্রোণৰ জয় !

পাণ্ডব অঙ্ক ।

প্রথম গর্তাঙ্ক

পাণ্ডব ছাউনী

[যুধিষ্ঠির মূচ্ছিত ; ভীম, নকুল, সহদেব আৰু
বজ্রাসকৰ ত্ৰন্দন]

[শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু অৰ্জুনৰ প্ৰবেশ]

অৰ্জুন—নাৰায়ণ ! ই, কি ! আজি পাণ্ডৱ ছাউনী এনে
নিৰানন্দ কিয় ? কাৰো মুখত গাত নাই ; যেন কাঁহ পৰি
জিনহে গৈছে । আজি গোটেই দিনটো মোৰ বাঁও হাত
আৰু বাঁও চকু নাচি আছে । মনটো উগল খুগলকৈ আছে ।
নিশ্চয় জানিছোঁ মহাৰাজৰ আজি কিবা হৈছে ।
ক'ত ? ধৰ্ম্মৰাজ যুধিষ্ঠিৰ কলৈ গল ! [ইপিনে সিপিনে চাই]
এইয়া ; কি আচৰিত ! মহাৰাজ দেখো মাটিত পৰি মুছকছ
গৈ আছে ! ইয়াৰ কাৰণ কি ? বথী সকলেও দেখো বিমৰ্ষ
ভাৱে বোদন কৰিছে । তেস্তে প্ৰভো ! আমালোকে শ্ৰীচৰণত
কিবা অপৰাধ কৰিলোঁ নেকি ?

শ্ৰীকৃষ্ণ—সখি ! তুমি ক্লান্ত হোৱা । ইমান উদ্বিগ্ন নহবা ।
যুদ্ধত ক্লান্ত হোৱাত সিবিলাক তেনেকৈ আছে ।

অৰ্জুন—নহয় সখি ! তুমি মোক বিমান প্ৰবোধ দিছা
মনে তাক কেতিয়াও মানা নাই । আজি কিবা ডাঙ্গৰ বিপদ

হৈছে। মাজিউ দাদা! কি হৈছে সোনকালে কওক। আপোনালোকে কিয় এনেকৈ কান্দিছে? আৰু ধৰ্ম্মবাজ বা কিয় মুৰ্চ্ছিত হৈছে? পাণ্ডৱ ছাউনী এনে নিবানন্দময় কিয়?

ভীম—বাপা! মই সেই কথা কেনেকৈ কওঁ? মনত পৰিলেই হৃদয় বিদীৰ্ণ হয়। মুখতো ওলাব নোখোজে।

[কান্দে]

অৰ্জুন—আৰ্য্য! শীঘ্ৰে কওক। নহলে মই মুহূৰ্ত্তও স্থিৰেৰে থাকিব নোৱাৰোঁ।

ভীম—ভাই! আজিৰ বণত আমি প্ৰাণব অভিক হেৰুৱালোঁ হায়! বাচা অভি! [কান্দে]

অৰ্জুন—কি কয়? অভিমন্যু নাই? হায় অভি! তুমি কলৈ গলা? [পতন আৰু মুৰ্চ্ছা]

ভীম—হায়! কি হল? ভাই অৰ্জুন! উঠা; উঠা; ধৰ্ম্মবাজৰ মুৰ্চ্ছা এতিয়াও ভঙ্গ হোৱা নাই; তাতে আকৌ অৰ্জুন অচেতন। নাৰায়ণ! আজি পাণ্ডৱৰ সমূহ বিপদ। অভিক হেৰুৱাইছোঁ; আকৌ ধৰ্ম্মবাজ আৰু অৰ্জুনকো হেৰুৱাওনে কি? হায়! আমাৰ কিহল? দেৱ! ইয়াৰ এটা উপায় কৰক।

শ্ৰীকৃষ্ণ—তাৰ নিমিত্তে চিন্তা নকৰিব। দুয়ো এতিয়াই চেতন লাভ কৰিব। যি হব লগীয়া হল। কান্দিলে অতি এতিয়া উভতি নাহে। যাতে দুৰ্য্যোধন পৰাস্ত হয় তাৰ

পঞ্চম অঙ্ক ।

প্রথম গভাক্ষ

পাণ্ডুর ছাউনী

[যুধিষ্ঠির মূচ্ছিত ; ভীম, নকুল, সহদের আক-
বজাসকল ব্রহ্মদেব]

[শ্রীকৃষ্ণ আক অর্জুনব প্রবেশ]

অর্জুন—নাযাণ ! ই, কি ! আজি পাণ্ডুর ছাউনী এনে
নিবানন্দ কিয় ? কারো মুখত গাত নাই ; যেন কাঁহ পরি
জিনহে গৈছে । আজি গোটেই দিনটো মোব বাঁও হাত
আক বাঁও চকু নাচি আছে । মনটো উগুল খুগুলকৈ আছে ।
নিশ্চয় জানিছোঁ মহাবাজ আজি কিবা হৈছে ।
ক'তা ? ধর্ম্যবাজ যুধিষ্ঠির কলৈ গল ! [ইপিনে সিপিনে চাই]
এইয়া ; কি আচরিত ! মহাবাজ দেখো মাটিত পরি মুছকছ
গৈ আছে ! ইয়াব কারণ কি ? বখী সকলেও দেখো বিমর্ষ
ভারে বোদন কবিছে । তেন্তে প্রভো ! আমালোকে শ্রীচরণত
কিবা অপবাধ কবিলোঁনেকি ?

শ্রীকৃষ্ণ—সখি ! তুমি ক্লান্ত হোৱা । ইমান উদ্বিগ্ন নহবা ।
যুদ্ধত ক্লান্ত হোৱাত সিবিলাক তেনেকৈ আছে ।

অর্জুন—নহয় সখি ! তুমি মোক ঘিমান প্রবোধ দিছা
মনে তাক কেতিয়াও মানা নাই । আজি কিবা ডাঙ্গব বিপদ

হৈছে। মাজিউ দাদা! কি হৈছে সোনকালে কওক। আপোনালোকে কিয় এনেকৈ কান্দিছে? আৰু ধৰ্ম্মবাজ বা কিয় মুৰ্ছিত হৈছে? পাণ্ডৱ ছাউনী এনে নিবানন্দময় কিয়?

ভীম—বাপা! মই সেই কথা কেনেকৈ কওঁ? মনত পৰিলেই হৃদয় বিদৌৰ্ণ হয়। মুখতো ওলাব নোখোজে।
[কান্দে]

অৰ্জুন—আৰ্হা! শীঘ্ৰে কওক। নহলে মই মুহূৰ্ত্তও স্থিৰেৰে থাকিব নোৱাৰোঁ।

ভীম—ভাই! আজিৰ বণত আমি প্ৰাণৰ অভিক হেৰুৱালোঁ। হায়! বাচা অভি! [কান্দে]

অৰ্জুন—কি কয়? অভিমন্যু নাই? হায় অভি! তুমি কলৈ গলা? [পতন আৰু মুৰ্ছা]

ভীম—হায়! কি হল? ভাই অৰ্জুন! উঠা; উঠা; ধৰ্ম্মবাজৰ মুৰ্ছা এতিয়াও ভঙ্গ হোৱা নাই; তাতে আকৌ অৰ্জুন অচেতন। নাৰায়ণ! আজি পাণ্ডৱৰ সমূহ বিপদ। অভিক হেৰুৱাইছোঁ; আকৌ ধৰ্ম্মবাজ আৰু অৰ্জুনকো হেৰুৱাওনে কি? হায়! আমাৰ কিহল? দেৱ! ইয়াৰ এটা উপায় কৰক।

শ্ৰীকৃষ্ণ—তাৰ নিমিত্তে চিন্তা নকৰিব। দুয়ো এতিয়াই চেতন লাভ কৰিব। যি হব লগীয়া হল। কান্দিলে অতি এতিয়া উভতি নাহে। যাতে দুৰ্যোধন পৰাস্ত হয় তাৰ

উপায় চিন্তা কৰক । একেবাবে বিহ্বল নহব । সখি অৰ্জুন !
দাদা ধৰ্ম্মবাজ ! গা তোলক । [পানী দিয়ে আক বিচে]

যুধিষ্ঠিৰ—[গা তুলি] ক'তা ? মোৰ অভি ক'তা ?
নাৰায়ণ ! অভি কলৈ গল ? হয় মই কি মহাপাপী ? সামান্য
বাজ্যৰ লোভত, কুল-ধুবন্ধৰ পুত্ৰ অভিক বলি দিলোঁ ।
ভবিষ্যত জল-পিণ্ডৰ আশাৰ মূলতে কুঠাব মাৰিলোঁ । উঃ !
এনে নিদাকণ হিয়া ; জীৱ ইমান পৰেও ওলাই যোৱা নাই !
মোৰ জীৱন ধিক । ইয়াতকৈ বনবাস সহস্ৰ গুণে ভাল ।
প্ৰাণৰ অভি ! [কান্দে]

অৰ্জুন—[গা তুলি] উঃ কি পৰিতাপ ! পুত্ৰ অভিমন্যু !
তুমি কলৈ গলা ? আহা, পিতা পিতা বুলি কোলাত উঠি
তাপত প্ৰাণ শীতল কৰাহি । প্ৰাণধন অভি ! উঃ ! হৃদয়
সৰ্বস্ব, জীৱনৰ জীৱন, অন্ধৰ নয়ন অভি ! তোমাক নেদোখ
প্ৰাণ যায় । এবাব দেখা দি প্ৰাণ বন্ধা কৰা : তোমাৰ
মাৰাক মই কি বুলি প্ৰবোধ দিম ? তেওঁ যে তোমাৰ অবি-
হনে প্ৰাণ ৰাখিব নোৱাৰিব । বাপা ! এবাব তোৰ জননীক
দেখা দি প্ৰাণ বন্ধা কৰা । প্ৰাণধন ! তোমাৰ মনত এইহে
আছিল ? দুৰন্ত ষম ! তোৰ মনোবাঞ্ছা পূৰ্ণ হলনে ? অভিব
লগতে মোকো মাৰি নিনয় কিয় ? আহা ! পুত্ৰশোক কি
ভয়ানক ! মই কেনেকৈ এই শোকৰপৰা পৰিত্ৰাণ পাওঁ ?

[কান্দে]

শ্ৰীকৃষ্ণ—সখি ! আক নাকান্দিবা । ক্ষান্ত হোৱা, ধৈৰ্য্য

ধৰা । তোমাৰ পুত্ৰ অভি বীৰোচিত কাৰ্য্য কৰি স্বৰ্গলৈ
 গল । এতিয়া শোক কৰি তাক স্বৰ্গচ্যুত নকৰিব । তেওঁৰ
 যশে ত্ৰিভুবন ভৰি গল । এতিয়া মোৰ কথা শুনা । যাতে
 কুকুল নিৰ্ব্বংশ হয় তাৰ চেম্টা কৰা । তোমাৰ নিচিনা
 বীৰ পুৰুষ এনেকৈ শোকাভুব হোৱা উচিত নহয় । তুমি
 এই যদি এনে অস্থিৰ হোৱা, তেন্তে ধৰ্ম্মৰাজক প্ৰবোধ দিব
 কোনে ? চোৱাচোন, তেওঁ শোকত কেনেকৈ মাটিত পৰি
 কান্দিছে ।

অৰ্জ্জুন—দাদা ! আপুনি সঁচাকৈ কওক । মোৰ প্ৰাণৰ
 অভি কাৰ হাতত মৰিছে ? কোন পাপাত্মাই জলা জুইত
 জাপ দিলে ? কাৰ এনে মতিছন্ন হল ?

ভীম—ভাই ! সেই কথা কলেও হৃদয় বিদীৰ্ণ হয় ।
 মই কোনকৈ প্ৰাণৰ অভিৰ নিধন বৃতান্ত কওঁ ? উঃ !
 মোৰ হিয়া শিলেৰে গঢ়া হবলা । বিধাতা তোৰ মনত এইহে
 আছিল । তই মোক প্ৰাণসম অভিৰ নিধন বৃতান্ত কবলৈহে
 সজিছিলি ! পাপ হৃদয় ! তই দুফাল হ । প্ৰাণ ! তই শীঘ্ৰে
 ওলাই যা । মই প্ৰাণৰ অভিৰ শোকবপৰা নিস্তাৰ পাওঁ ।
 উঃ ! কি পৰিতাপ ! অভি ! কলৈ গলি ? [কান্দে]

অৰ্জ্জুন—দাদা ! কান্দিলে কি হব ? এতিয়া হৃদয় শিলেৰে
 বান্ধক । মনক প্ৰবোধ দি অভিৰ নিধন বাৰ্ত্তা কওক । মই
 সেই পাপাত্মা পুত্ৰহন্তাৰ সমুচিত দণ্ড বিধান নকৰোঁমানে
 ধৰ্ম্মা ধৰিব নোৱাৰোঁ ।

শীম—ভাই ! দ্রোণে অদ্ভুত চক্রে ছে বচনা কবি, জয়-
 দ্রথক দুৱাৰ বন্ধাৰ ভাব দিলে । পাপাত্মাৰ হাতত আমি
 সকলো পৰাস্ত হলেঁ ; বেছৰ ভিতৰলৈ নোমাব নোৱাৰিলেঁ ।
 কিন্তু অতি অনায়াসে জয়দ্রথক পৰাস্ত কৰি বেছৰ ভিতৰলৈ
 নোমাল । আৰু এজন এজনকৈ সকলোকে পৰাস্ত কৰিলে ।
 পাচে ছফ্টবুদ্ধি দুৰ্য্যোধনৰ পৰামৰ্শমতে সপ্তৰথী একত্ৰ হৈ
 অন্ঠায় যুদ্ধত অভিক কাতৰ কৰিলে । বীৰ-চূড়ামণি পুত্ৰই
 এবাৰ নহয়, দুবাৰ নহয়, সাতবাৰ সেই সপ্তৰথীক পৰাস্ত
 কৰিলে ! অৱশেষত অচেতন হৈ মাটিত পৰি আছিল ।
 এনেতে নিষ্ঠুৰ জয়দ্রথে কাপুৰুষৰ নিচিনা গদাৰ কোবত
 বস্তি নুমুৱাই পেলালে । সেই সিদ্ধুৱাজ-পুত্ৰ পাপাত্মা জয়-
 দ্রথৰ হাতত অতি নিধন হৈছে । মই কত চেফ্টা কৰিও
 সহায় কৰিব নোৱাৰিলেঁ ।

অৰ্জ্জুন—কি ! সেই পাপিষ্ঠ, পামৰ, দুবাত্মা জয়দ্রথে
 মোৰ পুত্ৰক বিনাশ কৰিলে ? উঃ কি পৰিতাপ । হে চন্দ্ৰ
 সূৰ্য্যাদি দেৱতাসকল ! তোমালোক সকলো সাক্ষী । মই কালি
 সন্ধ্যাৰ পূৰ্বেই জয়দ্রথক নিশ্চয় বধ কৰিম ; যদি নকৰোঁ,
 তেন্তে গোহত্যা, ব্ৰহ্মহত্যা, ক্ৰণহত্যা, মাতৃহত্যা, পৰস্ত্ৰীহৰণ,
 পৰদ্রব্য হৰণ, গুৰুদ্রোহী, মিত্ৰদ্রোহী, বাজদ্রোহী, পৰান্নভোজী,
 ইত্যাদি যত মহাপাপ আছে আৰু দেৱলোক, ভুলোক, নব-
 লোকত যিমান মহা পাপ কৰিছে, সেই সকলো পাপেৰে
 মই কলুষিত হম । আৰু যদি সন্ধ্যাৰ পূৰ্বে সেই পুত্ৰহস্তাক

বিনাশ কবিব নোরাবোঁ, তেন্তে মই অগ্নিকুণ্ডত পৰি আত্ম-
 হত্যা কৰিম। গাণ্ডীৰ ধনু আৰু নখৰোঁ। এই মোৰ
 প্রতিজ্ঞা। মোৰ অভিক বিনাশ কৰি শত্ৰু জীয়াই থাকিব
 আৰু মই এই জগতত প্ৰাণ ধৰি থাকিম! উঃ মোৰ জীৱ-
 নত শতবাৰ ধিক! ধিক মোৰ বাহুবল! ধিক মোৰ ধনুৰ্বাণ!
 মই নিশ্চয় এই প্রতিজ্ঞা পালন কৰিম। উঃ! মোৰ অমু-
 পস্থিতিত এনে অশ্ৰয় সমৰ কৰি মোৰ পুত্ৰৰ প্ৰাণ বিনাশ
 কৰিলে। কালি তাৰ প্ৰতিফল পাব; গাণ্ডীবীৰ হাতৰপৰা
 জয়দ্রথক বন্ধা কৰিবলৈ আহি কোন পাপত্নাই জ্ঞা জুইত
 জাহ দিবলৈ সাহ কৰে বুজা যায়। সাতজন যোদ্ধা মিলি
 কোন নীতি অমুসাবে অনাশ্ৰয় বালক এটিক বধ কৰিলে,
 সেই কথা মোক অস্ত্ৰ-বলেবে বুজাই দিব লাগিব। দ্ৰোণ!
 তুমি ব্ৰাহ্মণ হৈ ক্ষত্ৰিয়ৰ যুদ্ধ নীতি ভঙ্গ কৰা একো আচ-
 ৰিত নহয়। বাধানুত! তই এনে নীচ বংশত জন্ম লৈ
 ক্ষত্ৰিয় নীতি পালিবলৈ যে অসমৰ্থ হবি, ই একো নতুন কথা
 নহয়; কিন্তু কুলাঙ্গাৰ দুৰ্যোগাধন! তই পবিত্ৰ চন্দ্ৰবংশত
 চিৰদিনলৈ কলঙ্ক বাখিবলৈ কিয় জনম লৈছিলি? পামৰ,
 দুশ্মতি, পাপাত্না জয়দ্রথ! তোৰ চাগৈ গাজি নানা অপায়
 অমঙ্গল মিলিছে; কাৰণ কালিলৈ তোৰ মৃত্যু প্ৰব নিশ্চয়।

সৈন্যগণ—জয় ধৰ্ম্মৰাজৰ জয়! জয় মহাবীৰ অৰ্জুনৰ
 জয়! জয় কৃষ্ণভক্তিৰ জয়! [সকলো গুচি যায়]

ভীম—ভাই ! দ্রোণে অদ্ভুত চক্রেছে বচনা কবি, জয়-
 দ্রথক দুৰাৰ বন্ধাৰ ভাব দিলে । পাপাত্মাৰ হাতত আমি
 সকলো পৰাস্ত হলেঁ ; বেছৰ ভিতৰলৈ নোমাব নোৱাৰিলেঁ ।
 কিন্তু অভি অনায়াসে জয়দ্রথক পৰাস্ত কৰি বেছৰ ভিতৰলৈ
 সোমাল । আৰু এজন এজনকৈ সকলোকে পৰাস্ত কৰিলে ।
 পাচে ছফ্ৰবুদ্ধি দুৰ্যোধনৰ পৰামৰ্শমতে সপ্তৰথী একত্ৰ হৈ
 অগ্নায় যুদ্ধত অভিক কাতৰ কৰিলে । বীৰ-চূড়ামণি পুত্ৰই
 এবাৰ নহয়, দুবাৰ নহয়, সাতবাৰ সেই সপ্তৰথীক পৰাস্ত
 কৰিলে ! অৱশেষত অচেতন হৈ মাটিত পৰি আছিল ।
 এনেতে নিষ্ঠুৰ জয়দ্রথে কাপুৰুষৰ নিচিনা গদাৰ কোবত
 বস্তু নুমুৱাই পেলালে । সেই সিদ্ধুবাজ-পুত্ৰ পাপাত্মা জয়-
 দ্রথৰ হাতত অভি নিধন হৈছে । মই কত চেফ্টা কৰিও
 সহায় কৰিব নোৱাৰিলেঁ ।

অৰ্জ্জুন—কি ! সেই পাপিষ্ঠ, পামৰ, দুৰাত্মা জয়দ্রথে
 মোৰ পুত্ৰক বিনাশ কৰিলে ? উঃ কি পৰিতাপ । হে চন্দ্ৰ
 সূৰ্যাদি দেৱতাসকল ! তোমালোক সকলো সাক্ষী । মই কালি
 সন্ধ্যাৰ পূৰ্বেই জয়দ্রথক নিশ্চয় বধ কৰিম ; যদি নকৰোঁ,
 তেন্তে গোহত্যা, ব্ৰহ্মহত্যা, ভ্ৰূণহত্যা, মাতৃহত্যা, পৰস্ত্ৰীহৰণ,
 পৰদ্রব্য হৰণ, গুৰুদ্রোহী, মিত্ৰদ্রোহী, বাজদ্রোহী, পৰান্নভোজী,
 ইত্যাদি যত মহাপাপ আছে আৰু দেৱলোক, ভুলোক, নৰ-
 লোকত বিমান মহা পাপ কৰিছে, সেই সকলো পাপেৰে
 মই কলুষিত হম । আৰু যদি সন্ধ্যাৰ পূৰ্বে সেই পুত্ৰহন্তাক

বিনাশ কৰিব নোৱাৰোঁ, তেন্তে মই অগ্নিকুণ্ডত পৰি আত্ম-
 হত্যা কৰিম। গাণ্ডীৰ ধনু আক নখৰোঁ। এই মোৰ
 প্ৰতিজ্ঞা। মোৰ অভিক বিনাশ কৰি শত্ৰু জীয়াই থাকিব
 আৰু মই এই জগতত প্ৰাণ ধৰি থাকিম! উঃ মোৰ জীৱ-
 নত শতবাৰ ধিক! ধিক মোৰ বাহুবল! ধিক মোৰ ধনুৰ্বাণ!
 মই নিশ্চয় এই প্ৰতিজ্ঞা পালন কৰিম। উঃ! মোৰ অনু-
 পস্থিত এনে অত্যায়ে সমৰ কৰি মোৰ পুত্ৰৰ প্ৰাণ বিনাশ
 কৰিলে। কালি তাৰ প্ৰতিফল পাব; গাণ্ডীৰ হাতবপৰা
 জয়দ্রথক বন্ধা কৰিবলৈ আহি কোন পাপত্ৰাই জগা জুইত
 জাহ দিবলৈ সাহ কৰে বুজা যাব। সাতজন যোদ্ধা মিলি
 কোন নীতি অনুসাৰে অনাশ্ৰয় বালক এটিক বধ কৰিলে,
 সেই কথা মোক অস্ত্ৰ-বলেৰে বুজাই দিব লাগিব। দ্ৰোণ!
 তুমি ব্ৰাহ্মণ হৈ ক্ষত্ৰিয়ৰ যুদ্ধ নীতি ভঙ্গ কৰা একো আচ-
 ৰিত নহয়। বাধাসুত! তই এনে নীচ বংশত জন্ম লৈ
 ক্ষত্ৰিয় নীতি পালিবলৈ যে অসমৰ্থ হবি, ই একো নতুন কথা
 নহয়; কিন্তু কুলাঙ্গাৰ দুৰ্য্যোধন! তই পবিত্ৰ চন্দ্ৰবংশত
 চিৰদিনলৈ কলঙ্ক বাখিবলৈ কিয় জনম লৈছিলি? পামৰ,
 দুৰ্ম্মতি, পাপাত্মা জয়দ্রথ! তোৰ চাৰ্গৈ আজি নানা অপায়
 অমঙ্গল মিলিছে; কাৰণ কালিলৈ তোৰ যুক্ত্য ধ্ৰব নিশ্চয়।

সৈন্যগণ—জয় ধৰ্ম্মৰাজৰ জয়! জয় মহাবীৰ অৰ্জ্জুনৰ
 জয়! জয় কৃষ্ণভক্তিব জয়! [সকলো গুচি যায়]

দ্বিতীয় গর্ভাঙ্ক ।

অন্তঃপুৰ ?

উত্তৰা মুৰ্চ্ছিত, স্তম্ভিবা আৰু দাসীবোৰে
তেওঁক শুভ্ৰাষা কৰিছে ।

স্তম্ভিবা—হায় ! কি হল ? ই কি ? সৰ্বনাশ ! সৰ্বনাশ
সংসাৰ যে একেবাবে শূন্য হল ॥ পুৰি আন্ধাৰ হল !
নথি ! উঠক ; গা তোলক । [পানী দিয়ে আৰু বিচে]

উত্তৰা—হা নাথ ! জীৱিতেশ ! প্ৰাণবল্লভ ! হা হৃদয়-
সৰ্বস্ব ! দুখিনীক একবাৰ দেখা দিয়ক । অকালতে দুখিনাক
অকুল নাগৰত পেলাই গল কিয় ? বিধাতা ! তোৰ মনত এইহে
আছিল ? মোৰ মূৰত বজ্ৰাঘাত কৰিলি । অকালত মোৰ
প্ৰাণধনক কাঢ়ি নিলি । প্ৰাণেশ্বৰ আপুনি কলৈ গল ?
মই যে আপোনাক নেদেখিলে এক মুহূৰ্ত্তও থাকিব নোৱাৰোঁ ;
আপুনিও দেখোঁ, মোক নেদেখিলে এক মুহূৰ্ত্তও থাকিব
নোৱাৰে । নাথ ! সেই মায়া, সেই স্নেহ পাহৰিলেনে ?
মইনো আপোনাৰ চৰণত কি দোষ কৰিলোঁ ? যম ! তই
মোকও নে । কুৰুক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধত ইমান বাঁৰ গ্ৰাস কৰিও
তোৰ ভোক নুগুচিল । [কপালত আঘাত] এই হতভাগিনী
এতিয়াও জীয়াই আছে ! হৃদয় ! তই দুফাল হ । প্ৰাণ ! তই
ওলাই যা । এই জীৱন আৰু কেলেই ? এতিয়াই যা ।

[বুকত আঘাত আৰু মুচ্ছা]

স্বমথিবা—অ আই ! আকোঁ কি হল ! সৰ্বনাশ !

পৰিছাৰিকা—এবা ! হয় ! অ আই ! উঠক আই ! কি সৰ্বনাশ ! সৰ্বনাশ ! আমি সকলে বিচোঁ, তই আইব মুখত অলপ পানী দে । আইব অবিহনে গোটেইখন সংসাৰ আন্ধাৰ যেন হল । এই কালতে যে আইব কপাল ফুটিব, আমি সপনতো ভাবা নাছিলোঁ । হায়, হায় ! আমি মৰি নাযাওঁ কিয় ? [মুখত পানী দিয়ে আৰু বিচে] ।

উত্তৰা—সখি ! মই কত আৰ্ছোঁ ?

[সুভদ্রাৰ প্ৰবেশ ।]

সুভদ্রা—উত্তৰা ! উত্তৰা ! মোৰ প্ৰাণৰ অভিকত আছে ? ক'ত লুকুৱালি ? দে, দে, উলিয়াই দে । মই বিচাৰি বিচাৰি এইখিনি পাইছোঁহি । [কপালত আঘাত আৰু মূৰ্ছা]

উত্তৰা—(শূন্যলৈ চাই) আহা ! কি মনোহৰ মূৰ্তি ! কি অপকপ শোভা ! কিবীটি কি সুন্দৰ ? ফুল-ধনুখনি হাতত কেনেকৈ শোভা পাইছে ! হৃদয় সৰ্বস্ব ! আহিছে ? আহক ; আহক ! মোক কোলাত লওকহি । জীৱনৰ জীৱন ! সেই ওফুল যেন বঙ্গা ওঠৰ-চুমা এটি দিয়ক । অমৃত পান কৰোঁ । হি, হি, হি ! কি সুখ ! এনে মূৰ্তি ! এনে অনুপম মূৰ্তি মোৰ স্বামী । কি ভাইগ ? নাথ ; শুব ? শোৱক । ই কি ? ই কি ? চকু পকাই চাইছে কিয় ? খং কৰিলে ? দাসীয়ে কিবা দোষ কৰিলে হবলা ? উঠিল ; যায় গৈ ? কলৈ যাব ? গল ; গল ; মৰিলোঁ । উঃ মৰিলোঁ ! বব ; কন্তোক বব ।

মইও যাওঁ, কাৰ্বোটি কৰিছোঁ ; বব । (ধৰিবলৈ লব মাৰে)
পাইছোঁ ! ধৰিলোঁ ! (পতন আৰু মৃত্যু)

তৃতীয় গৰ্ভাঙ্ক ।

অস্তঃপুৰ :

শ্ৰীকৃষ্ণ, অৰ্জুন আৰু সুভদ্রা ।

শ্ৰীকৃষ্ণ—সেই দেখিহে কৈছোঁ ; মানুহৰ জীৱন মিছা ।
ই, ঠিক কচুপাতৰ পানীৰ নিচিনা । কিন্তু আত্মা অমৰ ।
মৃত্যুৰ পাচত ৰূপান্তৰ হয় মাথোন ।

সুভদ্রা—দাদা ! অভিব শোকত আৰু জীৱন ধৰিব
নোৱাৰি । গায়, অভি ! অকালতে আমাক দুৱাই কলৈ
গলি ? উত্তৰা লাহৰি মোৰ ! তুমিও মোক এৰি গলা ?

অৰ্জুন—সখি ! অভিমন্যু কলৈ গল, ক'ত আছে ভাবি
চিন্তি ঠিক কৰিব নোৱাৰিলোঁ । প্ৰাণেও প্ৰবোধ নামানে ।
অস্তিম সময়ত যে মই তেওঁক দেখা নাপালোঁ, এই জুইয়ে
মোক পুৰি মাৰিছে ।

শ্ৰীকৃষ্ণ—সখি ! তেন্তে মই তেওঁলোকক দেখুৱাওঁ,
চোৱা । তেওঁলোক অপেচৰা অপেচৰী হৈ স্বৰগত মহা সুখে
আছে । অলপতে আমিও গৈ তেওঁলোকৰ লগ লমহক !

চতুর্থ গভাক্ষ ।

বৈবুষ্ঠ ধাম ৷

অভিমন্যু, তাক উত্তরা যুগল মূর্তি ।

ইমন বিভাস—কাওরালী ।

ভজ গোবিন্দম্ স্মর গোবিন্দম্

গোবিন্দম্ ভজ মূঢ়মতে ।

কা তব কাম্বা কস্তে পুত্রঃ

সঃসাবোহয়মতীব বিচিত্রঃ ।

কস্য ত্বং বা কুতঃ আয়াতঃ ।

তদ্বং চিন্তয় তদিদং ভ্রাতঃ ॥

মা কুৰ্ব্ব ধনজনযোবনগৰ্ব্বম্

হবতি নিমেষাৎ কালঃ সৰ্ব্বম্ ।

মায়াময়মিদমখিলং হিত্বা

ব্রহ্মপদং প্রবিশাশু বিদিত্বা ॥

নলিনীদলগত জলমতিতবলম্

তদ্বজ্জীবনমতিশয় চপলম্ ।

বিদ্ধি ব্যাধিব্যালগ্রস্তম্

লোকং শোকহতং চ সমস্তম্ ।

যাবজ্জনমং তাবন্মাবগম্
তাবজ্জননীজঠবে শয়নম্ ।
ইতি সংসাবে স্ফুটতৰ দোষঃ
কথমিহ মানব তব সন্তোষঃ ॥

তদ্বং চিন্তয় সততং চিন্তে
পৰিহব চিন্তাং নশ্বববিন্তে ।
ক্ষণমিহ সজ্জনসঙ্গতিবেকা
ভবতি ভবাৰ্ণবতৰণে নৌকা ॥

[যবনিকা পতন]

—o:~:~:~o—

~~২১/৫/১৯~~

